

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1894—1895.

Vergadering van Vrijdag 30 November 1894,
's avonds te acht uur,
in de bovenzaal van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis
te Breda.

Voorzitter : Luit.-Kolonel PLANTENGA.

MIJNE HEEREN !

Aangezien onze geachte Voorzitter, de generaal NETSCHER, verhinderd is, hier tegenwoordig te zijn, rust op mij de vereerende taak uwe bijeenkomst heden avond te leiden.

Ik vang die taak aan met u allen een hartelijk welkom toe te roepen op deze vierde Vergadering der Vereeniging te Breda, en u dank te zeggen voor uw talrijke opkomst. Mogen we daarin eenerzijds al zien een hulde aan den Spreker, die straks voor u zal optreden, aan den anderen kant ligt er toch voor ons ook het bewijs in, dat de bijeenkomsten buiten 's-Gravenhage nog niet hebben opgehouden, in ruime mate belangstelling te wekken.

Alvorens tot de op het convocatie-billet vermelde werkzaamheden over te gaan, wensch ik, M. H., met een enkel woord de jongste gebeurtenissen op Lombok in herinnering te brengen, overtuigd als ik ben, dat ik daarmee voldoe aan de door u allen gevoelde behoefte, om daar, waar de gelegenheid zich aanbiedt, blijk te geven van uwe warme sympathie voor onze dappere kameraden in Indië.

Bij de opening der vorige bijeenkomst, op 26 October j.l., vervulde de geachte Voorzitter der Vereeniging de treurige taak, eene weemoedige hulde te brengen aan de gesneuvelden op Lombok bij de verraderlijke overvalling op 25 en 26 Augustus. Mocht de generaal Netscher daarbij de hoopvolle verwachting uitspreken, dat de loop der krijgsgesbeurtenissen ons weldra volledige genoegdoening zou verschaffen, slechts weinigen onder hen, die bekend zijn met de vele en groote bezwaren aan de oorlogvoering in Indië tegen een ontegenzeggijk krijgshastigen en energieken vijand verbonden, zullen zich toen hebben durven voorstellen, dat reeds ruim drie weken later onze geëerbiedigde Koninginnen en de gansche natie zouden worden verblijd met de heuglijke mare: 's vijands hoofdkracht is gebroken, Tjakra is ons! — Tjakra is ons! — dat wil bij nadere ontleding zeggen: het snoode verraad, daar en bij Mataram aan onze troepen gepleegd, is gewroken, het in Augustus geleden échee is glansrijk hersteld, het prestige onzer wapenen in den Indischen Archipel is gehandhaafd, versterkt.

Leger en vloot, in een woord, allen, die tot deze schitterende uitkomst medewerkten, hebben daarvoor recht op onzen dank en onze hulde! Onze troepen op Lombok hebben aller eerbied afgedwongen. Zij hebben wederom een schoone bladzijde toegevoegd aan de reeds zoo roemrijke annalen onzer Indische Krijgsmacht. Trouw aan de eervolle traditiën dier krijgsmacht hebben zij door hun moed, hun tucht en onbezweken volharding de zinspreuk van het Nederlandsche wapen, het fiere *»je maintiendrai»* gemaakt tot de daad.

Het Bestuur der Vereeniging heeft dan ook geen oogenblik getwijfeld, of het maakte zich tot den tolk van de leden, toen het aan den generaal Vetter het volgende telegram zond:

»Gelukwensch en warme hulde van Vereeniging Krijgswetenschap aan U en Uwe dappere strijders.»

Helaas! ook de glorie op Lombok moest wederom worden betaald met talrijke en kostbare offers. De tijding van Tjakra's val deed niet alleen juichtonen opgaan, zij bracht in menig oog ook een traan, gewijd aan de nagedachtenis van een dier-

baren bloedverwant, van een beminden vriend of van een trouw kameraad. Ook onze vereeniging betreurt het verlies van drie harer leden, den luitenant-kolonel Frackers, den 1ⁿ luitenant Broekman en den 2ⁿ luitenant Schiff. Hunne namen zullen worden ingeschreven in de u bekende lijst van hen, die in den strijd tegen den vijand zijn gesneuveld, of ten gevolge van de daarbij bekomen wonden zijn overleden. In onze gedachten leggen we een krans op hunne graven, en niet op de hunne alleen, maar op de graven van allen, die daar ginds wederom de eer en het gezag van Neêrlands vlag met hun dood hebben bezegeld. De herinnering aan hunne daden zal blijven voortleven zolang er nog eerbied zal zijn voor helden, die, het eigen lijf niet achtende, hun leven gaven voor hooger belang.

(Algemeene toejuiching).

De VOORZITTER: Ik kan aan de vergadering mededeelen, dat het bestuur voor de vereeniging ontvangen heeft van den 1ⁿ luitenant der infanterie van het Ned. Ind. leger, den heer Nijpels, een overdrnk van zijn artikel uit de Militaire Spectator: De krijgsgeschiedenis van Indië en het onderzoek der archieven.

Aan den schrijver is daarvoor schriftelijk dank betuigd, en daar hij hier tegenwoordig is, herhaal ik gaarne mondeling dien dank.

Aan de orde is thans de ballotage van candidaten.

De VOORZITTER verzoekt de heeren van Buren en Hoogeboom met hem het bureau van stemopneming te willen uitmaken.

De uitslag der stemming is, dat met algemeene stemmen tot leden zijn aangenomen de heeren:

H. C. A. Ruempol, Gep. Kolonel N. I. leger te 's-Gravenhage; Mr. H. Verkouteren, Auditeur van den Schuttersraad te Amsterdam; C. E. M. de Bruyn, 1e Luitenant der Cavalerie b. d. K. M. A. en R. W. van Wieringen, 1e Luitenant der Infanterie, beiden te Breda; R. A. Jackson, Kapitein der Infanterie en J. E. P. Roelants, 2e Luitenant der Infanterie, beiden te Leeuwarden; Jhr. J. A. Tulleken, 2e Luitenant der Infanterie te Leiden; en P. A. van Daalen, 2e Luitenant der

Infanterie; S. H. Schutstal van Woudenberg, 1e Luitenant der Infanterie; B. C. M. Smelt, 2e Luitenant der Infanterie; A. F. Stemfoort, 2e Luitenant der Infanterie, allen in N. Indië.

De VOORZITTER dankt de heeren van het stembureau voor de door hen volbrachte taak.

Aan de orde is thans de voordracht van den heer F. de Bas, luitenant-kolonel der cavalerie op non-activiteit over: *De schatkamers onzer krijgsgeschiedenis*.

De heer DE BAS:

Bij de opening van het jongste geschied- en oudheidkundig congres te Bergen in Henegouwen sprak de voorzitter, de heer Houzeau de Lehaye, over de noodzakelijkheid tévens over het bezwaar om de waarheid bij historie-schrijvers te onderkennen. Wanneer men nagaat, hoe moeilijk het is om voorvallen, die wij persoonlijk bijwoonden, zóo mede te deelen, dat wij zelve geheel op den achtergrond blijven, en het verhaal enkel objectieve waarheid bevat; leest men de soms uiteenlopende rapporten van toch volkomen betrouwbare ooggetuigen bij dezelfde gebeurtenissen: dan wordt het begrijpelijk, hoe omzigtig men met geschiedkundige voordrachten moet omgaan. Historie-schilders zijn zelden volkomen getrouw aan tijden en plaatsen. Welke vrijheden de kunst zich in het dagelijksch leven veroorlooft, bleek nog onlangs door de voorstelling in de »Illustrated London News» van een »football» wedstrijd, hoe die *zou* geweest zijn, wanneer de »match» niet door het ongunstige weer ware nitgesteld. Wat zal men over honderd jaar van dergelijke verhalen aannemen?

Hierover nadenkende wekke het minder verbazing, als onze wantrouwende eeuw uit oude geschiedbronnen en oorkonden ontdekt, dat één of ander verhaal, reeds op de schoolbanken vernomen en nooit betwijfeld, toch den toets der waarheid niet kan doorstaan. Maar al gaan illusiën verloren, wanneer wij het geloof aan Albrecht Beylings heldendood of de zelfopoffering van Schaffelaar moeten opgeven, is dan toch

waarheid niet beter dan verlichting? Vermindert voor een rechtgeaarden Nederlander de roem van den eersten Willem, den grondlegger onzer burgerlijke en godsdienstige vrijheden, al moge men betwijfelen of de volksnaam van »de Zwijger" dien vorst wel ten volle toekomt? Is het geen aanwinst, wanneer 't blijkt, dat de gemalin van Prins Willem V, in den »keezen"-tijd en bij den val der republiek vóór honderd jaar gehaat, gesmaad, door duizenden gevloekt, toch eene Vrouwe was, gloeiend van liefde voor het land en het volk, waarvan zij vroeger zelfs de taal niet verstond?

Mits een historische roman of een tooneelstuk de éénmaal levende personen niet in een valsch daglicht stelle, een waar beeldschets van de zeden en de voorvallen van het tijdperk, waarin de dichter ons verplaatst, is eenige fantaisie geoorloofd. Dankbaar blijven wij den schrijver van »de Schaapherder" en »de Pleegzoon", aan Schimmel, van Lennep en Mevrouw Bosboom-Toussaint voor hetgeen zij ons door hunne boeiende en waarheid getrouwe voordracht als bij uitspanning hebben geleerd. Heel wat oppervlakkiger gaan de Franschen te werk, bijv. Sardon, die zich in zijn nieuwe stuk »Ghismonde" ongeveer aan niets heeft gestoord. Men moet trouwens nog al iets van de geschiedenis weten, om juist op de hoogte te zijn van de gebeurtenissen en de personen uit dat tijdvak der Hellenen!

Maar de krijgsgeschiedenis, de »Alma Mater" van alle krijgswetenschap, waaruit wij, staande op de schouderen van meer dan driemaal negentien geslachten, moeten leeren hoe, naar het voorbeeld onzer voorzaten, van Claudius Civilis tot de Zilveren- en Metalen-Kruisridders, onze vrijheid en ons onafhankelijk volksbestaan te verdedigen — de krijgsgeschiedenis duldt geen verlichting, maar eischt waarheid, de volle waarheid en niets dan de waarheid.

Zoo vatte Dr. Bosscha, zelf geen krijgskundige, zijn taak op; eveneens onze militaire schrijvers, hoewel velen meer bijzondere bescheiden dan officieele stukken raadpleegden. De heer Löben Sels was onbetwistbaar vollediger dan enig ander betreffende de Napoleontische oorlogen; doch hij putte alleen voor de jaren 1814 en '15 uit de archieven van het Departement

ment van Oorlog. De Bordes en Sypestein drongen voor de jaren 1629 en 1672 dieper door, maar zij beschreven slechts een deel dezer voor onze landsverdediging zoo belangrijke tijdperken. Voor de krigsbedrijven onzer landgenooten buiten Europa, wijze men op den hertog van Saksen Weimar, de Stuers, Hageman, Weitzel, Nahuys en anderen. Vóór allen noemen wij Generaal Knoop, den man, in wien Nederland bezat wat Pelet voor Frankrijk, wat Renard voor België is geweest. Het o. i. beste en meest volledige levensbericht van Willem Jan Knoop schreef onze geachte Voorzitter (1). Een halve eeuw lang heeft Generaal Knoop in allerlei vormen zijne scherpzinnig gedachte, kernachtig gestileerde militaire en krijgsgeschiedkundige studiën ten nutte van leger en vaderland uitgegeven, lessen getrokken uit alle oorlogen, vóór de Unie tot de verdediging van de citadel van Antwerpen, ook uit de voornaamste expeditiën van ons dapper Nederlandsch Indisch leger. Toch bemerkte terecht zijn opvolger in onzen kring, dat de wegsleepende, echt vaderlandsche geschriften van den grooten meester, door »meer raadpleging van de archieven en gebruikmaking van de authentieke bijzonderheden, die alleen daar te vinden zijn, voor lateren tijd een grootere geschiedkundige — klassieke — waarde zouden hebben verkregen, in den geest der werken van Bakhuizen, Fruin, de Jonge, Jorissen en andere geschiedvorschers, die de bronnenstudie meer op den voorgrond gesteld hebben.”

De drang in de geheele letterkundige wereld om de beschrijving der historie uitsluitend te gronden op charters, oorspronkelijke stukken en officiële gegevens is in Nederland niet uitgebleven en heeft ook ons oorlogsbestuur voorgelicht. Even als de mannen van den kansel en van de toga steun zoeken voor hunne stellingen en pleidooien in de archieven — het geheugen van Staat, Stad en Gewest —, doen ook de krijgskundigen goed hunne denkbeelden of voorstellen aan het verleden te toetsen. Jongere arbeiders op krijgsgeschiedkundig gebied, de Majoor

1) Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlagen tot de Handelingen van 1893—1894; Bladz. 276. — Ook overgenomen in de „Vertalingen en Overdrukken”, 2de Serie VI, n°. 1. 1894.

Krayenhoff van de Leur, de Kapitein van den generalen staf P. H. A. Sabron, ons bestuurslid Kapitein Koolemans Beynen, de heeren Kielstra, Bruinsma, Louw en anderen pluisden wel degelijk in de archieven. Hun werk verdient te hooger lof als spontane uiting van eigen lust: hier te lande geenszins het gevolg van een officiële opdracht na stelselmatig onderzoek van *alle* beschikbare bronnen onder regeeringshulp, waardoor zooveel vollediger uitkomsten worden gewaarborgd.

In de Staten-Generaal was herhaaldelijk de wenschelijkheid betoogd, meer aandacht te wijden aan een stelselmatig onderzoek onzer Nederlandsche en Nederlandsch Indische krijgsgeschiedenis 1). Naar aanleiding daarvan hervatte de Luitenant-generaal Ridder Alewijn vroegere pogingen in dien zin bij het oorlogsbestuur. Men kon zich beroepen op voorstellen van Generaal Knoop aan de Afdeeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam in 1858 en het dienaangaande door Dr. Bakhuyzen van den Brink en Dr. Bosscha uitgebrachte verslag, wijzende op den rijken voorraad onder het stof der eeuwen begraven documenten van waarde, die alleszins verdienen tot bruikbare bouwstoffen bewerkt te worden. De Koninklijke Akademie adviseerde dat aan het Departement van Oorlog een historische afdeeling zou worden ingericht, als te Parijs bij het »Depôt de la Guerre" 2). De toenmalige Minister van Oorlog, Jonkheer de Casembroot, stelde aanvankelijk Kapitein Lodewijk Mulder te werk, waaraan wij de keurige uitgave van het »Journaal van Antonie Duyck 1591—1602" te danken hebben. Dergelijke nasporingen behoorden mede tot de beginselen der staf- en krijgsschool. De uitvoering wachtte echter ook na de verplaatsing onzer hoogste inrichting van militair onderwijs naar 's-Gravenhage, het hoofddepôt der staats- en koloniale archieven, op arbeidskrachten ter ontginning van dit geheel bijzondere terrein van studie.

De Minister Bergansius stelde in 1891 gelden beschikbaar voor bedoeld onderzoek, hetwelk door het Koninklijk Besluit van

1) O. a. in de zitting van 30 November 1888 door den heer van Vlijmen.

2) Verslagen en mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen, Afd. Letterkunde. IV Deel. dd. 8 Maart, 12 April en 14 Juni 1858.

24 April 1891 n°. 13 werd bekrachtigd; de leiding verbleef aan den Chef van den generalen staf. Volgens de bepalingen van dezen opperofficier zouden de nasporingen aanvangen met het verzamelen, schiften en rangschikken van bouwstoffen, betrekking hebbende op het jaar 1793 en zich tot alle bereikbare archieven en verzamelingen uitstrekken. Sinds kwam jaarlijks op de begrooting onder de kosten van onderwijs een zeker bedrag voor ten behoeve der krijgsgeschiedkundige studiën; de uitgave van belangrijke militaire werkstukken was reeds vroeger voorbereid.

Onder bewilliging van Hare Majesteit de Koningin-Regentes begon het onderzoek op het Koninklijk Huis-Archief. Het werd voortgezet op het Algemeen Rijksarchief, in het archief der afdeling Genie van het Departement van Oorlog, in de verzameling handschriften der Koninklijke Bibliotheek en enkele bijzondere verzamelingen te 's-Gravenhage.

Deze nasporingen leidden tot ontdekking van een schat van bescheiden, betreffende Neerlands onverplichte deelneming aan de eerste coalitie tegen Frankrijk, en andere oorlogen; maar ook tot de wetenschap, dat voor het jaar 1793, eveneens voor vroegere en latere krijgsgeschiedenissen nog veel ontbrak. Zulks viel te vermoeden bij de ondervinding van Dr. Bakhuizen van den Brink in 1846 en '47 te Weenen en te Brussel (1), van den hoogleeraar Dr. Blok gedurende de laatste jaren in de staats-archieven van Duitschland, Oostenrijk en Engeland (2); van Dr. C. C. Uhlenbeck in Rusland (3). Deze geleerden hebben een tal van belangrijke stukken voor onze landshistorie in het buitenland aangetroffen.

(1) Studiën en Schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren, door R. C. Bakhuizen van den Brink. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1877, IV Deel. bl. 1—72.

(2) Verslagen aangaande onderzoekingen in Duitschland, Oostenrijk en Engeland, naar Archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, op last der regeering ingesteld door Dr. P. J. Blok, hoogleeraar (thans te Leiden). 1887—'91. Drie stukken. 's Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij en 's Gravenhage. Mart. Nijhoff.

(3) Verslag aangaande een onderzoek in de archieven van Rusland ten bate der Nederlandsche geschiedenis. Op last der regeering ingesteld, door Dr. C. C. Uhlenbeck. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1891.

Dat veel bescheiden betreffende den Tachtigjarigen oorlog, de krijgsgeschiedenissen van 1672—'78, den Negenjarigen strijd met Frankrijk (1688—'97) en den Spaanschen erfopvolgingsoorlog zijn verspreid geraakt, valt eenigszins te verklaren uit de geschillen tusschen het huis van Nassau-Diez en den koning van Pruisen in de eerste helft der 18de eeuw. De zoon van den Grooten Keurvorst en van Prinses Louise Henriette van Oranje en Nassau toch maakte bij het overlijden van den Koning-Stadhouder Willem III aanspraak op het prinsdom Oranje en een groot deel der nalatenschap van zijn grootvader Frederik Hendrik. Eerst in 1732 werd het proces uitgewezen. Daarbij kwam Opper-Gelder voor goed aan Pruisen; de ijdele en prachtlievende Frederik I behield zich het recht voor, tot den huidigen dag door Pruisens koning gehandhaafd, om den titel en de wapens van Oranje te voeren. Met een deel der eigendommen van de Oranje's verhuisden ook een tal van perkamenten en andere preciosa naar onze oostelijke burens en vulden vreemde schatkamers. Zoo bevat, om één enkel onderwerp te noemen, de Koninklijke »Kunstkamer" te Berlijn vele merkwaardigheden, herkomstig van Johan Maurits van Nassau, bijgenaamd den Braziliaan, den stichter van het Maurits-huis te 's-Gravenhage: ons bekend uit het werk van Generaal Netscher »Les Hollandais au Brésil." Voltaire roemde in zijn »Voyage de Berlin" Johan Maurits als een groot geleerde, tronw aan zijn gulden spreuk:

Bien vivre et bien mourir

Surtout est mon désir.

Hij onderscheidde zich bij verschillende betrekkingen in Staatschen dienst, vooral als kapitein-generaal in Brazilië (1636—'44). Zijne militaire voorschriften, in voormelde »Kunstkamer" aanwezig, hebben gediend als model bij de latere samenstelling van Pruisische exercitie-reglementen. Pruisens koningen volgden ook in dit opzicht het voorbeeld van den Grooten Keurvorst en zijne voorgangers, die Hollandsche vestingbouwkundigen — o. a. Nicolaes de Kemp en Hendrik uit 's Hertogenbosch — hadden geraadpleegd over de versterking van Pillau en Wemel naar de plannen van Delfzijl, Coevorden

en IJzendijke; Hollandsche landbouwers en melkboerinnetjes, Hollandsche juweliers, kunstenaars en ingenieurs naar Brandenburg wisten te lokken. Met andere Doorluchtige Duitschers woonde ook de Groote Keurvorst de practische krijgsschool van prins Maurits bij. Hollands stadhouders beleefde eer van zijn leerlingen. Van den oorlogs-bacil is in hun heldenbloed als voedingsbodem een colonie gekweekt, waarnit van geslacht tot geslacht oorlogsmicroben voortkwamen, die thans de daarmede geïnoculeerde groote mogendheden door overtalrijke strijdkrachten in tijd van vrede tegen doodelijke aanvallen vrijwaren.

Te Marburg, Dusseldorf, Wolfenbüttel, Coblenz, ja overal in het buitenland berusten nog geheel onverwerkte verslagen der krijgsgesbeurtenissen in Nederland op het einde van de 16de eeuw, over de volkswapening en de verdediging onzer Republiek in 1672 en onze krijgsvoering tegen Lodewijk XIV.

Aangezien men echter hier te lande voor de juiste kennis zelfs der jaren 1813, 1814 en 1815, 1830 tot 1834 nog niet tot de oorspronkelijke bronnen vermocht af te dalen, schreef het oorlogsbestuur terecht voor, in de eerste plaats de edelsteenen van krijgsgeschiedkundige waarde in de eigen rijks-, gemeentelijke en particuliere verzamelingen te delven, te kloven, te schiften, en te slijpen, alvorens aan vreemde poort te kloppen.

Ons onderzoek voerde langs talloze charters en bundels sinds de tijden der grafelijkheid, langs breede door velerlei lotwisselingen soms te vroeg vergrijsde boekenrijen in oude gebouwen, hoog bejaarde kerken en kloosters met veelkleurige ramen, nieuwe brand- en vochtvrije constructiën: alle, schatkamers van wetenschap. Schatten overal! Maar allerwonderlijkst verspreid, als de volgens de legende uit den hemel gevallen rotsblokken over de Herzegowina! De eerste ontwerpen voor de oprichting der rijdende artillerie vonden wij onder stukken van den Admiraal van Kinsbergen, en het beste verhaal omtrent den noodlottigen zeeslag van Lestoffe en het in de lucht springen van het schip van Wassenaer Obdam, op het kasteel Twickel in de heidevelden van Overijssel; brieven, herkomstig uit de kajuit van Tromp en van de Witt, te Utrecht, en krijgsverhalen uit het oude bisdom, in Leeu-

warden en Groningen. Tevens bleek het, dat van dien schatbaren voorraad zelden of nooit gebruik was gemaakt of inzage genomen door krijgsgeschiedkundigen.

»Onze geschiedschrijvers van de 16de tot de 19de eeuw» — zeide de opvolger van Nederlands grootste historicus te Leiden (1), -- hebben zich slechts zeer zelden opgehouden met onderwerpen, op de *sociale* geschiedenis betrekking hebbende. Het was hier in de eerste plaats de staatkundige geschiedenis, die de aandacht trok; en dat is niet vreemd bij een volk, dat twee eeuwen lang op staatkundig gebied in de wereld zulk een belangrijke rol speelde. Bor en van Meteren, Hooft en de Groot, Aitzema en Wiequefort, Wagenaar en Bilderdijk, Kluit en van Wijn, in iets mindere mate zelfs Groen van Prinsterer en Bakhuizen van den Brink — zij allen stelden de politieke geschiedenis op den voorgrond en wezen slechts bij uitzondering, en dan nog meestal in het voorbijgaan, op andere machtige factoren, die bij de ontwikkeling van ons volksleven werkten. Wat opzettelijk geleverd werd, bepaalde zich in den regel tot stadsgeschiedenis: een tak van historische studie, die voor de machtige steden der Nederlanden in de 17de eeuw menig werk van groot belang heeft aan te wijzen. Maar ofschoon Pieter de la Court het »Interest van Holland» in deze richting goed had begrepen en met medewerking van Jan de Witt en diens vriend Pieter de Groot het verband tussehen staatkunde, staatkundige geschiedenis en de ontwikkeling van handel en nijverheid duidelijk in het licht had gesteld; ofschoon William Temple, de beroemde Engelsche diplomaat uit de dagen van de Witt en Willem III, in zijne »*Observations*» dat in de geschiedenis onzer Republiek zoo in het oog vallende verband ook toonde opgemerkt te hebben; ofschoon Luzac's »*Hollands Rijkdom*» de statistisch-economische zijde onzer volksoontwikkeling nader toelichtte — geen geschiedschrijver der 17de of 18de eeuw kwam op het denkbeeld onze volksgeschiedenis op deze wijze te gaan beschouwen. De geschiedenis van zeden en ge-

(1) De geschiedenis als sociale wetenschap, Rede bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de geschiedenis des vaderlands, te Leiden gehouden den 6 October 1894 door Dr. P. J. Blok. — Groningen, Wolters, 1894.

woonten vond in de 18de eeuw in Alkemade en van der Schelling en de hunnen, in de 19de in Schotel, Ter Gouw, Hofdijk en anderen ijverige beoefenaars, doch hunne werkzaamheid droeg in den regel weder een dilettantisch karakter; zij werkten met energie en liefde voor hun vak, zij dolven de schatten van het vervlogen volksleven met voorbeeldigen ijver op, zij wekten menigen navolger in de locale en provinciale genootschappen, doch eigenlijk wetenschappelijke studiën gaven zij niet. . ."

Alleen omdat geen bijzondere aanleiding daartoe bestond, heeft Professor Blok de krijgsgeschiedenis niet in zijn inaugurale rede opgenomen. Toch bewees meermalen zijn belangstelling, dat hij hare waarde op den juisten prijs schat.

Wij wenschen de noodzakelijkheid van het onderzoek der archieven te beschouwen met een tweeledig doel: in de eerste plaats ten behoeve der krijgsgeschiedenis, vervolgens in verband met de militaire vraagstukken van den dag (1).

Tot de schatkamers van 's lands historie, waarin tevens de Nederlandsche krijgsgeschiedenis is vervat, behooren: het *Algemeen Rijksarchief* te 's-Gravenhage, de *oud-Archieven* en de *Provinciale Griffiën* in de hoofdplaatsen der gewesten, de *Gemeente-Archieven*, de *Verzameling van handschriften in de Koninklijke Bibliotheek* te 's-Gravenhage en in andere groote boekereien, de *Archieven der Departementen van Oorlog, van Marine en van Koloniën*. Het *Koninklijke Huis-Archief*, de collectiën van genootschappen en van familiën dragen geheel het karakter van persoonlijk eigendom.

De rijkdom van het *Algemeen Rijksarchief* te 's-Gravenhage kwam aan den dag door het in 1854 door Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink uitgegeven »Overzicht» (2); de aldaar

(1) Zie dienaangaande ook de voortreffelijke werken van Max Jähns „*Heeresverfassungen und Völkerleben*“, en andere.

(2) Overzicht van het Nederlandsche Rijksarchief, uitgegeven op last van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken — door R. C. Bakhuizen van den Brink en L. Ph. C. van den Bergh, Iestuk, 's-Gravenhage bij Mart. Nijhoff. 1854. — Aangezien dit overzicht niet is voortgezet, raadplege men verder de „Jaarlijksche Verslagen.“

beschikbare »Militaria" meer bijzonder door het reeds vermelde verslag aan de Koninklijke Akademie dd. 14 Juni 1858.

Het vroegere logement der Amsterdamsche Staten-leden op het Plein, na 1814 achteréenvolgens bewoond door de Prinses-donairière van Oranje en haar dochter de Prinses-donairière Louise van Brunswijk, door Prins Frederik der Nederlanden, en Zijne Majesteit Koning Willem III als Prins van Oranje, schittert uitwendig door monumentale oudheid, inwendig door wetenschappelijken luister. Reeds lang zijn de muren te eng geworden om al zijne weelde naar behooren te bergen en te onderzoeken. Onder de talrijke krijgsgeschiedkundige bronnen van het *Algemeen Rijksarchief* wijzen wij slechts enkelen aan. Van 1576 tot het jaar 1796 zijn aldaar alle »*uitgaande stukken*" (1) zoo »*gewone*" als »*geheime*" benevens de »*Resolutiën van de Staten-Generaal*" — de eigenlijke souvereinen gedurende de Republiek —, hunne briefwisseling met de staats-colleges en de gedeputeerden te velde enz. volledig bewaard; bovendien alle ordonnantiën, staten van oorlog, publicatiën en besluiten door de hoogste overheid ten opzichte van het krijgswezen getroffen. Daarnaast vindt men in originali voorhanden de gedurende meer dan twee honderd jaren »*ingekomen stukken*," zijnde berichten, brieven, rapporten van opper- en onderbevelhebbers, vesting- en linie-commandanten, gedeputeerden te velde enz. Vele dier ingekomen stukken zijn geraadpleegd door de heeren de Bordes, van Sypestein, Bosscha en Jorissen.

Voorts noemen wij de »*need- en commissieboeken*" der officieren, een tal van afzonderlijke verhalen uit nagenoeg alle oorlogstijdvakken, van het sluiten der Unie tot 1748. Niet minder belangrijk dan deze bouwstoffen voor de »*histoire-bataille*" zijn tot kennis der landsverdediging sinds 1648, de bundels der »*commissiën uit gecommiteerde raden*." De »*monsterrollen*" van vreemde regimenten als Waldeckers, Engelschen, Schotten, Walen, Zwitsers en Hessen enz., de afrekeningen en uitgaven voor oorlogsbehoefte uit den eersten tijd van onzen opstand zijn

(1) De Griffie van Hare Hoog Mogenden. Bijdrage tot de kennis van het Archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, door Mr. Jhr. Th. van Riemsdijk.

te beschouwen als de schoonste gedenkstukken van den zwaren strijd onzer voorvaderen tegen den machtigen koning van Spanje. Voegt hierbij vele handschriften en copieën van stukken, een deel der voormalige Stadhonderlijke Secretarie — het overige herust meerendeels op het Koninklijk Huis-Archief — met de wapenfeiten der heldhaftige Nassaners uit den Dillenburgschen en den Dietzschen stam op de Mookerheide en bij Heiligerlee, de bedrijven van Jan Willem Friso in Zuid-Nederland; de retroacta van het oorlogsbestuur onder verschillende benamingen van 1795 tot 1810, als *»de Resolutiën van het Comité tot de Gemeene Zaken van het Bondgenootschap te lande, de Notulen van het Uitvoerend- en van het Staatsbewind der Batavische Republiek, Besluiten van den Agent en van den Raad van Oorlog enz.»* vóór en na het koningschap van Lodewijk Napoleon met onze geheele, zij het niet altoos luisterrijke krijgsgeschiedenis, tot de laatste overblijfselen van het oud-Staatsche leger in 1812 onder Ruslands sneeuwvelden en aan de Beresina verdwenen. Bovendien zijn van groote waarde de brieven van Willem I, Anjou, de Casimir's uit Friesland, van Hendrik III en Hendrik IV uit Frankrijk en tal van staatslieden uit hun tijd; bijzondere verzamelingen, als die der familie van der Hoop met de rapporten der voornaamste bevelhebbers gedurende den Oostenrijkschen successie-oorlog, lijvige portefeuilles over de verdediging van ons land in 1672 en de veldtochten van 1703 tot 1709; de collectie van Hop, welke den veldtocht van Ierland in het gevolg van Willem III bijwoonde; de nalatenschap der raadpensionarissen Simon van Slingelandt met bescheiden van Marlborough, Athlone, Slangenburg en anderen; die van Heinsius, welke alleen reeds een uitvoerige beschrijving verdient door tal van bundels afkomstig van de voornaamste personen uit dat tijdvak en nog veel meer.

Af en toe genoten wij bij al dien ernst ook oogenblikken van ontspanning o. a. door het curieuse dagboek van den Luitenant-generaal in Staatschen dienst, graaf van Schlippenbach. Deze edelman nam onder de bevelen van Coehoorn, Fagel, Eugenius van Savoye en Marlborough gedurende den Spaanschen successie-oorlog deel aan de krijgsverrichtingen in Vlaan-

deren, en werd van 1709 tot 1711, evenals Chassé gedurende het Koninkrijk Holland en het Keizerrijk, naar Spanje gedetacheerd. Toch hadden generaal »Bajonet" en Schlippenbach alleen het Iberische schiereiland als oorlogsterrein gemeen; overigens geleken zij in geen enkel opzicht op elkaar. Dat Schlippenbach een heldere vogel was, wien 't allerm minst aan moed ontbrak, bewijzen zijne aanteekeningen in echt achttien-eeuwschen stijl betreffende het beleg van Ostende, de verovering van Gent, Brugge, Madrid, de veldslagen van Oudenaarde, Lerida, Saragossa en Brignega, waar hij een arm verloor. Maar Schlippenbach had een gevoelig, licht ontvlambaar hart: en wanneer de pijlen der blonde Vlaamschen of donkere Castiljaanschen — blond en zwart waren hem egaal — dat arme hart troffen, dan raakte van Schlippenbach heelegaâr de kluts kwijt. Telkens worden zijne kriegsverhalen afgebroken door »quelques récits de ses aventures galantes", welke onze held tot in de kleinste bijzonderheden en met een nauwgezetheid beschrijft, eener betere zaak waardig. Wanneer hij aan Amor offert, dan wordt Mars hem kond. — Middelerwijl blijkt uit zijn verhaal, evenals uit de beschrijving van den veldtocht van Fagel en Friesheim in Spanje, dat van 18 bataljons en 18 eskadrons Staatsche troepen slechts 6 bataljons en 13 eskadrons naar het vaderland terugkeerden.

Voor het laatste tijdvak der Republiek strekken de bundels van Baron Nagell van Ampsen, onzen gezant in Groot-Britannië gedurende de jaren 1787—1795, daarna van 1814—1823 Minister van Buitenlandsche Zaken, als historische phonograaf voor hetgeen in de regeerings-kabinetten omging, met allen aanhang van feesten en gastmalen. De papieren van den Admiraal VerHuell toonen de dappere bedrijven van Hollands nog altijd onverflauwden Janmaat. In doodsche stilte schilderen zij loeiende winden, rotsenbeukende orkanen, zeegevechten en zeeatafereelen, waarbij de prachtige doeken van Meyer en Mesdag schier verbleeken. Maar VerHuell spreekt ook van den strijd bij den kriegsman tusschen eer en plicht, wanneer zijn hart warm slaat voor Oranje en hij toch den aan den keizer gezworen eed niet wil verbreken (1).

(1) Zie voor den verderen inhoud aan „Militaria" op het Algemeen rijks-archief „Oas hoogste Militaire Ouderwijs" door den toenmaligen Kapitein A.

Lache, die wil, om de bekoring, welke ligt in het medeleven met vroegere geslachten, het denken en handelen met groote menschelijke gestalten uit het verleden ! Die onde papieren hypnotiseeren zoo goed als krachtige geesten ; zij wekken poëzie en schenken verstrooiing in het veelal zoo prozaïsche leven. Wien het als krijgsman niet gegeven werd de werkelijkheid te zien, rijdt onder het lezen der verslagen en rapporten van den Koning-Stadhouder of van Jan Willem Friso in Ierland en Henegouwen met de Staatsche ruiterdrommen meê ten aanval, neemt deel in Vlaanderen aan den woedenden strijd tegen de »sans culottes" of volgt de raadslagen der Koninklijke broeders in het hoofdkwartier van het leger te velde, ruim dertig jaar geleden. Gedrukte werken staan in verhouding tot die geschreven rapporten en gevechtsberichten, soms op rookende slagvelden geschreven, als de vage beelden der moderne kunst, waarvan men schier kan maken wat men wil, tegenover de trouw gepenseelde details eener schilderij van Sadée.

Sinds eenige maanden beschikt het Algemeen Rijksarchief ook over de nagelaten papieren van generaal Herman Willem Daendels van 1793 tot 1813, en over de schoon geordende kaarten van den oud-Gouverneur-Generaal en Minister van Oorlog Janssens. Niettegenstaande deze hooggeplaatste ambtenaar de Kaap de Goede Hoop en Java verloor, behield hij de gunst der bewindhebbers in het vaderland. In het jaar 1814 organiseerde hij als Commissaris-generaal van oorlog drie Nederlandsche legers. In deze collectie vindt men kaarten en plannen van onze verdedigingsliniën en vestingen sedert het midden der 18de eeuw.

Ofschoon het onderzoek der archieven van het Hoog Militair Gerechtshof weinig loonend is voor de krijgsgeschiedenis, stijgen zij in waarde bij de allengs verschijnende inventarissen der rechterlijke archieven, die te zamen uitstekende aanwijzingen bevatten voor een geschiedenis der militaire rechtspraak.

De Staten-Generaal voerden mede het oppergezag over de

R. Krayenhoff van de Leur, 'sGravenhage, de gebroeders van Cleef 1889. Bijlage II met een overzicht der krijgsgeschiedkundige bescheiden in het Algemeen rijksarchief tot 1880. — Volgens de latere jaarverslagen zijn sinds de krijgsgeschiedkundige bescheiden alweer belangrijk vermeerderd.

admiraliteiten, tellende vijf colleges te Rotterdam, Amsterdam, Dokkum later te Harlingen, te Hoorn of Enkhuizen en te Middelburg; de leden van laatstgenoemd college werden benoemd uit de Gecommitteerde raden. Wie zal zeggen hoeveel van de admiraliteits-colleges voor scheurpapier is verkocht of nog op zolders onzer zeeplaatsen verscholen ligt? Na 1795 kwamen bij de verbalen der admiraliteiten de handelingen van het Comité der Marine en van de opvolgende besturen van dit Departement. Al deze bescheiden, de scheeps-journalen enz., vormende te zamen de geschiedenis van ons zee-wezen, waren zorgvuldig bewaard tot de ramp van 1844: wij bedoelen den brand van het Marine-departement op 8 Januari van dit jaar. De niet door het vuur of het water vernielde papieren kwamen »pêle-mêle" op straat terecht, lagen daar vijf dagen onder wind en regen, en werden vervolgens opgestapeld. Van 1100 folianten en portefeuilles ontsnapten slechts een 25-tal aan een geheele vernieling; daarvan zijn nóg enkele papieren sterk beschadigd en moeilijk leesbaar. De zee-journalen zijn weer verrijkt o. a. met de deels eigenhandig door Admiraal van Kinsbergen geschreven minuut der verrichtingen van de vloot in 1793, en andere stukken. Eveneens troffen te Haarlem eenige scheeps-journalen onze aandacht.

Een ander onderdeel van het Algemeen Rijksarchief belangrijk voor ons doel, is het geheugen van den »*Raai van State*", in zijne »*notulen*" neergelegd.

Aanvankelijk berustte de hoofdleiding der staats-aangelegenheden niet bij de Staten-Generaal, maar bij den Raad van State, samengesteld uit twaalf leden: drie voor Holland, een of twee voor de overige gewesten, en uit den Stadhouder. Langzamerhand hebben H.H.M. vele gewichtige bemoeiingen aan dezen Raad onttrokken; sedert 1593, toen zij permanent zitting namen, beperkte men den werkkring van dit college tot het beheer van de finantiën in het algemeen en van de krijgsg zaken. Het bevoornaamste gedeelte der taak van den Raad van State was het indienen in de maand December van den staat van oorlog en »*de generale petitie*" of aanvraag der jaarlijks voor de krijgsmacht vereischte gelden. De raden zonden deze stukken,

door tusschenkomst der generaliteit, aan de gewestelijke staten. De repartitie of verdeling der troepen over de provinciën greep plaats naar het aandeel of quota, door elke in de oorlogslasten opgebracht. De gewestelijke staten, zich noemende »betaalheeren», beraadslaagden veelal lang, weigerden soms, en kwamen meermalen hun consenten of beloften en goedkeuring niet na. Het rijke Holland kwam dan door voorschotten tegemoet, en vermeerderde zodoende zijn overwicht.

Tot kennis van al deze en nog andere aangelegenheden zijn de *»Notulen en de Resolutie-boeken van den Raad van State»* met de daarbij behoornde *»ingekomen stukken»* onmisbaar. Laatstgenoemde reeks vangt aan in 1606, maar is zeer onvolledig; het ontbrekende moet in de oud-archieven elders onder de ingekomen stukken van den Raad van State berusten. Zeer te waardeeren bouwstoffen vormen de brieven van Marlborough, andere opper- en onderbevelhebbers als de vorsten van Waldeck, de prinsen van Saksen, Nassau-Saarbrücken, Philips van Hessen en Holstein, den hertog van Albemarle, de graven Tilly, Athlone, de Noyelles en Ouwerkerk, van Ruys, Cochoorn, Dopff, Duyvenvoorde, van Hooft; voorts die — soms minnteel en als brief — van de gedeputeerden te velde of op de vloot Witsen de Witt, van Schagen, van den Berch, later burgemeester van Leiden, Joost van Heemskereck, van Collen, Vrijbergen, van Reede van Renswoude, Vegelin, van Rechteren en anderen: te veel om op te noemen.

Voorts bevat het Algemeen Rijksarchief de nalatenschap van de Oost- en de West-Indische Compagnie en de archieven der besturen, welke achtereenvolgens tót de restauratie de koloniale aangelegenheden hebben beheerd; verder nog andere koloniale bescheiden, o. a. die betreffende de door de Oost-Indische Compagnie in dienst genomen vreemde korpsen, stukken behoorende tot de enquête nopens het militaire wezen, in het laatst der 18de eeuw in Indië gehouden, enz. De door Mr. J. E. Heeres ontworpen en reeds vèrgevorderde inventarissen veroorloven bereids een ruimen blik in hetgeen ten behoeve der Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis voorhanden ligt. — Ten slotte vermelden wij aldaar de aanzienlijke collectie oude kaar-

ten (1): van groote waarde om den vesting-oorlog in ons land en de vroegere veldtochten te volgen, ook tot verstand van de militaire rapporten en brieven der gedeputeerden te velde.

De bewerking en uitgave van het handschrift van Anthonie Duyck door den Majoor Lodewijk Mulder — het eerste werkstuk naar de bedoeling van Generaal Knoop in 1858 — heeft een der schoonste krijgsgeschiedkundige preciosa der verzameling handschriften ter *Koninklijke bibliotheek* te 's-Gravenhage tot algemeen eigendom gemaakt. De merkwaardige memoriën van den raadpensionaris, die prins Maurits als secretaris in het leger had vergezeld en o. a. het meest juiste verhaal gaf omtrent den slag van Nieuwpoort, zijn onmisbaar voor de kennis der veldtochten van den tweeden stadhouder. — De reeds door de HH. Bakhuyzen van den Brink en Bosscha vermelde bescheiden en handschriften betreffende den Kleef-Gulikschen-, den Tachtigjarigen-, den Spaanschen- en den Oostenrijkschen erfopvolgingsoorlog en het jaar 1794, zijn nog belangrijk vermeerderd o. a. met de collectie van den oud-Kolonel van Oldenbarnevelt genaamd Witte-Tullingh uit den tijd van Neerlands wedergeboorte in 1813 en '14, waarin menige weinig bekende bijzonderheid uit de omwenteling van 1813, de samenstelling en verrichtingen der eerst opgerichte Nederlandsche korpsen, waarvan nagenoeg een spoor is achtergebleven.

Ook het *Gemeente-Archief* van 's-Gravenhage biedt door het geïllustreerde dagboek van den schutter-officier Baak enkele merkwaardige bijzonderheden aangaande de moedige handelingen van Graaf Leopold van Limburg Stirum en van Hoogendorp in 1813 tot bevrijding der provincie Holland. De etiketten der »*Militaria*» onder beheer van den Gemeente-Archivaris in »die Haghe» klimmen op tot 1587: doch het onderzoek wierp tot heden alleen vruchten af voor de gebeurtenissen der hofstad in den aanvang van de 17de eeuw en tot kennis der namen van de jonge Hagenaars, die minder cordaat dan Mr. D. Donker Curtius, de Gijselaar en Willem van Hogendorp, Napoleon als »gardes d'honneur» hebben gediend.

(1) Inventaris der verzameling kaarten, berustende in het Rijksarchief — twee deelen — bewerkt door de HH. P. A. Leupe en J. H. Hingman.

Onze verwachting dat het onderzoek naar bouwstoffen voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis op de *Oud-Archieven* en in de *Provinciale Griffiën* een rijken oogst moest opleveren en gemakkelijk zou worden gemaakt, is vër overtroffen (1). In de eerste plaats danken wij zulks aan de bemoeiingen der Ministers van Oorlog en van Binnenlandsche Zaken, wier tussehenkomst ons — d. z. ook de officieren, die mij 's winters in de verschillende plaatsen bijstaan — de welwillendheid van de Commissarissen der Koningin, van Gedeputeerde Staten en anderen verzekerden; aan de uitmuntende organisatie van ons archief-wezen, voorts aan de kunde en persoonlijkheid van de heeren archivariissen en hunne ambtenaren. Ons archief-wezen heeft zich hier, evenals in andere landen, langzamerhand verbeterd en van 1877 tot 1890, volgens het welberaamde plan van den kundigen referendaris der afdeeling K(unsten) en W(etenschappen) aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, Jhr. de Stuers, belangrijke hervormingen ondergaan. In die organisatie erkennen wij een nog verbeterde inrichting van het Belgische archief-wezen, welk laatste door de geleerde wereld als het best geordende wordt geprezen. De deugden van ons archiefwezen vertolken zich voor het publiek door den spoed en de nauwkeurigheid, waarmee aan de verzoeken tot inlichting of tot het raadplegen van bescheiden wordt voldaan.

Totale onbekendheid van velen met het archivariaat leidt soms tot onzinnige en vermakelijke voorstellingen betreffende de beteekenis, de werkzaamheden en de persoonlijkheid der functionarissen. Zelfs Kamer- en Gemeenteraadsleden hoort men weleens oordeelen over archieven en archivariissen op een wijze,

(1) In de „Verslagen omtrent 's rijks oude archieven 1878—1892”, te 's Gravenhage bij Nyhoff in 15 stukken uitgegeven, waarin ook vele der oude gemeente- en waterschapsarchieven worden besproken, zijn de „Militaria” over het algemeen stiefmoederlijk behandeld. — De opgaven in de volgende bladzijden zijn verzameld door samenwerking met de officieren, die des winters in verschillende garnizoenen werkzaam zijn gesteld tot nasporingen in de Rijks- en andere archieven, en mededeelingen der bestuurders. De tijd van onderzoek was echter nog te kort om voor die opgaven op volledigheid aanspraak te mogen maken.

aantoonende dat zij niet het geringste begrip hebben omtrent de regeling van dezen belangrijken tak van staatsdienst. In het buitenland is dit trouwens niet beter gesteld. Daudet spreekt minachtend over »documents humains», doelende op charters en protocollen, en werpt ons in »l'Immortel" Astier-Réhu voor de voeten: een romanheld, die zich laat oplichten door een behoudigen vervalscher van handschriften of door mevrouw Astier, die manuscripten steelt, om met de opbrengst haar zoon, een monster van laagheid en zelfzucht maar elegant en knap van uiterlijk »un beau bête», uit de schulden te helpen. En hoorden wij niet bij de opvoering van »Madame Sans-Gêne" door een hooggeplaatsten knorrepot aan de Parijsche archivariissen verwijten, dat Sardou »la femme dragon," de ietwat luchthartige Thérèse Figueur, die achttien jaar als dragonder in het leger van de Pyreneën, van Italië en elders had gediend en als de eerzame weduwe van den wachmeester der marchaussée Sutter in een liefdadigheidsgeesticht te Parijs is overleden — dat Sardou de *echte* Sans-Gêne heeft laten trouwen met den maarschalk Lefebvre? Alsof de Fransche geleerden zulks konden helpen! Een onzer bekwaamste archivariissen parodieerde het portret, dat velen zich van zijne collega's voorstellen, als »een uiterst goedaardig individu, braaf en onschadelijk, ijverig en consciëntieus, maar kleingeestig, ijdel, voor de praktijk volkomen onbruikbaar, bekrompen, droog, ongelooflijk vervelend, zonder eenige belangstelling voor zaken buiten zijn eigen kleine kringetje, zonder hart en zonder geest, en bovenal absoluut verwerpelijk in de oogen van het schoone geslacht" (1).

In plaats van dat beeld troffen wij in onze Provinciale- en in de meeste Gemeente-archieven mannen, ver boven onzen lof verheven: schildhouders der wetenschap naar de beschrijving van den grooten historicus Robert Fruin; geleerden, naar de meening van Jhr. de Stuers, met voorbeschiktheid om een leerstoel te bekleeden in een der takken van de historie; van

(1) »Pro Domo." Toespraak ter opening van de derde jaarvergadering der Vereeniging van archivariissen in Nederland, door Mr. S. Muller Fz. — Nederlandsch Archievenblad n°. 2 van 1894/95.

wie, volgens Dr. Blok in zijn aangehaalde redevoering, leven-wekkende kracht nitgaat om, mét de geschiedkundigen aan onze scholen in stad en land, samen te werken aan het opbouwen der geschiedenis van het leven onzes volks in zijne geliefkoosde kleine eigene kringen en van het gezamenlijke Nederlandsche volk — wij voegen daarbij van de Nederlandsche krijgsgeschiedenis. Ofschoon de Gemeente-wet de eenvormige regeling der plaatselijke archieven in den weg staat en de archivariissen beschouwt als ambtenaren ter secretarie, weten de meeste hunner zich op een verhevener standpunt te plaatsen en te handhaven.

Ten einde in de oud-archieven der provinciën onder de honderdtallen registers, boeken, bundels, liassen en doozen den weg te vinden door de verschillende tijdperken onzer krijgsgeschiedenis, behoort men in hoofdtrekken den regeeringsvorm van elk gewest vóór en gedurende de Unie na te gaan. Na 1795 komen overal gelijkvormig de »*resolutie-boeken*» van het Departementaal Bestuur, van den Landdrost en de Prefectuur te berde.

Uit de vroegere bescheiden blijkt duidelijk, dat elk gewest, ondanks de Unie, vasthield aan den vroegeren regeeringsvorm; de gewestelijke souvereiniteit geleeke in meerdere opzichten naar voortzetting der oude grafelijkheid. De samenstelling en huishoudelijke inrichting der Provinciale Staten liepen dan ook wijd uiteen.

Vóór de afzwering van Philips II was de hertog, graaf of heer souverain in één of meer gewesten (1), waar hij allengs allo gezag, van rechtswege den koning der Franken later den Duit-schen keizer toekomende, had aangetrokken. Aan beperking hunner heerschappij door het volk, dat zich sinds lang vrijwillig van de publieke zaak had teruggetrokken, werd niet gedacht. Zij namen besluiten, gaven privilegiën, enz., welke in de oude »*charters*» worden bewaard. Na vereeniging der Nederlandsche gewes-

(1) Ziet voor de vroegere staatkundige indeeling der gewesten: „Tafel van de 17 Nederlandze provinciën vertonende derzelver verdeling, grootte van Landen en steden Mids-gaders haar Regering, zo Politicq als Kerk-lijk, en veel andere merkweerdige zaken, ten nutte van de Historien en Geographie. Opgesteld door C. Specht. (Gedruckt te Amsterdam bij J. Ottens.)”

ten onder één heerschappij (1543) vormde zich de vereeniging der Algemeene Staten, die inzonderheid onder Philips II er naar streefden als vertegenwoordigers der geheele natie mede te werken tot het vaststellen van nieuwe regeeringsbeginselen. Dit geschiedde opvolgend in de verschillende gewesten. In 1576 begint de medewerking der Algemeene Staten tot het bestuur. Na het vertrek van Leicester in 1588 namen de vertegenwoordigers der Zeven Provinciën de hooge overheid in handen, en dagteekent de vestiging van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Reeds vóór dit tijdstip vangen in de oud-Archieven aan de registers van de staten-vergaderingen en andere collegies: vormende te samen »het geheugen" van ruim twee eeuwen bestuur. Ondoordacht verscheuren, verdeeling en verplaatsing der archieven, na onze inlijving bij het Fransche keizerrijk de rooftochten der archivariissen de Hauterive, St. Aubin en Tourlet in onze verzamelingen, deden veel verloren gaan. Tourlet, bekend door enkele zoetvloeiende rijmen ter verheerlijking van Napoleon, kweet zich van zijn taak om de Hollandsche archieven te schiften en naar Parijs over te brengen op ruwe echt pro-consulaire wijze en legde bovendien belachelijke bewijzen van onkunde aan den dag.

Generaal Booms (1) ontleende aan de »Jaarboeken" en »Historiën" van Tacitus den roemvollen strijd onzer voorvaderen — Friezen, Batavieren en Caninefaten — onder Claudius Civilis tegen het geweld van Rome, en toonde aan, dat hun voorbeeld van klokkeheid en heldenmoed gelijke leering bevat als de kamp van Radboud tegen de Franschen, van de Hollanders en Zeeuwen tegen Spanje, van de Nederlanders in 1672 tegen den verwaten »Roi-Soleil"! De Friesche archieven bevestigen die leering ten volle.

Friesland, tevens West-Friesland, een groot deel van de latere provincie Groningen en Oost-Friesland bevattende, werd sedert Karel den Groote door graven beheerscht. Wat het binnenlandsch bewind aangaat, bleef het gewest tot aan den tijd van Karel

(1) Het eerste boek van Neerlands krijgsgeschiedenis. De Batavieren, Caninefaten en Friezen onder en tegen Rome, door Generaal P. G. Booms. — 's-Gravenhage, De Gebroeders van Cleef. 1887.

V op een geheel bijzonderen voet bestaan. De keizer beleende daarmede den bisschop van Utrecht, den graaf van Holland of een anderen vorst; doch de Friezen verlangden zoo min den een als den ander te gehoorzamen. Liever vochten zij zich dood, dan aan wien ook buiten den keizer eenig recht op hun land toe te kennen. Na twee eenwen van aanhoudend verzet en binnenlandsche geschillen tusschen »Vetkoopers" en »Schieringers" moesten de Friezen bukken voor het geweld van Albrecht van Saksen-Meissen (1498) (1); doch zij riepen in 1509 Karel van Gelder in het land. Deze stond ook hier tegenover Karel V; pas vijftientwintig jaren later kon hij zich heer van Friesland noemen en stelde Schenck van Tontenburg aan tot stadhouder.

De landsvergadering van Friesland berustte *niet* op een tegenwoordiging van *standen* maar van *landschappen*; zij was samengesteld uit gekozenen der plattelandsgemeenten, geestelijken en edelen of heeren, die eigen gronden bezaten. Na het sluiten der Unie zag men in de vergadering hunner Staten geen heeren of geestelijken meer. De Stadhouders voerden na 1584 briefwisseling met de vier *Kamers* of *leden*, namelijk de *kwartieren* Oostergo, Westergo en Sevenwolde benevens *de steden* (2). De dertig grietenijen der kwartieren en de elf steden — van daar nog de spreekwijze »op zên elfendertigste" voor »langzaam en goed" — zonden tweëentachtig afgevaardigden ten landdag. De leiding van den landdag berustte bij een commissie van acht leden: twee uit elk kwartier en twee uit de steden, den naam voerende van »Gecommitteerde Staten van Friesland in 't Mindergetal." Alles wat den Staten op den landdag werd voorgesteld, moest tevoren in »'t Mindergetal" komen, werd daar geordend, onderzocht en ging dan naar de *Kamers*, waar ten slotte over de stukken en adviezen werd geraadpleegd en besloten. De stadhouder had zitting in »'t Mindergetal" en

(1) Verslag aangaande een onderzoek naar Archief-stukken, belangrijk voor de geschiedenis van Friesland uit het tijdperk der Saksische Hertogen — door Mr. J. L. Berns. — Mart. Nijhoff, 's Gravenhage 1891.

(2) Algemeene Beschrijvinge van Oud en Nieuw Friesland, enz., door Focke Sjoerds. He Deel Ie Stuk, te Leeuwarden bij Pieter Koumans. 1767. Bl. 122 tot 124.

in het college der gedepnteerde staten: negen leden, drie uit de steden en uit elk der drie overige kwartieren twee. Van de prinsen van Oranje heeft Johan Willem Friso lang in Friesland vertoefd; Willem IV is er geboren.

Voor de krijgsgeschiedenis nu vormen in het *Rijksarchief* te Leeuwarden (1) »*de Resolutiën van de Staten*» en die »*van de Gedeputeerden*», benevens de »*Journals van het Mindergetal*» de hoofdbronnen van onderzoek. — Voorts zijn belangrijk de collectiën van het *Gemeente-Archief* (2), de door Dr. Halbertsma rijk begiftigde *Provinciale Bibliotheek*, de *Buma bibliotheek* met alleen classieke werken, benevens de *Provinciale Griffie*; deze laatste, even als elders aanvangende in 1813 bij Nederlands wedergehoorte.

In de eerstgenoemde verzamelingen vindt men charters en handschriften uit de 13de, 14de, 15de en 16de eeuw, brieven en publicatiën van de Friesche stadhouders gedurende den Tachtigjarigen oorlog enz. Het *Rijksarchief* bevat voor den Munsterschen oorlog missives der staten aan Johan Maurits, resolutiën houdende approbatie van den vrede van 24 April 1666, staatsbesluiten en bescheiden over het beleg van Coevorden gedurende den strijd van 1672—1678, missives van de gecommiteerden der generaliteit tijdens den Negenjarigen oorlog met Frankrijk, een dertigtal banden met rekeningen en losse stukken der admiraliteit in Friesland uit het laatst der vorige eeuw. Voorts documenten uit de coalitie tegen de Fransche Republiek van 1793 en 1794 betreffende de visitatie der schansen, den geforceerden marsch der divisie Dumonceau in 1799 van Groningen naar Alkmaar, en andere toelichtingen uit dit jaar, deels door Kapitein Koolemans Beijnen gebezigd bij zijne oorspronkelijke behandeling van dien veldtocht in Noordholland.

De *provinciale bibliotheek*, waarvan het gebruik ten behoeve

(1) Overzicht van de inventarissen der Oude Rijksarchieven in Nederland. 's Gravenhage, M. Nijhoff 1884 bl. 34, en de later verschenen „Verslagen.”

(2) Zie de „Inventaris van het Oud-Archief der stad Leeuwarden”, door J. C. Singels, archivaris.

der krijgsgeschiedkundige studiën met gelijke gastvrijheid werd aangeboden als door het *Friesch Genootschap voor geschiedenis, oulheid- en taalkunde*, bezit o. a. brieven en een lijvig handschrift van den dichter en gecommiteerde te velde W. van Haren, met verslagen betreffende de veldslagen bij Fontenoi, Rocoux en Lafeld, den inval der Franschen in April 1747 in Staats-Vlaanderen en het beleg van Bergen op Zoom, copicën der briefwisseling van Goslinga, enz. Ook het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage bezit veel van W. van Haren.

De schatten der Friesche geschiedenis zijn meorendeels te Leeuwarden verzameld. Onze hoop om uit het ridderlijke tijdperk der »Roos van Dekama" iets aan te treffen, is door het »*cartularium van het St. Odolphus-klooster te Stavoren*" en het »*register van oirkonden*" niet beschaamd.

Even als Friesland werd ook een groot deel van *Groningen* (1) door den keizer in leen gegeven aan den bisschoppelijken stoel. Doch het gezag van het hoofd der kerk gold hoe langer hoe minder naarmate »*Stad en Ommelanden*" door geschillen werden verscheurd en verzwakt. Toen Albrecht van Saksen-Meizsen in den aanvang der 16de eeuw ook op Groningen aanspraak maakte, onderwierp het gewest zich aan den graaf van Oost-Friesland; nadat deze door de Saksische benden in het nauw was gebracht, beloofde de Groningers trouw aan Karel van Gelder; in 1536 boden zij de opperheerschappij aan Karel V. Schenck van Toutenburg aanvaardde ook hier het stadhouderschap.

Het onlangs gevierde feest der 300-jarige reductie van Groningen heeft op nieuw den opstand van Groningen tegen Philips II, het verraad van George van Lalaing (2), het beleg en de herovering der hoofdstad door prins Maurits en graaf Willem Lodewijk in herinnering gebracht. Het oud-Archief heeft bij

(1) Zie het »Register van het Archief van Groningen" — door Mr. H. O. Feith en de »Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven" enz.

(2) J. S. G. C. Trossee. Het verraad van George Lalaing, Graaf van Rennenberg, Baron van Ville, Stadhouder en Kapitein-Generaal van Friesland, Overijssel, Groningen, de Ommelanden, Drenthe en Linge. 's Hertogenbosch, Robijns. 1894.

deze feestviering belangrijke diensten bewezen (1). Na 1594 maakten Groningen en de Ommelanden deel uit van den statenbond der Unie als »éene heerlickheyt ende Provincie'', welker deelen ieder door afzonderlijke lichamen werden bestuurd: *de Stad* door vier burgemeesters en twaalf raadsheeren, *de Ommelanden* — Hunzingo, Fivelgo en 't Westerkwartier — door jonkeren, hovelingen en eigenerfden d. z. grondbezitters. Beide lichamen of leden vormden samen de Staten van Stad en Lande, onder voorzitterschap van den stadhouder. Het beheer der huishoudelijke aangelegenheden van de Ommelanden geschiedde door negen gecommiteerde raden. De vergaderingen of landdagen der Staten werden nitgeschreven door het uitvoerend college van gedeputeerden, acht in getal: vier van wege de stad, vier gekozen door de Ommelander heeren, welke tevens het beheer voerden over de militie. De stadhouder commandeerde het krijgsvolk als kapitein-generaal en zorgde in overleg met gedeputeerden voor het onderhoud der vestingen (2).

Door lijden en strijden heeft ons kleine volk zich in de eigen bakermat vrijgevochten, vervolgens zijn vrijheid gehandhaafd, op de wereldzeccen den bezem in den mast gevoerd en in Europa groote dingen gewrocht. Daarvan getuigen de Groningsche archieven. Hare schatkamers zijn onlangs nog verrijkt door de vondst van een oude kleerkist op de rustkamer van de dienstdoende schutterij; volgens den bewaarder, niets bevattende dan »oude equipmentstukken zonder waarde''; doch waarnit een nauwkeurig deskundig onderzoek 1300 nummers te voorschijn tooverde: charters uit de 14de, de 15de en de 16de eeuw, duizende brieven van vorsten, geestelijken en leeken, Spaansch- en hervormingsgezinden, kaarten en drukwerken, welke in bovengenoemde kist bijna drie eeuwen hadden begraven gelegen (3).

(1) Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594, door Prof. Dr. P. J. Blok, Mr. J. A. Feith, Mr. S. Gratama, enz. Te Groningen bij J. B. Wolters. 1894.

(2) De wijzigingen in den regeeringsvorm van Stad en Lande in de jaren 1748 en 1749. Eene bijdrage tot de geschiedenis der provincie Groningen, door J. E. Heeres. Groningen, J. B. Huber. 1885.

(3) „Bijna drie eeuwen begraven'', door Mr. J. A. Feith. Nederlandsch Archievenblad, 1894, bl. 73.

Van een dergelijke gelukkige vondst hoorden wij eenige jaren geleden in een der Geldersche steden. Een deel van het provinciaal archief van Noordholland werd in 1818 op de zolders van het gouvernements-gebouw onder stroo, stof en vuil samengeraapt. In de archieven van vorst Esterhazy te Eisenstadt in Oostenrijk is eenmaal een opera van Joseph Haydn gevonden.

Het psychologisch onderzoek van vroegere krijgsbedrijven, van personen en feiten toont door alle tijden heen, dat bij aanvoerders karakter meer beteekent dan kennis, waarin door helpers — stafofficieren en adjudanten — kan worden tegemoet gekomen; dat het meer aankomt op de »mennemens» dan op de oorlogsmiddelen, waarin de oude Republiek trouwens nooit heeft achtergestaan. Spreekt ge over snelvurend en achterlaadgeschut of van rookzwak buskruit, dan toont het arsenaal te Delft een oud revolver-kanon; de »*Groninger Landdays Resolutiën*» handelen reeds in December 1671 over »yzeren canons van 3 pond bals naar de nieuwe vindinge van achteren geladen», tevens over zoogenaamd »stil kruit" (1). Het »*Acte-boek der Gedeputeerden van Stad en Lande*», vooral de »*Secreete- en Militaire Provinciale Resolutiën*» geven een scherpgeteekend beeld van onze noordelijke gewesten in de jaren 1672 en '73. Sterk steekt de briefwisseling der Groninger Staten met hunne afgevaardigden ter generaliteit af tegen de twijfelmoedigheid Harer Hoog Mogenden in het Haagsche college. Onbarmhartig kapitelden de heeren uit het Noorden de confraters in Holland over hunne bede om den vrede aan Lodewijk XIV; zelfs de Witt en de Groot beschaamden zij door hun opwekking tot volharden (2). Zoo al ergens was in 1672 te Groningen, niet-tegenstaande de dreigende gevaren, de regeering verre van radeloos, het volk niet redeloos, terwijl men, onder de hulp van God Almachtig, wel degelijk redding mogelijk achtte. De uitkomst bevestigde in 1672, als in November 1813 te 's-Gravenhage en weder te Belfort in 1870, dat het geluk is met den stoute.

(1) Zie: Militaire Spectator, 4de Serie, 19de Deel, Afl. 1, het opstel van den 1ste-Luitenant Morks.

(2) Zie Bijlage I.

De grauwe papieren van »Stad en Ommelanden» wekken hoogen eerbied voor von Rabenhaupt, aan wien de Stad het opperste commando in de provincie gedurende de minderjarigheid van Ernst Casimir had opgedragen. Een in zilver gegraveerde kaart op het stadhuis vertolkt den moeitvollen weerstand tegen den aanval der vreemde bisschoppelijke troepen aan de zijde van Helpen. De onderhandelingen tusschen de staten van Stad Groningen en Ommelanden, vertegenwoordigd door Kapitein Prott, en Karel von Rabenhaupt wettigen de onderstelling, dat hij zich goed liet betalen en niet gemakkelijk in zijne eischen was. Merkwaaardig voor de kennis van dien tijd, toen men soldatenmoed omzette in geld, zijn de te 's-Gravenhage berustende stukken van het proces tusschen von Rabenhaupt en anderen, gevoerd »voor z'n meer dan ondoordacht optreden»: namelijk het veroorloven van plunderen en brandschatsen. Gierig was Rabenhaupt, die eenvoudig leefde en geen kinderen had, niet; geldzucht, de feil van Marlborough, den overwinnaar van Blenheim, kleefde hem niet aan. Wel is Rabenhaupt daarvan heftig beschuldigd, maar zonder eenig bewijs. Voor hooge betaling door de Staten stelde hij aan zich zelf hooge eischen. Bij de verdediging van Groningen, bij de herovering van Coevorden en te Winschoten gaf hij geen voet gronds prijs. Hoe snel hem het edele bloed door de aderen stroomde, bewijst zijn brief van 22 Juli 1673, toen hij, in ongenade gevallen zijnde bij de Staten en op het ziekbed uitgestrekt, toch Hendrik Casimir Prins van Nassau uitdaagde tot een tweegevecht, omdat die vorst hem in zijn eer als krijgsman had aangetast! (1) Op het Weener Congres van 1815 zond juist in omgekeerden zin czaar Alexander zijne secondanten aan Metternich!

Wat het Noorden leed van de Spanjaarden ziet men in Groningen en Leenwarden nit »*verordeningen, stadsplacaten*» en andere onuitgegeven bescheiden. Hoe de gedeputeerden de handhaving der krijgstuicht opvatten, blijkt uit hunne klacht in December 1673 »dat er bij het spitsroeden loopen te *zacht* werd geslagen.» Middelerwijl ontbreken te Groningen over de jaren 1672 tot

(1) Militair Weekblad Jaargang 1893 n°. 52.

'74 geheele reeksen ingekomen stukken, welke alleen nit de minuten der gecommiteerden ter generaliteit en andere bundels van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage kunnen worden aangevuld. Ook over den Spaanschen- en den Oostenrijkschen erfopvolgings-oorlog vindt men menigvuldige bescheiden; o. a. een zeventigtal brieven van en aan den Russischen Majoor Rosen gedurende de omwenteling van 1813. Te Delfzijl schijnen, naar wij vernamen, de Franschen in Mei 1814 nagenoeg alles te hebben meegevoerd; de geredde stukken zijn in de »Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde van Groningen» verzameld. De Provinciale Griffie en de Hoogeschool bewaren de herinnering aan de Groninger studenten gedurende den Tien-daagschen veldtocht in 1832. Zoo zijn de archieven van Stad en Lande rijk aan krijgsverhalen: van de inneming van het huis te Rhode in Maart 1514, herkomstig uit de bewuste klerkist, tot den roem der Groninger schutterij en vrijwillige jagers bij Houthaalen en Boutersem, waarvan de marmeren naald op de Zuiderbegraafplaats te Groningen ter nagedachtenis van Valkenburg getuigenis geeft.

Ook *Drente* behoorde tot de wereldlijke bezittingen van het Sticht; 's bisschops plaatsvervanger in de noordelijke gewesten hield als stedevoogd of »kastelein» verblijf te Coevorden. In 1522 nam ook Drente hertog Karel van Gelder, die den bisschop in Overijssel bestookte, als landsheer aan: doch moest zich eveneens aan Karel V onderwerpen en kreeg Schenck als stadhouder. Gedurende de Republiek was het landschap verdeeld in zes *dingspillen* (1), het woord beteekent *dingspaal* of rechtsgebied. De Staten bestonden uit twee leden: de *ridders*, eigenaars van havezaten, niet meer dan achttien in getal — in 1790 slechts vijf —, hadden samen drie stemmen, de *eigenerfden*, hoogstens zevenendertig volmachten, met zes stemmen. Zij vergaderden

(1) Voor de staatkundige indeeling van Drente zijn te raadplegen „Geschiedkundig overzicht van de Besturen, die vóór de herstelling van Nederland in 1814 elkaar zijn opgevolgd”, door J. S. Magnin. Verder: „Tegenwoordige staat van Drenthe”, het meermalen vermelde „Overzicht van de Inventarissen” enz. en latere „Verslagen”, benevens de „Inventarissen betr. de Archieven van Meppel en verschillende Gemeenten” door Mr. Seerp Gratama.

minstens éénmaal 's jaars, overigens naar behoefte, te Assen, onder praesidium van den »drost". De officiële penvoerder in dit college heette de »landschrijver;" doch het eigenlijke werk in de statenvergaderingen deed de »Secretaris," zooals uit missives en concepten blijkt. De landschrijver stond den drost bij tot rechtspraak; zijn functie kwam overeen met die van den tegenwoordigen officier van justitie. Het college van gedeputeerden was saamgesteld uit den landdrost, twee ridders en twee eigenerfden. Al het verhandelde in de vergaderingen van ridderschap en eigenerfden, van drost en gedeputeerden is vervat in de »*protocollen*," loopende van 1601 tot 1795. In deze en in de portefeuilles »*Militaire aangelegenheden*" moet men voor ons doel zoeken. De bescheiden betreffen voornamelijk de vestingen Coevorden en Ommerschans, de volkswapening in 1665, '66 en '72, benevens het onbegaanbaar houden tot betere defensie van de oostelijke grensstreek: waar thans, juist in omgekeerden zin, vaarten en kanalen gegraven en dus de zwaarden tot sikkelen gesmeed worden. Voor den Munsterschen oorlog zijn enkele merkwaardige brieven en stukken voorhanden. De »*Drentsche almanakken*," eveneens de »*Provinciale Drentsche en Assensche Courant*" bevatten voor de jaren 1787, '94 en '95, voor 1813, '14 en '15 boeiende opstellen van de hand van Mr. Seerp Gratama, Rijks-archivaris te Assen, met menige krijgsgeschiedkundige bijzonderheid.

Weleer waren in *Overijssel*, zooals elders, onderscheidene graafschappen aan het Duitsche rijk leenroerig. Naarmate de mansstam der regeerende huizen uitstierf, kreeg de bisschop van Utrecht hun vroeger bezit in leen, zoodat de wereldlijke macht van het Sticht zich ten slotte uitstreckte over geheel Overijssel, daarom Oversticht geheeten. In het begin van de 16de eeuw zette Karel van Gelder vasten voet in Overijssel: doch de Staten werden zijn onderdrukking moede en erkenden Karel V als heer (1528).

Gedurende de Republiek telde de statenvergadering twee leden: de *edelen* uit de drostambten Salland, Twente en Vollenhoven, in zooverre zij bezitters van havezaten waren en voldeden aan de overige eischen van zitting te nemen, en de *hoofdsteden*

Deventer, Kampen en Zwolle. Het college van gedeputeerden was samengesteld uit drie edelen en drie afgevaardigden uit de steden. Driemaal 's jaars kwam de landdag in één dier plaatsen bijeen; voorzitter was de drost van Salland. De ridderschap stemde hoofd voor hoofd, elke stad had één stem, zoodat de meerderheid van stemmen soms allerzonderlingst werd behaald. Den Staten stond een griffier ter zijde.

De »*Resolutiën van ridderschap en steden*» en die »*der gedeputeerden*» leveren, ofschoon geen hoofdbron voor Overijssels krijgsgeschiedenis, toch belangrijke gegevens. Mede verdienen de »*Rekeningen der lands comptabelen*» en de »*staten van schade en leverantiën*» over de jaren 1635 en '66 en betreffende 1672 te worden nagegaan. Hoewel voor de tachtigjarige worsteling met Spanje en de jaren 1813 en '14 het onderzoek slechts onzamenhangende stukken te voorschijn bracht, laat het zich toch aanzien dat de oogst zal meevallen. De bibliotheek der »*Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch recht en geschiedenis*» behelst ook militaire bescheiden.

Overijssel is vooral rijk aan gemeentelijke en bijzondere verzamelingen, zooals blijkt uit »*de Registers van charters en bescheiden in het Oud-Archief van Kampen van 1300—1625*» — zeven deelen — en de »*Cameraars- en Rentmeesters-rekeningen van 1515 tot 1540*», beide werken van Mr. Nanninga Uyterdijk; »*de Cameraars-rekeningen*», »*het Register op het archief*» en andere uitgeaven te Deventer, »*de Tijdrekenkundige lijsten van Oldenzaal*», de inventarissen van Hasselt, Steenwijk en Ommen. — Volgens stukken uit het archief der stad Almelo moest de landstorm van Twente zich in 1815 nog met pieken tevreden stellen. Onder de particuliere verzamelingen verdient in de eerste plaats vermelding het nader te bespreken archief van Dr. R. J. Baron van Heeckeren Wassenaer op den huize Twickel te Delden; voorts, de archieven der Graven van Rechteren in het ambt Almelo en nabij Dalfsen (1).

Niettegenstaande het krijgshaftige verleden van *Gelderland*,

(1) Zie »*Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*», door Mr. S. Nijhoff. Nieuwe Reeks, 1ste Deel. Nijhoff te Arnhem. 1859.

waarvoor het uitstekend bewaarde en beheerde Rijksarchief te Arnhem pleit, is dit voor krijgsgeschiedkundige doeleinden schaars geraadpleegd.

Als de »eerste graaf van Gelder en Zutphen" vinden wij in 1138 Hendrik vermeld. Zijne afstammelingen noemden zich zóó, tot keizer Lodewijk graaf Reinoud II of den Zwarte twee eeuwen later tot hertog van Gelderland verhief. De opkomst der voornaamste gemeenten dagteekent van de 14de eeuw: allengs groeiden ridderschap en steden samen tot één lichaam van landsstenden; in 1477 kwam de naam van »Staten" in zwang.

De stamhuizen, die over Gelderland het bewind hebben gevoerd, zijn Gelder, Gulik en Egmond. Onder het eerste ontstond de vijandschap tusschen de geslachten van Bronkhorst en dat van de Eese of van Heeckeren. Het leven van Willem I uit het huis van Gulik was een aaneenschakeling van ridderlijke krijgstochten vooral naar Lijfland en Pruisen, waar hij de Duitsche orde in haar strijd tegen de heidenen bijstond. Gedurende het bewind van Karel van Egmond, reeds in de noordelijke provinciën door ons ontmoet, vielen de schitterende krijgsdaden voor van Maarten van Rossem, die o. a. in 1528 's-Gravenhage met 2000 man verraste en van den Vijverberg de Groote zaal op het Binnenhof bombardeerde. Karel V verdroef Karel van Egmond; hij benoemde René van Châlons, Prins van Oranje, reeds stadhouder van Holland en Zeeland tot gelijke waardigheid in Gelderland.

Gelderland bestond gedurende de Republiek en na de afscheiding van Roermond uit de drie »kwartieren" Nijmegen, Zutphen en Arnhem of de Veluwe. De leden van de ridderschap, onder welke de bannerheeren ook werden medegerekend, en de afgevaardigden der *stemmende steden* in elk kwartier kwamen, zoo dikwijls noodig, afzonderlijk samen; aldaar vormden zes leden het college van gedeputeerden ter behandeling van zaken van finantiëlen en administratieven aard. De Staten der drie kwartieren hielden vergaderingen of landdagen in één der hoofdplaatsen. De rechtspraak geschiedde, behalve door de plaatselijke rechtbanken, bij »het Hof" te Arnhem. »Het Hof" was in 1543 ingesteld door Karel V als een administratief en recht-

sprekend lichaam; na de afzwering van Philips II vertegenwoordigde »het Hof» tevens het souverain gezag in het gewest, wanneer de landdag niet was vergaderd. (1)

De ingekomen en minnteel voorhanden uitgegane brieven, de registers, memorie- en resolutieboeken van »het Hof», loopende tot 1810, de »handelingen der Gecommitteerden» en de »landdags-recessen» tot 1797, de bundels van het departementaal bestuur en van de prefectuur gedurende de Fransche overheersching, de stukken van de rekenkamer met de fortificatie-rekeningen, lijsten van servies-gelden en kosten voor troepenvervoer, de oude rechterlijke archieven, het oud-archief der gemeente Arnhem enz. enz. vullen vijf hooge, breedgebouwde verdiepingen, en zien op den bezoeker neder als zwijgende getuigen van de macht en den invloed der schilderachtig schoone provincie. De »monster-celuls van ruiters en knechten» uit den tijd van hertog Karel zijn aanwezig; eveneens documenten betreffende Roermond tot 1581. Slechts de portefeuilles over de Spaansche troebelen en de verpleging van ééne, door Hare Majesteit de Koningin aan te wijzen, weduwe in het St. Catharine Gasthuis te Arnhem houden de herinnering in leven aan Lodewijk Gunther van Nassau en het door zijne gemalin gestichte Nassausche Weduwen-huis; de grafstede van Gunther en zijne weldadige gemalin zoekt men te vergeefs. De stukken over de »fouilles» of strooperijen op de Veluwe verplaatsen ons naar de dreven van 'Barneveld, waar wij het hoefgetrappel en wapengekletter hooren der benden van Perrol met de Roode Hand, of op de eenzame, zwaarmoedige heidevelden van Garderen nabij de Uddeler Schans, het verblijf van de heks uit den »Schaapherder», nu deels Koninklijke bezitting, deels instituut voor onze remonte-paarden.

Het meest eerbiedwaardige eigendom der Geldersche archieven vormt ongetwijfeld het »*Kuilenburgsche archief*» (1255 tot 1787), aanvangende in het jaar der vertakking van het huis van Nassau, waarvan de hereeniging in onze blonde Koninginne is belichaamd. Deze kostbare verzameling ontsnapte als door een wonder aan de

(1) Zie in het »Overzicht van de inventarissen der oude Rijksarchieven in Nederland» op bl. 16 en vlg. de registers en inventarissen van het oud-Provinciaal Archief in Gelderland; voorts de later »verschenen Verslagen.»

hebzuchtige handen der Franschen en bleef tot 1860 te Kuilenburg bewaard; toen werd ze naar het proveniershuis te Arnhem, twintig jaar later naar het tegenwoordige Rijksarchiefgebouw overgebracht. Het »*Kuilenburgsche archief*» bezingt den roem Harer Majesteits voorzaten uit het huis van Waldeck. Graaf George Frederik, gebiedder van het graafschap Waldeck en Heer van Kuilenburg, is bekend als één der bitterste vijanden van Frankrijks half-god in de 17de eeuw; hij stond in nauwe betrekking met de staten van Utrecht en Gelderland, vooral met de hoofden der Oranje-partij. Reeds in dien tijd onderhielden de vorstelijke bewoners van Arolsen, Kuilenburg, 's Gravenhage en Soestdijk een levendige briefwisseling. — Over de maatregelen tot verdediging van den IJssel en de Grebbe-linie in verschillende tijdvakken, den aanval der Franschen in 1672, den Oostenrijkschen successie-oorlog, de Pruisische tusschenkomst in 1787, voor de jaren 1793 tot 1795 en later, behelst het Arnheemsche oud-Archief kostbare bescheiden.

Te Nijmegen diepte de tachtigjarige, nog altijd met jeugdig vuur arbeidende archivaris, Mr. W. van de Poll, vele krijgsgeschiedkundige bijzonderheden op, o. a. ter aanvulling van reeds beschreven gebeurtenissen van 1794 binnen de oude wallen van Karel den Groote (1).

Zoo wij goed zijn ingelicht, beschikken de adellijke eigenaars van den »Gelderschen Toren» bij Spankeren, de familie Fagel te Ellekom en anderen over merkwaardige archieven: het voorrecht van oud-adellijke geslachten, wier leden elkaar in hooge betrekkingen in de kabinetten, bij de vloot en het leger zijn opgevolgd. Mogen ook zij hunne schatkamers ten nutte der Nederlandsche krijgsgeschiedenis openen!

Ten stadhuize van Arnhem geven oude kaarten toelichting omtrent den belangrijk gewijzigden topographischen toestand der gemeente; zonder welke gegevens b. v. de aanval van Generaal von Bulow op 30 November 1813 bezwaarlijk valt te volgen.

(1) Zie o. a. »Nijmegen in 1794» in de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant van 4 en 11 November 1894. Van de oud-archieven van Nijmegen bestaan inventarissen.

Bij de tweeledige verdeeling dezer landen gedurende de heerschappij der Franken — de kerkrechtelijke, uitgaande van den paus, en de staatsrechtelijke, uitgaande van den keizer — stonden de noordelijke gewesten tot de Schelde en de Waal in kerkelijken zin onder het bisdom *Utrecht of het Sticht*. Deze benaming komt pas in de oorkonden voor sinds Willebrord in 695 aldaar zijn zetel vestigde. Reeds zagen wij, hoe ook het wereldlijk gezag van den prelaat te Utrecht zich al verder en verder, ten slotte over geheel Groningen, Drenthe en Overijsel uitstrekke.

Sedert het concordaat van Worms (1122) werd de bisschop gekozen door de kanuniken van de vijf »*Kapittel-kerken*». Zonder hunne toestemming mocht hij geen gronden van het Sticht vervreemden: zoowel op staatkundig als op kerkelijk gebied was de kerkvorst aan hun gevoelen gebonden. Gelijk andere bestuurders gaf hij privilegiën en rechten aan de edelen en steden, die hem in den oorlog bijstonden, als gevolg waarvan deze standen invloed op de bisschoppelijke regeering begonnen uit te oefenen. Op die voorrechten grondde zich de Statenvergaderingen, die na de verwijdering der bisschoppen geregeld bijéénkwamen.

De staten bestonden uit drie leden: de *geëligeerden* der vijf kapittels, de *edelen* tevens grondeigenaars zijnde, en de *steden* Utrecht, Amersfoort, Rhenen, Wijk bij Duurstede en Montfoort. Voorheen golden de Roomsche geestelijken der vermelde kapittels als het eerste lid der staten; na 1582 bekleedden edelen en burgers van den Hervormden godsdienst, daartoe door de ridderschap uit een voordracht van de stad Utrecht benoemd, hun plaats. De *geëligeerden* en de *edelen* telden gewoonlijk veertien, de *steden* ongeveer dertig afgevaardigden; zij werden saamgeroepen te Utrecht door de gedeputeerden. Vóór de Unie leidde de domdeken de vergadering, later beurtelings één der drie door den voorzitter aangewezen statenleden. De »*Resolutiën der Staten*» zijn van 1534 te Utrecht compleet voorhanden. De *secretaris van staat*, eertijds van het domkapittel, vervulde in het Sticht gelijke functiën als de advocaat van den lande of raadpensionaris in de provincie Holland. Onder herinnering aan

den veranderden vorm van bestuur ná de omwenteling van 1795 geeft het voorgaande een ruwe schets van den omvang der verschillende archieven binnen de Akademie-stad.

Onder de oudste bundels van het oud-Archief (1) troffen onze aandacht: de »*Notulen van het college der nadere unie van 1 Februari 1579 tot 2 Augustus 1580*» en de stukken in verband met de krijgskzaken van Gelderland en Overijssel in voormelde jaren; in 1671 het »*Verbaal der Gecommitteerden*» der Staten van Holland en Utrecht »om te inspecteeren wat in deze conjecture van tyden wel tot meeste defensie van deze landen dient in het werk gesteld te worden», met een kaart van de provincie en de drie ontworpen waterliniën van de Grebhe naar de Eem, van Vreeswijk tot Naarden en van Jaarsveld naar Nieuwersluis. De heer de Bordes raadpleegde voor zijne geschiedenis der verdediging van Nederland in 1629 de »*Notulen van staten en gecommitteerde raden*» van Utrecht. Betreffende den Spaanschen en den Oostenrijkschen erfopvolgingsoorlog vindt men afschriften van talrijke brieven, herkomstig van gedeputeerden te velde, o. a. over het voorgevallene bij Eeckeren, het beleg van Hoei in 1703 en '4; aan een bundel oorspronkelijke brieven van Cronström in 1704 mankeert het adres. Over het vredescongres van 1713 zijn de volledige verhandelingen aanwezig: voorts de briefwisseling van Cronström en W. van Haren met den griffier Fagel over de verdediging van Brabant in 1747; het geschil tusschen het Provinciale hof van Utrecht en den Hoogen krijgsraad te 's Hage, 19 Nov. 1777, enz. Curieus zijn aangaande de Pruisische tusschenkomst in 1787 het verhaal der geheime (*sic*) zending van een detachement kanouniers naar Nederland door den koning van Frankrijk, en »*de Besognes van de gecommitteerden tot het defensie-wesen uit de staten van Utrecht, te Amersfoort zitting houdende*». Meestwaarschijnlijk zullen ook het »*mildeleeuwsch archief*» der stad Utrecht, de registers van

(1) Zie de »Inventaris der boekdeelen en bundels van het oud-Provinciaal-Archief van Utrecht van den vroegsten tijd tot en met het jaar 1813, bewerkt door Dr. P. J. Vermeulen — met de supplementen van Vermeulen, Mr. Ridder van Rappard en Mr. S. Muller Fzn. Utrecht 1875, 1885 en 1892; — het »Overzicht» enz. van 1884 en latere »Verslagen».

raadsbesluiten, brievenboeken, tractaten, verbonden en poenen betreffende oorlogen en veeten tusschen de jaren 1122 en 1577; eveneens de regeerings-notulen van 1795 tot 1813 enz., bouwstoffen voor de krijgsgeschiedenis opleveren.

Enkele gemeente-archieven verdienen een nauwkeurig onderzoek, o. a. Rhenen, Amersfoort, Montfoort, Wijk bij Duurstede, en IJsselstein: laatstgenoemde plaats bezit brieven uit den Spaanschen tijd en stukken over de krijgsgevangenen gedurende den Spaanschen successie-oorlog. Ook wekken de collectiën van Graaf Bentinck op het huis Amerongen bij Rhenen, bijzonder voor den veldtocht van den Koning-Stadhouder Willem III in Ierland en den zoo even genoemden erfopvolgings-krijg, die van Baron van Hardebroek op het huis Hardebroek, de papieren van de Witt te Utrecht en andere, levendig onze weetlust.

Oorspronkelijk waren de *graven van Holland* even als elders ambtenaren, die in naam van den koning der Franken, later van den koning van Duitschland, recht spraken en den heerban aanvoerden. Toen de leenwet van keizer Koenraad II de graafschappen erfelijk had verklaard, zochten de graven meer en meer het landsheerlijk gezag te verwerven. Door het stichten van steden, deze met keuren en voorrechten te begunstigen, later als vasallen aan te merken en te raadplegen, veranderden de graven allengs de geheele inrichting van den Staat.

Na 1428 hadden ook in Holland, gelijk in andere gewesten, bijeenkomsten plaats tusschen den *graaf* en zijne *edelen* en *steden*, om hem in het nemen van regeeringsmaatregelen ter zijde te staan en op zijne beden te beschikken. Het getal der edelen, die tot deze bijeenkomsten of »Staten-vergaderingen» beschreven werden, slouk in Holland van lieverlede tot zes, tezamen met één stem, tegenover Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda, die ieder één stem uitbrachten. Steeds toenemende in invloed, dagteekent de medewerking der gewestelijke staten tot de regeering in Holland van 1572.

Na het vertrek van Leicester (1588) bedroeg het getal *stemhebbende steden* in de Staten-vergadering van Holland achttien: de door de *ridderschap* gekozen afgevaardigde hield slechts één stem en had levenslang zitting. Doorgaans zonden de steden

een burgemeester, twee of drie leden der vroedschap met den pensionaris als woordvoerder ter vergadering der Staten, welke viermaal 's jaars te 's-Gravenhage werd gehouden. Naast de Staten van Holland stonden twee colleges van »*Gecommitteerde raden*», permanente commissiën tot uitvoering hunner bevelen: die van het *Zuiderkwartier* hield hare zittingen te 's-Gravenhage, van het *Noorderkwartier* te Hoorn.

Van het uitgebreide archief betreffende *West-Friesland* en het *Noorderkwartier* tot 1795 is het grootste gedeelte verkocht of verscheurd. Verscheidene charters zijn naar Engeland verdwaald.

Het archief der »*Gecommitteerde raden*» bezit de resolutiën der Staten-Generaal van 1674 tot 1793, de secrete besluiten van 1738 tot 1788, de resolutiën der Staten van Holland en West-Friesland aanvangende in 1524, de resolutiën, acten en missives der gecommitteerden van het Noorderkwartier na 1574, alle plakkaten der algemeene en gewestelijke Staten sedert 1592. De notificatiën, publicatiën, multiplicatiën, registers enz. van het Intermediair- en Administratief- en van het Departementaal bestuur na 1795 zijn meerendeels bewaard. Minder goed is het gesteld met het archief der Prefectuur van de Zuiderzee; vele daaruit gelichte documenten heeft men vergeten terug te geven of naar Parijs gezonden. Een meer volledig geheel bieden de stukken der Sous-préfectures van Amsterdam, Haarlem, Alkmaar en Hoorn, alhier ook over 1799. Voorts zijn met veel beleid de archieven van een dertigtal gemeenten bijeengebracht. Onder de »*Militaria*» van het Rijks-, het Provinciaal- en het Gemeente-Archief behooren de ordonnantiën voor den staat van oorlog met memoriaal van 1670—1778, lijsten van officieren, schutterijen enz. Onder de krijgsgeschiedkundige preciosa rekenen stukken over den opstand van het Kaas- en Broodvolk, lastgevingen, aanschrijvingen en missives van den Prins van Oranje, van den gouverneur Sonoy, Graaf van der Marck, van Cabeljan en anderen tusschen 1573 en '87: eveneens de verzameling brieven en stukken, 120 in getal, afkomstig van den beroemden hopman Nicolaas Ruychaver. Deze hebben betrekking op het beleg en de pogingen tot ontzet van Haarlem en Alkmaar, de operatiën tegen Enkhuyzen en Medemblik en

den zeeslag op de Zuiderzee tegen den Graaf van Bossu. Deze kostbare nimmer geheel behandelde verzameling geeft een nauwkeurig overzicht der voornaamste wapenfeiten van Ruychaver van 10 Juni 1570 tot 7 September '77, toen hij sneuvelde bij den mislukten aanslag van den overste Herman Helling op Amstelredam. Voorts vonden wij een tal van brieven van Alva, stukken betreffende de deelneming der Beverwijksche schutterij aan de bewaking van den IJssel in 1665, rekeningen betreffende het defensie-wezen en over het zenden van schaatsenrijders naar het leger te Alphen in 1672, over de omwenteling van 1795, de landing der Engelschen en Russen in 1799, den slag bij Bergen op 19 September, enz. Doozen met hoogdravende Fransche titels behelzen soms niets dan onbeteekenende zaken, terwijl eenvoudig geëtiquetteerde bundels goede vondsten voorstellen. De *Stads-Bibliotheek* bezit belangrijke handschriften over het beleg van Haarlem en Kenau Simons Hasselaar. Het kostbare *Stads-Museum* en de *Stads-Bibliotheek* handhaven ook door een rijke verzameling couranten, de eer der firma Enschedé. Onder de andere Noordhollandsche gemeenten beschikken vooral de stad Amsterdam, Naarden, Helder en Muiden over belangrijke stukken (1).

De volledig geïnventariseerde archieven van de Staten, de gecommiteerden en andere regerings-colleges van *het Zuyderkwartier*, van de raadpensionnarissen mitsgaders talrijke afzonderlijke bundels uit de provincie, daarna het Departement van Holland, met de stukken van het Departement van de Delf, het landdrost-ambt van Maasland en de »Sous-préfecture des bouches de la Meuse» vormen het tweede hoofdbestanddeel van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Ook daarin herkent men de eigenaardige verhouding van de krijgsmachten in ons land van koopmansschap: behalve enkele portefeuilles speciaal betreffende »*Militaire- en Zeezaken, het beheer der groote en kleine fortificatiën, het gebruik van militie, burgers en huistieden tot de defensie*», enz., zijn de militaire bescheiden overal verspreid,

(1) Zie in het „Overzicht” enz. „het oud-Provinciaal Archief in Noordholland” bl. 25, en de later verschenen „V ‘slagen”.

zoowel onder synodale bemoeiingen, convooyen en licenten, als onder de brieven van de Witt en Heinsius.

Inzonderheid levert *het Zuyderkwartier* overvloedige bewijzen voor den machtigen invloed van den »Advocaat van den lande», de ziel der raadpleging van de Staten, den hoofdleider van alle gewichtige bedrijven en den briefvoerder met de gezanten der Republiek aan vreemde hoven. Vóór het jaar 1600 behooren belangrijke stukken tot de gelukkige vondsten; onze vroegere staatkundigen en geleerden schijnen veel ter lezing te hebben meêgenomen, hetgeen zij dan vergaten terug te geven: een der geheimen van den rijkdom van familie-archieven. Reeds bij de staatkundige nalatenschap van Van der Goes en van der Ende berusten stukken aangaande de landsverdediging (1554 en '61); de omvangrijke archieven van Oldenbarnevelt, Cats, de Witt enz. lichten nagenoeg alle krijgsbedrijven ter zee en te land van hun tijd toe en eischen een nauwkenrig onderzoek. Zulks geldt in gelijke mate voor de *notulen en indices, ingekomen en uitgegane stukken*» der gecommitteerde raden.

Uit het gemeente-archief van Gorinchem zijn onlangs overgebracht de kasboeken, memorialen, betalingsrollen van den sollicitateur Gebhardt, waaruit talrijke bijzonderheden blijken betreffende Duitsche korpsen in Staatschen dienst tusschen 1689 en 1726; militaire rekenplichtige bescheiden uit de jaren 1747 en '48, van 1782 tot '89 en over het sedert 1815 in Nederlandschen dienst staande Zwitsersche regiment der Roomsche Katholieke kantons. Aangezien de »Officiersboekjes» niet hooger dan tot 1725 opklimmen, leveren voormelde stukken uit de 16de en de 17de eeuw bijdragen tot aanvulling der legerstaten. Ook bevat Gorinchem nog enkele gegevens omtrent het bombardement der vesting in 1813 en '14. Overigens vermelden de Gemeente-archieven in Zuidholland enkele lijsten van weerbare mannen en stukken rakende de gewapende burgerwacht in de 17de eeuw, doch uiterst weinig omtrent eigenlijk gezegde krijgsbedrijven. Toch moeten Delft, Brielle, Dordrecht, Leiden en Gouda nog veel op dit gebied bevatten (1).

(1) Zie de inventarissen dier gemeente-archieven, opgemaakt door de heeren Soutendam, Hingman, Elsevier, van den Brandeler, enz.

In den aanvang van de 11de eeuw gaf de Duitsche keizer Hendrik II *Rijks-Vlaanderen*, bevattende *Zeeland bewester Schelde*, in leen aan Bondewijn IV, die op zijn beurt het Zeeuwsche land wederom in achterleen gaf aan graaf Dirk III van Holland. Op den linkeroever van de Schelde vormde Kroon-Vlaanderen een deel van Frankrijk. Bij het verdrag van 1323 zag de graaf van Vlaanderen af van de leenhulde wegens Zeeland bewesten Schelde en werd de graaf van Holland, toenmaals Willem III of de Goede, graaf van Zeeland.

Bij de opkomst der Staten onder het Bourgondische huis bestond het vertegenwoordigend lichaam in Zeeland uit *den abt van Middelburg, de edelen en de vijf steden* Middelburg, Zieriksee, Reimerswaal op Zuid-Beveland, Goes en Tholen: de »pensionaris» was voorzitter. Toen de abt van Middelburg ten gevolge van den opstand tegen Spanje het recht van zitting in de vergadering der Staten verloor, werd de *Eerste edele* als vertegenwoordiger van den adel in de provincie het voornaamste lid. In plaats van het verzwolgen Reimerswaal zonden na 1574 Vlissingen en Veere afgevaardigden. Zeeland had dus zeven stemmen. In 1562 hadden de Staten de waardigheid van *Eersten edele* van Zeeland geschonken aan Philips Willem, graaf van Buren, den oudsten zoon van Oranje. Vermits gedurende het begin der Spaansche woelingen de andere edelen niet opkwamen, verving 's prinsen gemachtigde de gansche ridderschap. Tot het einde der Republiek hield men vast aan deze gewoonte: vreemd genoeg, benoemde Willem V den Gelderschen edelman Willem van Lijnden van Blitterswijk tot zijn gemachtigde. De *Eerste edele* had zitting en stem in de Staten, in het college der Gecommitteerden en in de admiraliteit van Zeeland: bovendien vertegenwoordigde hij het gewest in de Staten-Generaal. De *Raadpensionaris* leidde de Staten-vergadering te Middelburg; deze was aan geen bepaalden tijd gebonden.

In alle officiële stukken, benoemingen van personen, staatsbemoeiingen enz. straalt de groote invloed door van den *Eersten edele*.

Het wonderschoone stadhuis en de aloude abdij te Middelburg zonden zonder de aldaar bewaarde charters en oude papieren

geenszins aan de traditie beantwoorden (1). Zoowel bij de rijke historische nalatenschap der oude, sinds lang afgestorven Zeeuwen als onder het levende geslacht met zijn kwistige verscheidenheid en tooi van nationale kleederdrachten en op de wijde Zeeuwsche wateren krijgt men een levendigen indruk van de grootheid der gewesten op beide oevers van de Schelde.

Bij verbouwing van de abdij ligt wellicht nog menig krijgsverhaal uit den zwaren strijd tusschen Frankrijk en Vlaanderen, waarin de graaf van Holland en Henegouwen als bondgenoot van Philips den Schoone optrad, en uit den Jonker-Fransen-oorlog, achter gesloten deuren verborgen. Toch gaarden wij met ijverige en bekwame helpers bereids een ruimen oogst uit »*privilegieboeken, rentmeesters- en stadsrekeningen, Bourgoensche charters, publicatiën en ordonnantiën, guldenregisters, het register ten Rade*», uit brieven van de stad Middelburg vóór den Tachtigjarigen Oorlog, »*het Collegiaal boek van Gouverneur en Raden, het Acte-boek van gecommiteerde raden, de relatieren (bijlagen) der notulen van de Staten van Zeeland en van de Gecommiteerden*» gedurende de eerste jaren der worsteling met Spanje. Voormelde registers, talrijke missives en rapporten van vestingen en fortcommandanten behelzen veel betreffende de eerste coalitie tegen de Fransche republiek (1). Evenceus belooft het *Zeeuwsch Genootschap* binnen zijne gastvrije, ook voor ons geopende wanden, bouwstoffen tot beschrijving der krijgsgesbeurtenissen in het Zeeuwsche land. Gelijk Middelburg beschikken ook Goes, Vlissingen, Veere, Tholen, Zieriksee en Brouwershaven over grootere of kleinere wetenschappelijke kapitalen uit den Spaanschen tijd en later, o. a. betrekkelijk het beleg van Ostende, het bevelhebberschap van Kinsbergen op de Zeeuwsche stroomen vóór den val der Republiek, de mislukte onderneming van lord Chatham tegen Antwerpen in 1809. Onder de talrijke bescheiden ten stadhuize van Tholen en Zieriksee — op welke laatste plaats onbegrijpelijk nog immer een archivaris

(1) Zie de „Staat der geschrevene en gedrukte inventarissen” in het oud-Archief der Provincie Zeeland, deels met teekeningen en kaarten op bl. 27 van het meergemelde „Overzicht der oude Rijksarchieven enz”, benevens die der stad Middelburg door de heeren van Visvliet en de Stoppelaar

blijft ontbreken! — zoekt men te vergeefs naar bijzonderheden aangaande den stouten tocht van Mondragon in 1575 dwars door de Zijpe naar Duiveland. Generaal Cort Heylegers volgde in 1809 zijn voorbeeld en verraste het fort Bath met één compagnie karabiniers van den Ossendrechtschen dijk dóór het Kreekerak; dergelijke gevallen kunnen in ons waterland nogmaals voorkomen.

Te Goes (1) trokken ons oog het »*privilegieboek*» van Jacoba van Beieren, stukken over het beleg der vesting en de pacificatie in 1572 en 1577, brieven van Wasseuwer uit de Spaansche Nederlanden in 1703 en '4, benevens de uitvoerige »*stads notulen*» in den Franschen tijd en gedurende de jaren van den Belgischen opstand. Bovendien bezit de gemeente een rijke verzameling brieven van vorsten uit het huis van Oranje-Nassau. — Het sierlijke gemeentehuis van Zieriksee geeft verslag van het beleg der vesting door graaf Willem V in 1350 en door Mondragon ruim tweehonderd jaar later. De charters van Brouwershaven en der verdwenen vesting Bommeneede voeren naar de baanderheerlijkheid van Haemstede en het slot Heckestein, waar in 1426 Frank van Borselen in dienst van Philips van Bourgondië met een Kabeljauwsche bende het Hoeksche leger en de Engelsche hulptroepen van Gloucester in den rug bedreigde, al zijn moed besteedde tegen de strijdkrachten der gravinne, met welke hij zeven jaar later in het huwelijk zou treden (2).

De deelen van Staats-Vlaanderen, die bij den vrede van Munster aan de Republiek kwamen, bestonden in het »vrije van Sluis» een onderdeel van het vroegere »vrije van Brugge», en een deel van de zoogenaamde *vier ambachten*, namelijk Hulst in zijn geheel, Philippine, Sas van Gent en Axel.

Aardenburg en Sluis bewaren de officiële getuigen der menigvuldige krijgsbedrijven, sinds het oude Rodenborch

(1) Van de Stads-bibliotheek en de Oudheidskamer zijn catalogussen voorhanden.

(2) Zie hierover „*Maria van Haemstede of het gevecht bij Brouwershaven*,» door H. M. C. van Oosterzee, toenmaals predikant te Elkerzee, in de „Zeenwsche Volks-Almanak van 1838.”

gehoorzaamde aan de graven van Vlaanderen (1) en de bezoeken der Watergeuzen tót het moedige bedrijf van Beekman in 1672. De »*stads-notulen*» en de »*resolutie-boeken*» spreken opiedere bladzijde van de gebeurtenissen der jaren 1793 en 1794. Deze stukken hebben voor ons gelijke beteekenis als het »*Perkamenten Register*» en het »*Bouc met den knoop*» te Aardenburg voor den »Cultuurhistoriker» en den navorscher der rechtsgeschiedenis. Het archief van Sluis herinnert aan de welvaart der oudtijds van zee gelegen hofstad en bevestigt het dichterwoord:

De zee is rijk, de zee is groot
Zout water geeft het zoetste brood.

Stadhuis en oudheidskamer loven in schier onleesbaarschrift de daden van prins Maurits, verheerlijken graaf van der Duyn in 1794 en stempelen de mislukte onderneming van Grégoire en de Pontécoulant in het najaar van 1830 tot een kluchtig heldenbedrijf. Aangezien tot de 16de eeuw de in het oude Vde en VIdistrict voorhanden charters en brieven een nauw verband toonen met de geschiedenis van Brugge, Gent en Brussel, ondernamen wij dezen zomer in deze buitenlandsche gemeenten een vluchtig onderzoek. De door de Belgische archivariissen opgemaakte inventarissen en overzichten (2) bevestigen, dat inzonderheid voor het tijdvak der eerste graven uit het Oostenrijksche huis en van Karel V, in gemelde plaatsen voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis veel voorhanden ligt. Het toenmalige departement van den secretaris van staat en oorlog was belast met de diplomatieke en militaire briefwisseling van den landvoogd; ook bezorgde hij de briefwissing met den soeverein en de collaterale raden. Daarnaast stond het departement van binnenlandsche zaken, waarvan de archieven der »Audience»

(1) G. A. Vorsterman van Oijen. Het archief van Aardenburg uit het tijdperk van de graven van Vlaanderen 1201—1604.

(2) Zie »Brusselsche archivalia, belangrijk voor Nederland, uit de 15e en 16e eeuw», door Dr. P. J. Blok in het Nederlandsch Archievenblad, 1893—'94 bl. 21; de inventarissen enz. van L. P. Gachard voor de Belgische Rijksarchieven, die van L. Gilliodts van Severen over Brugge, de Saint Genois over Vlaanderen enz.

dagteekenen. Hier bevinden zich brieven van Maximiliaan van Oostenrijk over den oorlog in Holland en Gelre op het eind van de 15de eeuw en de Geldersche oorlogen in 1538 en later, van George Schenk van Toutenburg (1524—1540), den veroveraar en stadhouder van het noorden, van Antonie van Lelaing, stadhouder van Holland en Zeeland en de landvoogdes, betreffende militaire zaken, talrijke stukken over Coevorden, over het beleg van Hasselt en de verovering van Kampen in 1528, een omvangrijke verzameling over Grave, Heusden, 's Hertogenbosch en andere vestingen. Nog andere mededeelingen zijn ons met groote welwillendheid toegezegd, welke naar meeste waarschijnlijkheid een nader onderzoek voor het eerste gedeelte van den Tachtigjarigen oorlog, wenschelijk zullen maken.

De veeltijds veranderde, meer nog verdeelde nationaliteit van *Limburg* wordt tastbaar in de onlangs geblokkeerde geschiedkundige schatkamers van Roermond en in die te Maastricht. De regering van de stad Maastricht wat sinds den vrede van Munster tweeheurig, d. i.: de Staten-Generaal, als vervangende den hertog van Brabant, oefenden er gemeenschappelijk het gezag uit met den prins-bisschop van Luik; de omstreken met hare negentien redentie-dorpen gehoorzaamden alleen aan de Staten-Generaal. Eerst op 12 Mei 1815 kwam voor goed een einde aan die zonderlinge instelling. In de oude stad van St. Servaas leidde de vriendelijke, innig betreurde pastoor Habbets ons rond in zijn klooster van »papieren» geestelijken langs »*manuscripten en kronyken*» sinds de 15de eeuw, journalen en krijgsverhalen, waarop thans de gekleurde ramen der oude kerk een vreedzaam licht werpen.

Door inzage der nalatenschappen van aanzienlijke kloosters (1), registers van geestelijke en heerlijke goederen, en bescheiden van allerlei aard, liet de geleerde priester ons de lotwisselingen

(1) Zie de beredencerde inventarissen van Onze Lieve-Vrouwekerk van het klooster der Predikheeren te Maastricht, der kloosters Marienthal en Lennich, der adellijke abdij Thorn, enz.

Belangrijk is de inventaris van het oud-archief van Roermond, eveneens die van Venlo.

Voorts: het „Overzicht” bl. 44 „het oud-Provinciaal-Archief van Limburg” en de latere „Verslagen.”

van het hertogdom Limburg met zijne Guliksche, Fransche en Duitsche oorlogen als in een kaleidoscoop van perkamenten aanschouwen. Veel en merkwaardige gebeurtenissen uit de geschiedenis van Limburg worden nog immer medegedeeld in *»de Maasgouw»*, een onder geschiedkundigen veel te weinig gelezen orgaan. De meeste bijzonderheden der menigvuldige belegeringen — sinds 1407 werd Maastricht dertienmaal aangevallen — geven de *»raads-notulen en missive-boeken der stad»* en meerdere registers, terwijl buiten in de vrije natuur het overschot der vestingwerken en van het fort St. Pieters gelegenheid bieden om de archief-studie op het terrein toe te toepassen. Onder een honderdtal slechts ter loops geregistreerde pakketten kwamen bij onderzoek merkwaardige militaire documenten en correspondentie-boeken te voorschijn, o. a. tot kennis van Oranjes aanvallende plannen tegen Napoleon in het voorjaar van 1815.

Ook de archieven van Venlo en Sittard zijn een nader onderzoek overwaard, ter vergelijking met hetgeen andere plaatsen opleveren voor het aandeel van Limburg aan den Gelderschen successie-oorlog (1492-1543) en den Zevenjarigen krijg van Frederik den Groote.

De geschiedenis van *Noordbrabant* als een Nederlandsch gewest, daarmee van een Noordbrabantsch archief dateert eerst van 1795. Vóór dien tijd behoorden de landen van het voormalige hertogdom deels aan Zeeland, Holland en Gelderland, zelfs aan Pruisen, slechts een gedeelte bleef zelfstandig; de grootste omvang werd als Generaliteits-land beheerd door den Raad van State te 's-Gravenhage. Vóór dien tijd zijn de archieven te zoeken in voormelde provinciën. Veel stukken zijn in 1798 door de representanten van Bataafsch Brabant ter Nationale Vergadering opgeëischt; *»de notulen der kwartiers-vergaderingen in de Meijerij»* zijn voorhanden, andere bescheiden uit Eindhoven, Grave, Zevenbergen, Ravenstein en Megen overgebracht. De protocollen der elkaar sinds het eind der vorige eeuw opvolgende besturen van Brabant zijn nagenoeg compleet en mét de registers, rekeningen en andere stukken van den Nassauschen Domeinraad, enz. in de prachtige bewaarplaatsen van 's-Hertogenbosch opgelegd. Bovendien vormen een voorname

credietpost de collecties handschriften of bewerkingen van archieven, die meer toevallig dan opzettelijk in 's-Hertogenbosch terecht kwamen. Daaronder is vooral van krijgsgeschiedkundig belang de »collectie *Cuypers van Velthoven*,» waarin menigvuldige afschriften uit de voornaamste Belgisch-Brabantsche Stads-archieven betrekkelijk Noordbrabant, o. a. verhalen van belegeringen, krijgstochten, enz. Door excerpten over verschillende tijdvakken bezitten wij reeds sprekende bewijzen voor de groote krijgsgeschiedkundige waarde der Stedelijke archieven van 's-Hertogenbosch en het *Oulheidkundig Genootschap* aldaar, van het markgraafschap Bergen-op-Zoom met zijne leerrijke historie en levendige belangstelling op dit gebied, terwijl ook Willemstad, Grave, Heusden, Helmond, Eindhoven, het archief van den landdrost van Ravensteyn en bijzondere verzamelingen veel beloven (1).

Welk belang soms de annalen van een vroeger dorp — Tilburg in 1794 en 1795 — voor de vaderlandsche historie kunnen hebben stelde Dr. B. R. Schepers door zijn boeiend opstel »Droevige dagen» in den loopenden jaargang van »de Tijdspiegel» in het licht.

Dat Breda belangrijke gegevens bezit (2), mag als axioma gelden voor de oude Baronie. Ook de bibliotheek der Koninklijke Militaire Akademie, waaraan voor ons zulke dankbare herinneringen verbonden zijn, bevat enkele merkwaardige handschriften: bundels brieven van Dijkveld en van Grovestins uit den Spaanschen successie-oorlog, eenige folio's met militaire zaken, loopende over het tijdperk onzer stadhouderlooze regeeringen, ook een boekdeel met wellicht door den Generaal-Majoor Geisweit van der Netten verzamelde rapporten en ordonnantiën over het voor de Baronie treurige jaar 1793. Op een bal gegeven door Karel II van Engeland gedurende zijn verblijf te Breda in de tegenwoordige amusements-zaal der Akademie — zeker

(1) Zie de inventarissen der oud-archieven van verschillende gemeenten in Noordbrabant als van 's-Hertogenbosch door de heeren Sassen en van Zuylen; van Oosterhout, Heusden, enz. door den Rijksarchivaris A. C. Bondam, enz. Breda door den Chartermeester Hingman te 's-Gravenhage enz.

(2) Inventaris van het oud-archief van Breda.

niet zóó genoemd naar de examens, die de cadetten daar afleggen! — leerde de hertog van Brunswijk de schoone Eleonore d'Ombreuse kennen, uit wier huwelijk Koningin Victoria en de Keizer van Duitschland afstammen: beiden verwant aan onze Koninginnen, welke onlangs het Spanjaards-gat der oude Prinsen-stad met HoogstDerzelver bezoek vereerden.

Naar de hofstad terugkeerende, komen wij tot de *Archieven van het Departement van Oorlog*: na 1798, meer nog sinds December 1813 de officiële en schier eenige vraagbaak voor onze krijgsgeschiedenis.

Bij de slooping der Unie in Januari 1795 trad het »Comité voor de Zaken van het Bondgenootschap te Lande" op tot directie van 's lands militaire belangen, van de algemeene geldmiddelen en de Generaliteits-landen. Toen ook dit Comité bij de constitutie van 1798 verdween, werd haar nalatenschap tusschen de agentschappen, sedert ministeriën, van oorlog en van financiën verdeeld, waarbij men echter ruw te werk ging, zoodat enkele stukken en registers — gelukkig voor de krijgsgeschiedenis van ondergeschikt belang — eerst vijftig jaar later weder uit het archief der domeinen te voorschijn kwamen. Tevens hadden de reeds vermelde »citoyens" de Hauterive en Tourlet op hun rooftochten in de Bataafsche archieven een groot deel der stukken van den voormaligen Raad van State en latere oorlogsbesturen naar Parijs verzonden. 't Schijnt gelukkig in die woelige en avontuurlijke jaren aldaar aan voldoende tijd en aan gelegenheid te hebben ontbroken om den buit te ordenen, zoodat de meeste kisten in October 1814 ongeopend terugkwamen en meerendeels op hunne oude plaats onder de hoede van het bewind van oorlog hersteld werden. Prins Frederik besloot als Minister van Oorlog in 1827, volgens 's Konings intentie, de stukken van den voormaligen Raad van State op enkele uitzonderingen na, over te geven aan het Algemeen Rijksarchief. Een tal van bundels, de verbalen der militaire commissiën van 1814, het zoogenaamd »*Brusselsch Archief*" en andere documenten moesten bij gebrek aan ruimte in het Ministerie van Oorlog langen tijd eerst in lokalen op

het Singel later op het Binnenhof worden bewaard, tot het oud-Rotterdamsche logement haar kostbaar eigendom zelf kon herbergen. Dit nitgebreide depot is thans regelmatig opgelegd in een gedeelte van het vroegere magazijn van geneesmiddelen; doch ruimte om de stukken aldaar uit te leggen en te bewerken ontbreekt ten éénenmale.

Niettegenstaande de bezwaren van plaatsing, waarmede tachtig jaar lang de archieven van ons krijgswezen te kampen hadden, pleit de toestand, waarin zij verkeerden, voor de groote orde en zorg, waarmede de betrokken ambtenaren zich van de hun opgedragen gewichtige taak hebben gekweten.

Die archieven zijn thans samengesteld uit:

- a. *het Kabinets-Archief* — waartoe behooren alle bij het oorlogsbestuur ingekomen stukken en opgemaakte minuten van geheimen en van vertrouwelijken aard, benevens de registers van inschrijving dier »Kabinets"-stukken en »Kabinets"-minuten, opklimmende tot November 1813; —
- b. *de Charter-kamer* — omvattende de bij het Departement ingekomen stukken en opgemaakte minuten, die niet vallen onder de rubriek »Kabinets"-stukken en »Kabinets"-minuten; mét de registers van inschrijving, daarbij behoorende, en eveneens aanvangende bij het tijdstip van Neerlands wedergeboorte; —
- c. *de Algemeene Index* — waar de inschrijvings-registers voor de minuten, die bij *de Charter-kamer* zijn opgelegd, worden samengesteld; —
- d. *het Depot van archieven* — hiervoren besproken — in een gedeelte van het vroegere magazijn van geneesmiddelen, waarin ook worden bewaard de archieven *van opgeheven commandementen, korpsen en inrichtingen*; dit Depot is geïndiceerd in een bijzonder daartoe aangelegde inventaris; — en
- e. *het Archief der Genie* — de verzameling van memoriën, koopakten, kaarten en plans van vestingen en forten.

Het *Kabinets-Archief* en de *Charter-kamer* vertoonen breede rijen deftige folianten, registers en bundels, welke de inspanning en het hoofdbreken vertolken van 35 ministers, benevens den

arbeid van een legio officieren en ambtenaren gedurende een tijdvak van ruim tachtig jaren. Elke maand toch worden de minuten behorende tot het *Kabinets-Archief*, en elken dag de minuten van het zoogenaamd *Gewoon Verbaal* (de inhoud van de *Charter-kamer*) mét alle daartoe betrekkelijke bescheiden, tot één bundel vereenigd; ze zijn dan »*retroacta*." Na verloop van tijd bindt men van het *Gewoon Verbaal* twee, drie of naarmate van hun omvang meer opvolgende bundels bijeen tot een foliant ter dikte van een statenbijbel. De *Kabinets-Index* en de *Algemeene Index* wijzen door aantekeningen in alphabetische en chronologische volgorde, als een Baedeker, den weg in den alleen schijnbaren doolhof van gegevens en stukken.

De inventaris van het sub *d* vermelde *Depot* bestaat uit twee deelen; de boeken, bundels en pakketten zijn ingeschreven onder dezelfde benamingen en opschriften, waarmede zij zijn gemerkt of geëtiquetteerd. Dientengevolge kan men alle stukken gemakkelijk terugvinden. Enkele bescheiden gaan hooger dan het jaar 1813, o. a. die betreffende de liquidatie der Koninklijke Armee in 1810. O. a. vonden wij daarin stof om den Franschen Baron Marbot te weerleggen — weergaloos dapper, maar op letterkundig gebied de evenknie van collega Münchenhausen —, in zooverre hij in zijne »*Mémoires*» op onverantwoordelijke wijze de eer van het oudste regiment Hollandsche huzaren aanrandde. »*Declaratiën van leveringen*» van allerlei aard tot onderhoud, verpleging en vervoer der Pruisische, Russische, Hannoveraansche en andere vreemde troepen, »*staten van geleden schade*» door de ingezetenen, de hooge sommen tot aanwerving van Nassausche en Zwitsersehe korpsen, en nog veel meer gegevens getuigen van de geldelijke offers in 1813, '14 en '15 door de natie gebracht tot herwinning der onafhankelijkheid van Noord- en Zuid-Nederland.

In Harer Majesteits Huis-Archief liggen de onwraakbare bewijzen voor het reeds in September 1813 door de Prinses-Douairière van den oud-Stadhouder Willem V genomen initiatief tot oprichting van het Oranje-Legioen te Schwedt aan den Oder. Om de kosten te dekken dezer kostbare, onder de toenmalige omstandigheden voor de Oranje's hoogst gewaagde onderneming,

heeft de energieke — veel te weinig gekende daarom niet voldoende gewaardeerde — Vrouwe niet geschroomd met volle toestemming van hare kinderen, den Prins van Oranje later Koning Willem I en Prinses Lonise, *alle roerende en onroerende goederen van het Huis van Oranje-Nassau tot onderpand te stellen*. Zoó volgde Prinses Wilhelmina in 1813 het voorbeeld van Eersten Willem van Oranje en Jan van Nassau, die hun gausche fortuin veil hadden voor Neerlands redding. Het Oranje-Legioen heeft de nationale krijgsmacht versterkt met drie bataljons, die aan den vestingoorlog van 1814 hebben deelgenomen. — Ook de »retroacta» van oorlog vermelden soortgelijke bewijzen van offervaardigheid bij rijke en aanzienlijke burgers in 1814.

De »*oude dienststaten*» en nagenoeg compleet voorhanden »*stamboeken*» der officieren en minderen van alle sinds 1813 opgerichte korpsen geven in verband met de consequente inrichting van het »*Recueil Militair*», de genealogie van het leger, en trekken in gouden lijnen den omtrek voor de nog onthrekende korpsgeschiedenissen. Meerendeels in het Archief der Genie voorhanden rapporten, betreffende de verrichtingen der Nederlandsche korpsen in 1814, logenstraffen von Sybels »*Historische Zeitschrift*» (1), dat in strijd met het beweren van zijn Nederlandschen medewerker, den Leidschen hoogleeraar Dr. P. L. Mulder, elke spontane handeling van eigen wil onzer landgenooten in 1813 en '14 tot bevrijding van het Fransche juk blijft ontkennen en onze verlossing uitsluitend aan vreemde hulp toeschrijft. Wel lezen wij in de charters van oorlog en de notulen der Commissiën van 1814 tot inrichting van het militaire wezen in Noord en Zuid rechtmatige klachten over de traagheid onzer jongelingschap voor de landsverdediging, zoodra het gevaar scheen te zijn geweken en Hollands kooplieden weer gingen putten bij Mercur, alvorens de taak van Mars nog geheel was volbracht. De scheppende werkracht van een Willem I, vooral blijkbaar uit de »retroacta» van Oorlog, was in 1814 en '15 noodig om ontzaglijke bezwaren te overwinnen. Uit de archieven van 1815 heeft de heer Löben Sels duidelijk en onwederlegbaar aangetoond, dat de Nederlandsche

(1) Jaargang 1886.

troepen op 15 en 16 Juni 1815 de vijandelijke overmacht hebben weerstaan en tegengehouden, niet overeenkomstig maar *in weerwil* der bevelen van lord Wellington. Löben Sels ontwikkelde, hoe het gelukkige voorspel van Waterloo bij den beroemden Viersprong te danken was aan het besluit van Generaal Baron de Perponcher — wij vermeenen in allereerste plaats aan Generaal Baron de Constant Rebecque, den kwartiermeester-generaal der Nederlandsche troepen — om niet op Nivelles terug te trekken, en aan den Prins van Oranje, die het cordate besluit tot het zijne maakte. Met die bewijzen heeft Generaal Knoop het betoog van den onhandigen vleier van den Britschen generalissimus tegen de Nederlandsche troepen — namelijk Siborne — schitterend in het ongelijk gesteld. Wij twijfelen niet, óf de heer Wupperman zal eerlang in uwe vergadering nieuwe aanvallen van Albion bestrijden met verscherpte wapenen uit de archieven van 1815.

Het tijdperk van 1830 tot '34 behelst den krijgstocht naar Brussel, waar velen roemvol het leven lieten, den Tiendangschen veldtocht — een deugdelijk ontworpen en met klem uitgevoerd strategisch werkstuk —, de verdediging der Citadel van Antwerpen en het latere verblijf der mobiele krijgsmacht in Noordbrabant, Limburg en Zeeland. 't Komt ons voor, dat de omvang der archieven betreffende de jaren 1830—'31 grooter is dan hun innerlijke waarde, zoodat b.v. het straks te bespreken Journaal van den Generaal Baron de Constant Rebecque daaromtrent een korter, beter overzicht en meer leering waarborgt. Betreffende de beroemde verdediging van den Vijfhoek, ter plaatse waar oud-Antwerpen dezen zomer op de wereldtentoonstelling den bloei van Brabant en Vlaanderen, den praal ten tijde van Karel V in herinnering bracht, beschikt het Departement van Oorlog over een schat van officiële gegevens. Nu alle veeten tusschen Noord en Zuid zijn uitgewischt en de oude Citadel voor altijd verdween, is een volledige beschrijving van het zonderlinge bombardement in vollen vrede door de krijgsmacht eener bevriende mogendheid alleszins gewenscht. Aan het verbaasde Euroop toonde de bezetting, wat voor een Hollandsch soldaat de eed van trouw aan Koning en Vaderland beteekent. Twintig jaar lang op Atjehs kusten, nu weder op Lombok;

legde ons dapper Nederlandsch-Indisch leger daarvoor nieuwe bewijzen af.

De kaarten en memoriën van het Archief der Genie werden vroeger bewaard bij het Topographisch Bureau; zij betreffen nagenoeg uitsluitend aangelegenheden van 's lands verdediging in verschillende tijden. Ook op de Topographische Inrichting, op het Algemeen Rijksarchief en in de Provinciale Archieven zagen wij merkwaardige oude en nieuwe kaarten benevens plans van allerlei aard: uitstekend materiaal voor één groote cartographische verzameling ten behoeve van alle Departementen van Algemeen Bestuur. Voorts beschikt de Afdeeling Genie nog over enkele verbalen van 1672 tot den Franschen inval van 1747, handschriften, dagboeken en andere bescheiden vóór en over de Eerste Coalitie; meer bepaald aangaande de verdediging van ons grondgebied in 1794 en '95, die aan Kapitein Sabron voor zijn dégelijke beschrijving der laatste levensjaren onzer Republiek hebben gediend. Bouwstoffen voor de krijgsgeschiedenis van 1813 en '14 vindt men ook in de journalen van den belegeraar van Naarden en andere vestingen. Ook worden een deel der wetenschappelijke erfstukken van Generaal Krayenhoff en de militaire nalatenschappen der overleden genie-officieren met zorg bewaard.

De archieven van het Departement van Oorlog gelijken een met groote zorg onderhouden arsenaal vol wapentuig van allerlei gehalte en soort. Zij geven verantwoording van bijna *anderhalf milliard*, waarmede de onafhankelijkheid van den herboren Staat is gehandhaafd en gewaarborgd. Geen te hooge prijs!

Onder de archieven, die nitsluitend als bijzonder eigendom moeten worden beschouwd, staat het *Koninklijk Huis-Archief* vooraan. Dit eigendom van de Kroon behoort tot haar schoonste en kostbaarste sieraden, tevens verbonden aan de grootheid en den roem van ons geliefd Oranje-Huis. De geschiedenis en de groote belangrijkheid van deze historische schatkamer zijn deels bekend uit een in 1854 uitgegeven overzicht (1), toch meer bijzonder het

(1) Overzicht van het Nederlandsche Rijksarchief, Eerste stuk. 's-Gravenhage, bij Martinus Nijhoff, 1854. Blz. 38—47.

Rijksarchief betreffende. Herkomstig van Dillenburg, Oraniënstein en andere plaatsen in Nassau, van de Stadhouderlijke Secretarie en Charter-kamers, deels van de Friesche Stadhouders, werden al deze papieren op 5 Maart 1795 door het Comité van Algemeen Welzijn in beslag genomen. Vele stukken, o. a. rakende de domeinen, lagen te 's-Gravenhage en te Amsterdam verborgen bij aanhangers van het verbannen Vorstenhuis en ontsnapten aan de nasporingen van het revolutionnaire bewind. Koning Willem I, de grondlegger van het Algemeen Rijksarchief, wist tevens het *Koninklijk Huis-Archief* te herstellen.

De bronnen en de inhoud van het *Koninklijk Huis-Archief* blijken ook ten deele uit de werken der heeren De Bordes, Sypestein, Bosscha, Jorissen en anderen, vooral uit de door Mr. Groen van Prinsterer uitgegeven »*Archives de la Maison d'Orange-Nassau*», waaruit zooveel licht over de militaire plannen en ondernemingen van den »Redder des vaderlands» gedurende de eerste jaren van den Tachtigjarigen vrijheidsoorlog is opgegaan. De uitgave staakte echter met het jaar 1688; pas na den dood van Mr. Groen van Prinsterer zijn nieuwe documenten toegevoeld ter voortzetting van zijn belangrijk werk.

Opklimmende tot 1255, de scheiding der takken van Walram en Otto van Nassau, bevat Harer Majesteits Archief hoogst belangrijke oorkonden van de hand van alle Stadhouders en van de Prinses-Gouvernante, moeder van Willem V, voor alle tijdvakken onzer historie en krijgsgeschiedenis. De niet naar Frankrijk ontvoerde papieren der Doorluchtige Nassauers hebben in hunne ballingschap gedeeld. Voor de kennis der oorlogvoering van 1672 en '73 in de noordelijke provinciën zijn zij van groote waarde.

In de jaren 1793 en '94 blijken de krijgstalenten van den Erfprins — later Koning Willem I — en zijn broeder Willem George Frederik. Uit nauwkeurige en omstandige dag- en legerorders der vorstelijke veldheeren, uit de zorgvuldig bij het hoofdkwartier bewaarde ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken, is de geschiedenis dier veldtochten van dag tot dag te volgen. Straks staven wij deze bewering, en smeden wapenen uit enkele dier oorkonden om nieuwe proeven van Fransche opper-

vlakkgheid, ten nadeele van onze wapeneer, te weerleggen. De liefde voor het volk en de bekende welwillendheid onzer Koninginnen om in de behoeften van wetenschap en kunst te gemoot te komen, werken krachtig mede om de onderneming van het oorlogsbestuur tot het onderzoeken der bronnen voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis te steunen.

Het vertrouwen, waarmede H. K. H. Mevrouw de Prinses van Wied aan Kapitein Sabron en mij het gebruik der archieven van wijlen H.d.Z. oud-oom en H.d.Z. vader veroorloofde, bewijst hoezeer de geest en de liefde voor de krijgsmachten van Prins Frederik der Nederlanden in zijn Dochter zijn overgegaan.

Reeds vermeldden wij de groote welwillendheid, waarmede Dr. R. J. Baron van Heeckeren Wassenaer ons op het kasteel Twickel bij Delden veroorloofde de historische nalatenschap der eerste baanderheeren van Leiden (1222) en zijner voorzaten uit den beroemden tak van Wassonaer Obdam te doorzoeken. In veel opzichten rijker dan de nalatenschap der Heeren van Wassenaer op het Algemeen Rijksarchief, bevat het kasteel Twickel documenten uit alle tijden, van Alva en den Tachtigjarigen oorlog, betreffende de zeeoorlogen in het midden der 17de eeuw — zeer uitvoerig, als reeds vermeld, omtrent den zeeslag bij Lestoffe op 11 Juni 1665 en het in de lucht springen van het schip van Wassenaer —, verslagen der heeren van Heeckeren en van Duivenvoorde als bevelhebbers of vlootvoogden en van gedeputeerden te velde geschreven op de heiden van Eeckeren, Jodoigne en Malplaquet, vóór St. Venant en Aire gedurende den Spaanschen successie-oorlog, stukken over den Utrechtschen vredhandel; brieven van de meest beroemde vorsten uit dien tijd, van Maria van Engeland, de liefstallige echtgenoot van Willem III, aan Mevrouw van Wassenaer Obdam vóór en gedurende zijn krijgstoct naar Engeland en den Ierschen oorlog; de briefwisseling der Wassenacr's met talrijke staatslieden en veldheeren, van Prinses Maria Louise, moeder van Willem IV, met Goslinga, — te veel om op te noemen, alles tot meerdere kennis onzer historie.

Dr. Bosscha dankte vooral aan het *Journal van Generaal Baron de Constant Rebecque* (1787—1850) de mogelijkheid om het leven

van Koning Willem II omstandig en in alle bijzonderheden te beschrijven (1). De aantekeningen van Oranjes mentor, later Chef van den generalen staf, schakelen den hoofdinhoud der oorlogs-archieven betreffende het jaar 1815, voor den Nederlandschen Vorst en zijne onderbevelhebbers tot een cereketen met flonkerend geslepen kristalvlakken, waarbij de lichtspelingen der facetten de grootheid hunner daden wederkaatsen en onderling versterken. Koning Frederik Willem III schonk aan Generaal Baron de Perponcher voor zijne honding bij Quatre-Bras, waardoor het Pruisische leger na de nederlaag bij Ligny voor den ondergang werd gespaard, het juweel van den Rooden Adelaar. In het dagboek van de Constant vindt men de kenmerken der »applicatorische Methode», vijftig jaar na Waterloo door Duitse militaire paedagogen voor de studie der krijgsgeschiedenis aanbevolen. Constants dagboek onderricht de vaardigheid om snel en goed te besluiten, die besluiten duidelijk aan anderen mede te deelen en door juiste troepenleiding tot uitvoering te brengen.

Het eerste gedeelte van het *Journal*, van Februari 1787 tot Augustus 1792, ging te Parijs verloren als gevolg van den moord der Zwitsers bij de verdediging der Tuileriën, waarbij luitenant De Constant als door een wonder aan het moordzieke grauw uit het voorspel van »Madame Sans-Gêne» ontsnapte. In 1794 en '95 streed hij aan de Maas en de Sambre onder de bevelen der Prinsen van Oranje en Nassau, en diende in 1806 als chef van den staf bij de divisie Oranje van den hertog van Brunswijk. Zijn verslag van den slag bij Auerstädt en de capitulatie van Erfurt, waarbij hij een hoofdrol speelde, is niets minder volledig dan dat van Valentini. Als kolonel in Engelschen dienst nam hij deel aan de voornaamste veldslagen en belegeringen van 1812 en '13 tusschen de Taag en de Pyreneeën. Na Leipzig keerde de Constant terug naar Berlijn om der Prinses-Douairière behulpzaam te zijn bij de samenstelling van het Oranje-Legioen; in Maart 1814 droeg de Souvereine Vorst hem bij het

(1) Zie »Kijkjes in een Dagboek», Militaire Spectator 1883. — Het »Journal» omvat elf lijvige deelen.

mobiele legerkorps tot blokkade van Bergen-op-Zoom en de Schelde-forten de leiding van het hoofdkwartier op. Na den slag bij Waterloo vergezelde hij Prins Frederik bij de verovering der vestingen in het noorden van Frankrijk en werkte krachtig mede tot uitvoering van den tweeden vrede van Parijs, als gevolg waarvan o. a. nog te Parijs achtergebleven Nederlandsche archieven naar 's-Gravenhage terugkeerden.

Het dagboek van de Generaal de Constant bezit hier en daar het onderhoudende van een romantisch verhaal, waarin men de groote wereldgebeurtenissen zich allengs ziet ontwikkelen. Even onmisbaar als het journaal van Anthonie Duyck is voor de kennis en de beoordeeling van het eerste gedeelte van den Tachtigjarigen oorlog, achten wij alleen Constants journaal bekwaam om een juist licht te werpen op Neerlands strijd en eigen hulp in de jaren van den Belgischen opstand, toen de groote mogendheden een der vooruaamste werkstukken van het Weener Congres aan flarden scheurden. Zijn kleinzoon bewees bijna vijftig jaar later de macht van het kostbare erfstuk bij de weerlegging van Daine's aanvallen op Neerlands onbesmetten naam in de Augustus-dagen van 1831. Meer algemeene bekendheid van zijn *Journaal* zal tevens den persoon van Constant beter naar waarde doen schatten.

De door den Neerlandschen Chef van den generalen staf, door Oranje, den hertog van SaksenWeimar en Baron De Perponcher op 15 en 16 Juni 1815 aan geheel Europa bewezen diensten hebben aanspraak op een gedenkteeken in metaal of graniet, zoo goed als de heldenfiguren der Driemannen op het monument van 1813 in het Willemspark te 's-Gravenhage!

Wat de »Koh-i-Nor" beteekent in de diamantenwereld, is o. i. het journaal van Generaal Baron de Constant voor onze jongste nationale krijgsgeschiedenis. Hij beschreef en illustreerde door uitvoerige teekeningen en aquarellen het geheele door hem doorleefde tijdvak. De pen ontviel hem pas twee dagen vóór zijn dood, op 12 Juni 1850. Het stoffelijk overschot werd bijgezet te Schönfeld in Silezië op den vijfendertigsten gedenkdag zijner beroemdste verrichtingen.

Onze zwerftocht van heden avond stelde in het licht, hoe rijk de schatkamers onzer krijgsgeschiedenis, maar tevens hoe wijd en zijd deze over het land verspreid zijn. Gebrek aan ruimte tot berging, nitleggen en onderling vergelijken der bouwstoffen hier, mindere toegankelijkheid tot de thesauriën daar, elders weer andere bezwaren, onvoldoende werkkrachten overal, staan een gunstige ontwikkeling van dezen rijkbeladen tak onzer militaire wetenschap in den weg. Toch achten wij den tijd rijp en de gelegenheid gunstig om, in verband met de plannen der Regeering tot uitbreiding of vernieuwing van het Algemeen Rijksarchief-gebouw te 's-Gravenhage, ook onze krijgsarchieven bijéén te brengen en tot een regelmatige bewerking der Nederlandsche Oost- en West-Indische krijgsgeschiedenis te geraken (1). Mits bij dien bouw op de vereischte ruimte tot opstelling en op werkkamers worde gerekend, zouden wij wenschen *alle* staatsarchieven tot een bepaald jaar naar het Algemeen Rijksarchief over te brengen, waardoor de voornaamste bouwstoffen voor alle tijdperken der Nederlandsche en der Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis op één plaats zullen vereenigd worden. De zeer ordelijke opstelling der oorlogsarchieven van 1798 tot 1810 op het Algemeen Rijksarchief, de aldaar reeds voorhanden, kostbare collectie oude kaarten, de koloniale archieven vóór 1813 benevens die van de Oost- en de West-Indische Compagnie, noodigen als van zelve tot aansluiting. De oorlogsarchieven van Nederland, van Oost- en West-Indië en vroegere bezittingen, te zamen vormende het **Nederlandsche Krijgs-Archief**, mogen in het nieuw op te richten gebouw één afzonderlijke afdeeling uitmaken. Ter aanvulling van het ontbrekende, — waartoe ook de samenstelling van een krijgsgeschiedkundig repertorium behoort —, kan men, even als nu reeds een drietal

(1) De 1ste-Luitenant Morks plaatste in het Nederlandsch Archievenblad n°. 1 van 1894/95 eenige mededeelingen betreffende buitenlandse krijgsgeschiedenis, aanvangende met dat van Frankrijk, waarvan wij de voortzetting met belangstelling te gemoet zien.

Leest ag. het onderzoek der archieven ten behoeve van de Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis, de warme opwekking van den 1ste-Luitenant Ridder der Militaire Willems-Orde G. Nypels in het November-nummer van de „Militaire Spectator” 1894.

jaren plaats heeft, aan daartoe bekwame en genegen officieren in de garnizoenen waar Rijks-, Gewestelijke of bijzondere archieven zijn gevestigd, de samenstelling van inventarissen, afschriften en excerpten der voorhanden krijgsgeschiedkundige bescheiden opdragen. Deze worden vervolgens onderling, met de verbalen van den Raad van State, van de Generaliteit of andere stukken uit de Staats-archieven vergeleken, en blijven als bouwstoffen in de krijgsgeschiedkundige afdeeling van het Algemeen Rijks-archief berusten. Nog een ander voordeel zien wij daarin, namelijk dat een dergelijke stichting de belangstelling zal opwekken der bezitters van merkwaardige archieven en stukken op krijgsgeschiedkundig gebied. Lichter dan nu zullen zij er toe komen die documenten aan de staatszorg op te dragen, waardoor de krijgswetenschap bevorderd en de gevaren van vernietiging, verlies of beschadiging door verzamelaars van beroemde handteekeningen vermeden zullen worden.

Een gelijke opdracht als hiervoren omschreven valle te 's-Gravenhage, te Batavia en andere plaatsen van Oost- en West-Indië ten deel aan officieren der Koloniale legers, bij voorkeur aan oud-élèves der Hoogere Krijgsschool. Meerdere beoefening der Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis zal de dapperheid, de zelfopoffering en toewijding van hoog en laag in de Koloniale krijgsmachten wereldkundig maken en tot nieuwe heldendaden aanvuren. Regeering en volk mogen daarnaar beoordeelen, óf inderdaad het Indische leger — zooals velen met ons meenen — te zwak is, om te voldoen aan de steeds hoogere eischen, die er aan gesteld worden: zwaarder vooral door den vooruitgang in strijdbaarheid der inlanders. Dat hebben Mataram en Tjakra-Negara nogmaals in het licht gesteld.

Wat verder de bewerking der bouwstoffen voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis betreft, heeft o. a. de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam bereids voorstellen aan het oordeel van den Minister van Oorlog onderworpen. Al mogen de vele en nog gewichtiger eischen, waaraan in dezen tijd in het belang der landmacht moet worden voldaan, niet vergunnen aanstonds of op de voorgestelde wijze aan het streven van het hoogste wetenschappelijk »podium" aan den Amstel gevolg te

geven, vertrouwen wij ook in dit opzicht op het beleid van ons oorlogsbestuur. De stoot tot het geregeld, stelselmatig onderzoek der archieven is gegeven. Wanneer de grondslagen voor sommige nog geheel braakliggende tijdvakken zullen zijn gelegd, wanneer daarbij ook op bijstand van onze zee-officieren tot onderzoek der Marine-archieven, op nasporingen in de documenten van het Departement van Buitenlandsche zaken, zoo noodig ook op onderzoekingen in het buitenland mag worden gerekend — dan kan het grootse gebouwen der Nederlandsche en der Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis van den grond af worden opgetrokken.

Inzonderheid op het gebied van krijgswetenschap behoort men naar *practische* doeleinden te streven, de wetenschap niet enkel om zichzelf te beoefenen, maar zooveel mogelijk aan rechtstreeksche toepassingen dienstbaar te maken.

Niemand zal het nut van archief-studiën ten behoeve van de historie ontkennen. Trachten wij nu ook de baten dier nasporingen aan te toonen voor de vraagstukken van den dag. Wij bedoelen geenszins de raadpleging van »retroacta»: een dagelijks voor elk onderwerp van behandeling bij het oorlogsbestuur, bij hoofdkwartieren en op elk bureel terugkeerende verrichting. Wij bedoelen de studie, die leert, niet *wat* gebeurd is, maar door *welke oorzaken* en *hoe*danig gebeurd is; die leert begrijpen, wat onze voorgangers en vroegere bestuurders beoogden met hun handelen, wat er omging in hunne hoofden en harten: tot toelichting van ons eigen standpunt, om onder dergelijke omstandigheden ons handelen te regelen naar hun ondervinding en de door hen bereikte uitkomsten. Zulke overwegingen vindt men zelden in gedrukte werken.

Wat leeren b.v. de archieven voor den *nationalen geestdrift in ons land tot deelneming aan den gewapenden dienst*? toch even noodig in den Staat als de brandweer voor de rust en de veiligheid der maatschappelijke samenleving.

Gelukkig zouden wij de wereld achten, wanneer met het geweld en de kracht der wapenen geen rekening meer behoefde

gehouden te worden, wanneer de beschaving zoo ver ware gevorderd, dat de strijdkrachten tot de geschiedenis behoorden. Maar de strijd van dierlijke hartstochten, hebzucht en wangunst, het verraad van Lombok, de woedende krijg tusschen Jeddo en Peking zijn sporadische bewijzen van het tegendeel. Strijdkrachten blijven onmisbaar in elken Staat, voor kleine mogendheden nog meer dan voor de groote. Is dit waar, dan behoorren die strijdkrachten ook zoo goed mogelijk te zijn en liefst op souverain nationale grondslagen te berusten. Het Nederlandsche volk is door aanhoudenden strijd met het water, het ons rusteloos dreigende element, gestaald tot bedaarden moed bij watersnood en overstroming. Maar ook onder doodsgevaar en tegenover het moordende lood bij de verdediging van het vaderland en de koloniën, van haard en huis, zien Fries, Hollander en Zeeuw den dood rustig onder de oogen: dat leeren de krijgsbedrijven onzer voorzaten onder Claudius Civilis en Agricola, dat leeren Haarlem en Leiden in den Tachtigjarigen oorlog, de jaren 1672 en '73, Malplaquet, Quatre-Bras en Waterloo, Atjeh en Tjakra-Negara! En toch vlocien de missiven der Generaliteit aan de Staten der Provinciën — als 't ware de memoriën van toelichting bij de petitiën van oorlog —, over van klachten over slapheid en traagheid der gewesten bij het opbrengen van geld en andere middelen tot voorbereiding bij aanstaanden strijd (1). Zóó gedurende en ná het Twaalfjarig bestand, in de briefwisseling van Fagel en Heinsius vóór den Negenjarigen oorlog; nog sterker ná den vrede van Utrecht, het aanvangspunt van ons militair verval. Na Malplaquet kwam Fontenoi, tevergeefs hadden Slingelandt en de Raad van State gewaarschuwd tegen den ontwapenden vrede. Bij den val van Bergen-op-Zoom in 1747 hing 's lands behoud aan een zijden draad. Nauwelijks had de vrede van Aken de Republiek gered, óf hamer en moker arbeidden weder aan afbraak der strijdkrachten. In 1785 verne-

(1) Zie ook „Militair Historische Schetsen.” — Over de noodzakelijkheid van de kennis der krijgsgeschiedenis enz. door Kapitein A. R. Krayenhoff van de Leur. — 's-Gravenhage, Gebroeders van Cleeff.

derde Oostenrijksch keizer de Republiek, als 't nooit te voren was geschied: het gevolg van krachteloosheid en van valsch vredesbetoon. De Raad van State eindigde zijn petitie voor 1793 met de bede »dat het den Koning der Koningen en den Heer der Heeren, die het lot der volken beslist, behagen moge, onze Republiek tot het einde der eeuwen te bewaren." Maar Israëls strijdvaardige Jehovah verhoorde die bede niet! Heden vóór honderd jaar zuchtte Breda reeds onder Fransche banden en werkte Daendels te 's-Hertogenbosch aan de beschikkingen voor een aanval op de Bommelerwaard; vreemde overweldiging strafte Neerlands tweedracht en het landverraad met een twintigjarig dwangjuk. Niet geleerd door de lessen der omwenteling en geleden schade vergat men na den tweeden vrede van Parijs al spoedig de schitterende houding onzer militie aan den Viersprong op 16 en 18 Juni 1815, door het penseel van de Keyser en Pieneman op »het Oude Hof" te 's-Gravenhage, te Soestdijk en te Haarlem, door Odevacre te Brussel vereeuwigd. Nog slechts kort geleden deinsde men immers niet terug voor een belangrijke vermindering van den oefeningstijd der militie en onderwierp deze aan hoogst gevaarlijke proefnemingen!

In de samenkomst Uwer Vereeniging van 21 November '77 eindigde de Spreker zijn meesterlijke voordracht, gehouden in volle actualiteit van den toenmaligen oorlog tusschen Rusland en Turkije, met den gulden zin »dat bij een behoorlijke inrichting van het krijgswezen, minder nog dan vroeger, aan de »mogelijkheid van zelfverdediging mag getwijfeld worden." Dat zijn woord geen oratorische vorm was, blijkt uit de besluiten onlangs door Hare Majesteit de Koningin-Regentes genomen op de voordracht van den Minister van Oorlog — den Spreker op 21 November '77 — betreffende *»den ersten oefeningstijd voor de ingelijfden bij de militie te lande der lichting 1895"*, omtrent *»de vrijwillige oefeningen in den wapenhandel"* benevens de ministeriële aanschrijvingen en bepalingen tot uitvoering. Deze besluiten maken een eind aan het gemodder met de militie gedurende de laatste jaren, door het geheele leger en alle deskundigen met angst aanschouwd. Weinig vruchtdragende kosten voor vrijwillige oefeningen van een te gering aantal deelnemers worden

gespaard; zij, die daaraan wenschen deel te nemen, moeten dit doen om zich te bekwamen bij het *reserve-kader*: een alleszins doeltreffende maatregel om de nadeelen der dienstvervanging te verminderen. Het welslagen der instelling hangt thans vooral af van het aanbod der jongelingschap. Met beide Regeeringsbesluiten zijn nieuwe schreden gedaan tot de regeling van den verplichten krijgscienst. Rekening houdende met de behoeften der landsverdediging, met de onmisbare *school van orde en tucht* voor de geheele weerbare bevolking in onzen tijd van sociale woelingen, met de lessen der jongste krijgsgeschiedenis en de verballen van Pruisens archivariaat, voere deze weg tot algemeenen dienst, zij 't met een verschillende mate van oefenings- of dienstplicht. Onder onze meest geletterde officieren dwepen enkelen te veel met vreemde instellingen. Eerlijk vermeen wij, dat zonder de draagkracht der natie te overspannen, een souverain Nederlandsche legerinrichting mogelijk is, waarbij, ook plaats blijft voor de schutterijen, mits verbeterd, wier traditiën van Naarden in 1813 en '14, van Houthaalen in 1831 hoog staan aangeschreven en ons lief zijn! Het archief van Generaal Krayenhoff en de legerberichten gedurende den Tien-daagschen veldtocht steunen dit betoog. Daarom behoort de bloem der ontwikkelden onzer jongelingschap als *reserve-kader* in en bij het leger te worden gevormd tot officieren, ter aanvoering der behoorlijk geoefende schutterij: toch samengesteld uit mannen in de kracht van hun leven, met goeden wil beziel, maar die het aan voldoende voorbereiding ontbreekt!

Uit de brieven door Prins Frederik aan den Koning in het voorjaar van 1815 uit het hoofdkwartier van St. Truijen en te Nivelles geschreven, lazén wij zijn aandrang op een betere en gelijke bewapening der infanterie, welke deels dientengevolge nog in de kantonnementen van nieuwe Engelsche geweren werd voorzien (1). Ware zulks niet geschied, of wel, wanneer Napoleon reeds in April de Zuid-Nederlandsche grenzen had overschreden, dan zouden de Nederlanders in weerkracht zijn te kort geschoten.

(1) Engeland vroeg in 1815 voor het overnemen van 100000 „gouvernements“-geweren (vuursteen-) veertig shilling, d. i. f 24, per stuk; — het repetceer-geweer „Männlicher“ zal f 37.50 kosten.

Met dit feit onzer eigen krijgsgeschiedenis voor oogen, zijn wij der Regeering dankbaar, welke niet alleen hare belofte om de eer van onze vlag in Insulinde te handhaven, schitterend heeft gestand gedaan, maar ook verlangt, dat de Nederlandsche soldaat in bewapening bij geen andere mogendheid zal achterstaan. De behoefte onzer strijdkrachten — veldleger, bezettingstroepen en schutterij — aan een beter, naar de eischen van den tijd ingericht geweer is dringender dan eenige andere. De beste en meest volledige organisatie der levonde strijdkrachten zal onze troepen, met het tegenwoordige vuurwapen, niet in staat stellen haar taak te vervullen. Het moreel van den soldaat wordt geschokt bij de overtuiging, dat hij niet is opgewassen tegen het vuur der tegenpartij. Omdat de uitwerking van het repeteergeweer van klein kaliber, met meer bestrijkend schot en lichtere patroon, veel grooter is dan dat van ons tegenwoordig vuurwapen en op veel grooter afstanden aanvangt, stelde de Regeering de *aanschaffing van 140000 nieuwe geweren* voor. Zonder het repeteergeweer van klein kaliber en een ruimere uitrusting van munitie staan wij als met pijl en boog tegenover de eerste vuurwapenen. Zwaar valt een last van negen millioen te dragen: maar zwaarder zal de verantwoordelijkheid wezen voor hen, die het wagen, zich om finantiële redenen tegen die aanschaffing te verzetten of de nieuwe geweren te bezigen als een politiek wapen tot het bereiken van andere doeleinden. Het voor ons land zoo schandelijke vergelijk van 8 November 1785 met Oostenrijk, waarbij wij bovendien Lillo en Liefkenshoek verloren, kostte aan onze vaders ook ruim negen millioen! Wij weigeren te gelooven, dat de volksvertegenwoordiging zou meenen, alléén met een nieuwe bewapening voor tal van jaren genoeg voor het leger te hebben gedaan. Op welken grond durft men dit onderstellen? De »Handelingen der Staten-Generaal», haar archief bij nitnemendheid, leeren dat de Kamers, mits overtuigd omtrent de noodzakelijkheid der Regeeringsvoorstellen, nimmer gelden voor de landsverdediging hebben geweigerd: daarvoor pleiten de millioenen, gedurende de laatste twintig jaar voor geschut en vestingbouw toegestaan.

Met groote ingenomenheid ontmoetten wij op de Marine-begroo-
1894,95

ting voor 1895 een post voor *drie nieuwe kruisers* ten dienste van Indië. De glimlach der waanwijzen speelde ons om den mond, ziende dat, overeenkomstig het beginsel, twintig jaar geleden in deze Vereeniging door ons als landrot volgehouden tegenover een zeeofficier als Marinkelle, nieuwe vaartuigen van deze soort in aanbouw zullen worden genomen. Wij vroegen toenmaals tot bescherming onzer zeegaten, van de koloniën en de handelsvloot zes groote en tien kleinere kruisers (1). De typen en de snelheid mogen in dien tusschentijd zijn gewijzigd en vermeerderd: het beginsel en het getal blijven wij handhaven. Verre geven wij de voorkeur aan een voldoende krachtige *offensiere* marine, tot het vrijdelen van landingen door het gevecht buitengaats en op de drempels onzer zeegaten, het verbreken der blokkade, het beletten van een «coup de main» in Indië, in één woord tot den *kruiser-oorlog*, boven een *defensiere* marine, tot verdediging binnengaats. Wij grondde ons beweren op de krijgsgeschiedenis, om met den zeeslag van Ecnone en de landing van Regulus in Carthago, 264 jaar voor den aanvang onzer jaartelling, met de onderneming van Augustus tegen Griekenland, met de tochten der Zweden en Denen in de middeleeuwen naar de kusten van Engeland, Frankrijk en Vlaanderen, en met de landing der Engelschen in 1426 bij Haemstede op Schouwen, die van onzen stadhouder Willem III bij Torbay in Engeland de onderneming van de Anglo-Russen in 1799 te betoogen dat landingen, mits *niet* door een offensief handelende marine vrijdeld, en stout aangevoerd, nagenoeg immer zijn gelukt. Van harte hopen wij dat de Minister van Marine zijn drie kruisers in veilige haven zal binnenbrengen. Welkom de aanstaande zee-ulanen! Met goede zeelui bemand en met snelvurende niet al te zware kanonnen bewapend, zullen zij evenals de oude Hollanders, Zeeuwen en Britten onder lord Seymour de »Armada» bespiedend en bestookend van de Spaansche kust tot in het Kanaal, een vijandelijke vloot, die het wilde wagen de Indische vaarwaters binnen te dringen, reeds op grooten afstand ontdekken. Door hun aanvallend vermogen zijn die

(1) Vergaderingen van 12 Maart en 30 April 1875.

kruisers geen gering te schatten tegenstanders, terwijl zij door hun snelheid zich bijtijds overal kunnen vertoonen, waar scheending der neutraliteit dreigt. Moge het voorgestelde drietal *kruisers* aangenomen en spoedig door drie andere, ook nog door beter beschermde *strijders* en hunne accoljten, d. i. torpedojagers, gevolgd worden.

Tegenover de zorgeloosheid onzer Staten-leden in het midden en op het einde der 18de eeuw voor het defensievraagstuk prijzen Staatsblad en Kamerverslagen na 1870 de omzichtigheid en de zorg der Regeering voor de voltooiing der passieve weermiddelen. Angstig drukt zelfs het gevoel, dat trots de lessen van het jaar 1870 de klemtoon meer op de doode dan op de levende strijdkrachten blijft rusten, al zij de aandacht op laatstgenoemden levendig gevestigd. Inderdaad zijn alleen de laatste ten allen tijde en onder alle omstandigheden; ook tot handhaving der onzijdigheid, van blijvende waarde. Met de onlangs ingevoerde verbeteringen beginne 't ook hier spoedig te dagen!

Hoe sterk de meeningen aangaande de beteekenis van liniën, stellingen en forten zelfs onder de meer deskundigen uiteenloopen, toonen de aanhoudende tegenspraak en wederzijdsche bestrijding onzer militaire specialiteiten in en buiten het parlement; onlangs in den boezem onzer Vereeniging de onderschatting van de Nieuwe Hollandsche waterlinie door een oud-Minister van Oorlog en zijn advies om daaraan niets meer ten koste te leggen, tegenover de denkbeelden van den Sous-chef van den generalen staf en een bekwamen kapitein-ingenieur, aan wier zijde wij ons onbepaald scharen. Reeds straalden de Utrechtsche archieven breed uit over de Hollandsche waterlinie in tijden, toen van een stelling van Amsterdam nog geen sprake was — en terecht!

't Klinkt oneigenlijk, haast dwaas, in ons handeldrijvend, vredelievend land te spreken van »de *vesting* Holland". Neêrlands leeuw heeft nooit gearzeld, wanneer hij werd gedreigd of getard; maar zijn brullen en woeden mochten gelukkig uitzondering heeten. Daarentegen stroomden elken dag uit het buitenland langs onze beide groote zeehavens nieuwe voedingstoffen

toe voor de nationale bronnen van bestaan, zoo bij ons als bij de oostelijke naburen. Al moge de betrekkelijke achteruitgang van Amsterdam en de ontzaglijk toenemende beweging te Rotterdam wellicht reeds spoedig een verplaatsing der strategische beteekenis van den Amstel naar de Maas-monden — inderdaad de monden van den Rijn — voorspellen, blijft de Nieuwe Nederlandsche waterlinie onmisbaar tot dekking van »de haven Holland»: beide Amsterdam en Rotterdam te zamen.

Enkele fiscale- en scheepvaart-cijfers mogen onze meening ten gunste van den Nieuwen Waterweg naar zee toelichten (1).

Van de vermogensbelasting (2), tot een totaal bedrag van f 6.876015, brachten op: Zuidholland met 20176 aanslagen f 2.156837, Noordholland met 15129 aanslagen f 1.700148.

Het actief der nalatenschappen beliep van 1883 tot '92 ongeveer 2836 millioen gulden, waarin Zuidholland alleen voor 28,4 %, Noordholland en Utrecht samen voor 32,2 % deelden.

Sterker spreekt de opbrengst van de personeele belasting, als trouwste maatstaf voor de welvaart der ingezetenen. De opbrengst was in 1893 in Zuidholland $34\frac{2}{3}$, in Noordholland $31\frac{2}{3}$ tonnen gouds: eerstgenoemde provincie noteerde meer dienstboden, meer belastbare paarden, meer mobilair, zelfs hoogere huurwaarde dan het vroegere Noorder-kwartier. Het vleeschverbruik wijst op een runderwaarde van $87\frac{3}{4}$ tonnen gouds in Zuidholland tegen nog geen 67 in Noordholland. In 1893 beliep het successie-recht nagenoeg evenveel voor beide gewesten; het voorgaande jaar 37 tonnen gouds voor Zuid- en slechts $25\frac{1}{2}$ voor Noordholland.

Maar het allerduidelijkst spreekt de scheepvaartbeweging. De inhoud der te Rotterdam ingeklaarde zeeschepen was in 1893 driemaal grooter dan te Amsterdam. Langs den ten alle tijde en onder alle omstandigheden open Rotterdamschen Waterweg neemt, tegenover het *gesloten* Noordzee-kanaal, het verschil voortdurend toe. Inderdaad verheft onze Maasstad zich tot een der meest belangrijke handels-»emporium» van Europa's vastland; zij

(1) Leest ook: „Onze Zeemacht” door W. M. Visser, oud-Kapitein-Luitenant ter zee. s-Gravenhage, Gebr. van Cleef, 1892.

(2) De onderstaande opgaven zijn in de Bijlage II nader uitéengezet.

begroette in den aanvang van December 1893 de binnenkomst van het 5000ste zeeschip in dat jaar. Rotterdam streeft, de schade door den Belgischen opstand geleden inhalende, haar mededingster Antwerpen vooruit. Trots het nieuw gegraven Rijnvaart-kanaal van Amsterdam naar Gorinchem was in 1893 te Rotterdam voor de Rijn-schepen de uitgeklaarde tonneninhoud het vierentwintigvoudige, de ingeklaarde het zesvoudige in vergelijking met de Amstelstad. De haven van Rotterdam voorziet voor een groot deel in de voeding van West-Duitschland, zoodat een blokkade van Hollands kusten ook onze oostelijke naburen sterk zou benadeelen. Deze cijfers onzer handels-archieven stemmen tot nadenken bij het vraagstuk der verdediging van »*de haven Holland*» en vertolken tevens de waarde van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie!

Al mogen oude papieren en »sport» tegenstellingen schijnen, leiden de uit eerstgenoemde geputte historische bewijzen tot levendige aanmoediging van jacht- en afstandsrijden. Ook blijkt daarbij dat tachtig jaar geleden enkele ruiters, vooral tot lichamelijke inspanning, onze tijdgenooten nog ver vooruit waren. Brieven en aantekeningen van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Frederik der Nederlanden vermelden, dat HoogstDesZelfs broeder, later Koning Willem II, den afstand van Brussel tot 's-Gravenhage — een afstandsrit van 190 kilometers met talrijke hindernissen, als gesloten tolhekken, het Hollandsch Diep en twee Maas-overgangen — gewoonlijk binnen elf uur, op 28 Februari 1815 in negen uur aflegde. Getruineerde paarden van 's Prinsen stal stonden op wisselplaatsen gereed. Prins Willem gaf zich alleen den tijd om van het ééne op het andere paard te stijgen: wanneer hij een tolhek gesloten vond, sprong hij eenvoudig er over heen. Rekenende één vol uur voor de drie rivier-overgangen, reed Oranje op laatstvermelden datum 190 KM. binnen acht uur of $23\frac{3}{4}$ KM. per uur: een snelheid van 379 M., gewoonlijk van 316 M. in de minuut.

De schoonste uitkomst op »sport»-gebied bereikte de Engelsche kapitein Webster in den laten avond van den 15den Juni 1815. Hij vertrok te tien uur uit het Nederlandsche hoofdkwartier

te Braine le Comte naar Brussel met het bericht van de verschijning der Franschen te Quatre-Bras, en kwam met het slaan van elven te Brussel: zijnde voor 36 kilometer, nog wel in het dnister, een snelheid van 500 M. per minuut. De winner van den afstandsrid onzer »Militaire Sport-vereeniging» op 8 en 9 Juni jl. bezigde negentien uur voor 200 KM. en reed zonder regelmatige indeeling der gangen, een draftempo van 300 M. Graaf Starkenberg legde de afstand Weenen-Berlijn (615 KM.) af in $71\frac{2}{3}$ uur.

Als gevolg der echt ruiterslijke verrichting van Webster op 15 Juni 1815 kwam het belangrijke bericht nog bijtijds tot lord Wellington, die daarop den afmarsch der troepen uit Brussel twee uur vervroegde en de reeds gegeven bevelen zoodanig wijzigde, dat de Britsche divisien niet te Nivelles maar bij Quatre-Bras zouden samentrekken. Zoo kwam het dat Pictons divisie, uit de dapperste en de beste troepen van het Engelsche leger samengesteld, door de Brunswijkers gevolgd, juist op het hachelijkste oogenblik van den strijd de divisie Perponcher aan den Viersprong te hulp schoot. Twee uur later ware 't wellicht voor goed te laat geweest. Dien tijd had 's Prinsen adjudant op zijn volbloed gewonnen! Oranje schonk hem ter belooning een gouden eeredegen.

Onvolledige raadpleging van archieven kan belangrijke *geldelijke verliezen* veroorzaken: getuige het voorbeeld der gemeente Nijmegen, nog geen twintigtal jaar geleden.

Door onvoldoende bekendheid met of niet-handhaving van hare onwederlegbare rechten heeft Nijmegen in 1878 de kapitale som van f 198835 (1) betaald, behalve de kosten, tot terugkoop van terreinen, die haar reeds op 25 Juli 1808 bij opheffing der vesting door Koning Lodewijk onder bezwarende voorwaarden, o. a. tegen een kapitaal van f 35000, in vollen eigendom waren

(1) Zie „de Wet van 6 Augustus 1878, houdende goedkeuring der overeenkomst betreffende den onderhandschen verkoop aan de gemeente Nijmegen van de beschikbare vestinggronden aldaar (*Staatshlad* n°. 109) '78,“ — en „Iets over de Nijmeegsche vestinggronden door Mr. J. F. Bijleveld. Arnhem G. W. van der Wiel & Co. 1877.

afgestaan. Al ware de opheffing van Nijmegen als vesting door keizer Napoleon herroepen, en hoewel de vestingwerken volgens het besluit van den Souvereinen Vorst dd. 17 November 1814 »wederom *onder de administratie* van het Corps Ingenieurs" gebracht werden, had de gemeente volle recht op bedoelde buitenwerken en gronden behouden en nimmer daarvan afstand gedaan.

Slimmer dan haar oudere zuster, heeft Arnhem geenszins ten volle voldaan aan de in 1808 haar gestelde voorwaarden, toen de vestingwallen aan de stad werden overgelaten, en niettemin de voordeelen genoten, die zij aan den afstand der vestinggronden door Koning Lodewijk kon ontleenen.

De quaestie was wel van juridischen aard maar houdt nauw verband met de geschiedenis onzer vestingen.

Ten slotte, M. H.! wat onlangs een archief-manoeuve in Vlaanderen en op de Fransche grenzen ons leerde, mét een vijandelijke ontmoeting aldaar!

Het eigenlijke doel van dezen tocht was te verkennen, wat de archieven van het land van Rembrandt, waarmede onze gewesten langen tijd nauw vereenigd geweest zijn, oplevert voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis, én aanschouwing der terreinen, waarop de bondgenooten in 1793 streden. De »papieren"-oogst voor dit jaar was gering. Daarentegen begrepen wij onder hevige plasregens al de bezwaren, waarmede de infanterie in 1793, '94 en 1815 onder gelijke natuurverschijnselen op de schier onbegaanbare kleiweegen in het sterk doorsneden terrein te kampen vond. Bij den posten-oorlog van 1793 trokken de Staatsche bataljons groote voordeelen van hunne hooge laarzen; in 1815 werd al spoedig, volgens de retroacta van het Departement van Oorlog, een derde paar schoenen voor de infanterie aangemaakt. Sterker dan ooit vroeger, overwogen wij in Vlaanderen, voor onze troepen te voet de wenschelijkheid van halve laarzen of slobkousen. Gedachtig der in de archieven vertolkte moeilijkheden, die gedurende den eersten en den laatsten Coalitie-oorlog aan de trein- en transportdienst verbonden waren, waardeerden wij vooral in terreinen als Vlaanderen de beginselen van het stelsel

de Mooy en de voordeelen zijner raderbaren tot het vervoer van vrachten — zieken en gewonden, munitie, voedingsmiddelen en bepakking — op marsch en in het gevecht. Zijn stelsel, gegrond op besparing van lichaamskrachten, tijd, personeel, ballast en kosten, kan aan de toenemend zware eischen van het vervoer *uit* en *naar* de gevechtscijlne voldoen. Overigens is 't hier de plaats niet om daaromtrent verder uit te weiden. Wij roerden de zaak slechts aan, om ook op grond der archieven te wijzen op een vraagstuk van belang bij alle legers te velde, waarvan de oplossing door de kennis en volharding van een onzer landgenooten, die den oorlog bij ondervinding kent, een schrede nader is gebracht.

Maar nu de vijand, vraagt Gij lachend?

Evenals onze troepen in 1793 vonden wij hem op zijn eigen grondgebied, maar ditmaal op de markt van Hondshoote (1).

Aldaar prijkt sinds 15 Juni 1890 een gedenkteekeu ter ere van de overwinning op 8 September 1793 door generaal Houehard behaald, ongeveer met de volgende inscriptie :

»En 1793 les armées autrichiennes et hollandaises ayant envahi la région du nord de la France, les Anglais assiégeaient Dunkerque et faisaient le blocus de Bergues. On avait envoyé contre tous ces ennemis de la France un corps d'armée commandé par Houchard, général en chef, qui avait sous ses ordres les généraux Jourdan, Hédouville, Leclerc et le colonel Vandamme. Le 8 Septembre 1793 l'armée française, se conformant aux indications de Lazare Carnot, membre du comité de salut public, attaqua près de Hondshoote les Autrichiens et les *Hollandais* et remporta sur eux une victoire décisive. Cette action eut pour effet de délivrer la région, car les Anglais levèrent aussitôt le siège de Dunkerque et Bergues fut en même temps débloqué."

Inderdaad waren wij — de oud-majoor A. C. Baron Snouckaert van Schauburg bezocht mede Hondshoote — verwonderd, onze landgenooten te zien vermeld onder de verslagenen bij Hondshoote : terwijl toch, zooals bij een nieuw onderzoek nog duidelijker bleek, de Nederlandsche troepen dien dag aan de Lys

(1) Zie de kaart.

(Lije of Leye) stonden. Onze twijfel werd versterkt door een prachtige schilderij van Bellanger (1840) in de groote zaal van het »Hôtel de Ville» te Hondskoote, voorstellende het belangrijkste gevechtmoment van bedoelden veldslag, waarop geen enkele Hollandsche uniform viel te onderscheiden. Onze gedachtenwisseling over de juiste teekening tegenover het foutieve opschrift van het monument lokte een gesprek uit met den Maire en den Secretaris, die ons enkele archivale inlichtingen hadden gegeven, waarbij wij bescheidenlijk een opmerking waagden over »la curieuse contradiction entre le tableau et le monument: le dernier mentionnant une victoire décisive, remportée sur nos compatriotes, que le peintre avait ignorés tout justement sur son tableau, pour la bonne raison que le 8 Septembre 1793 il n'y avait pas eu un *seul* Hollandais à Hondskoote: les troupes néerlandaises se trouvant sur la Lys à plus de trente kilomètres de distance!

Tableau! Terwijl wij een minder bedachtzamen ambtenaar achter ons hoorden zeggen: »Mais si! ces messieurs ont parfaitement raison"! — vonden de andere heeren de critiek blijkbaar minder aangenaam. Zij beriepen zich »sur les archives de l'Etat, que l'on a consultées pour tout ça! — waar wij tegenover stelden, dat de beeldhouwer zich dan toch schromelijk had vergist door »Hollandais" voor »Hanovriens" in den steen te beitelen. Onder wederzijdsche belofte van nader bewijs en repliek namen wij hoffelijk afscheid van onze nieuwe Fransche vrienden: alleen tegenstanders wat de »papieren" betrof!

Het navolgende overzicht, nitsluitend op officiële stukken en bescheiden gegrond, moge aantoonen, wie gelijk heeft.

Sinds den aanvang van den veldtocht in 1793 had de hertog van Coburg zich door de vestingen op de noordelijke grenzen van Frankrijk laten ophouden en verzuimd de revolutionnaire legers terug te drijven. Alvorens Frankrijk binnen te dringen, wilde hij zijn terugtocht geheel verzekeren. Hij stelde de vier legers op — de Engelschen, de Nederlanders, de Pruisen en de Oostenrijksche hoofdmacht — tusschen de Noordzee en de Moezel, ten einde gelijktijdig Condé en Valenciennes aan te vallen, tevens

het leger der Ardennen tusschen laatstgenoemde plaats en de Sambre, het Noorder-leger het »Camp de César," in de legerplaatsen van Famars, Anzin, La Madeleine, Cassel en de tusschen gelegen vestingen in het oog te houden.

Gedurende het beleg van Condé nam de Erfprins van Oranje en Nassau met ruim 10000 man de verdediging van Doornik en de bewaking van Rijssel op zich; zijn broeder, Prins Willem George Frederik, betrok met één divisie een kamp ten noorden van Meenen en dekte, te zamen met een korps Oostenrijkers, Vlaanderen tot de Noordzee.

Na herhaalde gevechten en aanvallen der geallieerden, o. a. op 23 Mei, moesten de Franschen de legerplaatsen van Famars en Anzin verlaten en zich bepalen tot de verdediging van de linie Duinkerken-Rijssel-Donay-Bouchain-Le Quesnoy tot Mauberge: een uitgestrektheid van meer dan dertig uur gaans. Condé legde den 12den, Valenciennes den 28sten Juli de wapenen neder. Generaal Custine was genoodzaakt naar Arleux te wijken en boette weldra de geleden verliezen onder de guillotine. Hij werd tijdelijk vervangen door generaal Kilmaine, in Augustus door generaal Houchard van het Moezel-leger.

Terwijl Coburg nu aanstalten maakte tot het beleg van Le Quesnoy, drong de hertog van York gelijktijdig aan op het beleg van Duinkerken: te allen tijde een gewichtig bezit voor Engeland. Hij verliet de Schelde met de Britten, Hannoveranen en het Oostenrijksch korps van Allvintzy. Albions zelfzucht en het onderling wantrouwen tusschen de bondgenooten zouden een geheele mislukking van den veldtocht ten gevolge hebben.

Ter voorbereiding van de insluiting van Le Quesnoy verdreven de Oostenrijkers generaal Kilmaine uit het »Camp de César" en de stellingen achter de Schelde naar Douay, Arras en Bapaume. Sedert rustte uitsluitend op de Nederlandsche troepen aan de Lys de zware taak om aan de talrijke bezetting van Rijssel den doortocht naar Meenen te betwisten, de gemeenschap tusschen Coburg en York te onderhouden en de Engelschen te vrijwaren van in zee te worden gedrongen. De erfprins bezette het terrein tusschen Meenen, Wervick, Roncq, Tourcoing en Lannoy; zijn broeder loste de Pruisen af bij Camphin en

Cysoing (23 Augustus). De Erfprins schreef d.d. 22 Augustus aan den Raad van State »Aangezien de hertog van York op zich had genomen om het gedeelte van West-Vlaanderen te dekken tot Yperen inclusive, zo zullen zich de (Nederlandsche) voorposten aan mijn rechtervleugel niet verder uitstrekken als tot Messines.”

Clerfait sloeg het beleg voor Le Quesnoy, de generaals Bellegarde, Otto en Beaulieu dekten de landstreek tusschen Marchiennes en Bouvines. Le Quesnoy capituleerde op 11 September, niettegenstaande de pogingen tot ontzet door de bezettingen van Maubeuge, Landreies en Kamerijk. Twee dagen later sloegen de Oostenrijkers den rechtervleugel der Fransche linie bij Denain en Avesnes le Sec.

Minder gelukkig was de hertog van York vóór Duinkerken. Zijn expeditie kon alleen gelukken door een zeer snelle uitvoering en krachtige maatregelen, maar werd uiterst langzaam geleid. Eerst op 24 Augustus stond het belegeringskorps, 22000 Engelschen, Hannoveranen en Oostenrijkers, tusschen Rosendaal en Teteghem, Allvintzy meerendeels bij Warhem. Het uit Engeland verwachte belegeringsgeschut bleef uit; de Franschen hadden het kamp van Gijvelde en de schans Leffrinckoucke verlaten en het land onder water gezet. Het observatie-korps onder veldmaarschalk Freytag, 13000 man meerendeels Hannoveranen en Hessen, blokkeerden Bergues en waren verspreid tot Wilder, Bambeeke enz. met voorposten te Ekelsbeeke, Wormhoudt, Herzele en Houtkerke. Enkele bataljons te Roosbrugge en Poperinghe verzekerden de gemeenschap met Yperen, dat enkel tegen een »coup de main” beveiligd en door een bataljon Oostenrijkers benevens 400 Hannoveranen onder bevel van den Oostenrijkschen kolonel de Salis bezet was.

Middelerwijl had generaal Houchard van het »comité de salut public” den bepaalden last gekregen om al het mogelijke te doen tot verovering van Vlaanderen. Daartoe moest hij snel tusschen het observatie-korps van Freytag en de Nederlanders doordringen naar Veurne, in den rug van York, vervolgens de drie legers afzonderlijk verslaan.

Houchard versterkte de garnizoenen van Duinkerken en

Bergues aanzienlijk, welke plaatsen de bondgenooten niet volkomen ingesloten hadden, en trok in het legerkamp van Cassel, te Steenvoorde en te Bailloul $\pm$ 30000 man samen.

Den 27sten Augustus deed hij overeenkomstig de onde krijgsleer, als verkenning en om de bondgenooten te misleiden, de Nederlandsche troepen te Wervick, Roncq, Tourcoing, Lannoy en Cysoing door 15000 man uit het kamp »La Madeleine» en van Pont à Marque aantasten. Generaal-majoor von Geusan hield te Tourcoing met vierduizend man Nederlandsche troepen een verwoeden strijd vol tegen een meer dan dubbele overmacht, doch moest teruggaan naar Moescron. Roncq ging aanvankelijk verloren, maar werd door den Erfprins en den luitenant-generaal Vorst van Waldeck hernomen. Eveneens sloegen zij de Franschen bij Wervick op hetzelfde oogenblik, dat prins W. G. Frederik den vijand bij Lannoy en Bouvines aan het wijken bracht. Omdat het verlies van Tourcoing de gemeenschap tusschen Roncq en Lannoy verbrak, werden de bezetting uit laatstgenoemde plaats en de legerafdeeling van Camphin teruggeroepen. Prins Frederik sloeg den 6den September het kamp op bij Wevelghem; doch marcheerde 's namiddags, op het bericht van een vijandelijken aanval bij Vlamertinghe, naar Gheluvelt. De opstelling der Nederlandsche troepen — ongeveer 13000 man — bleef tot 8 September zooals in Bijlage III en op de kaart is aangegeven. De dislocatie is opgemaakt uit de door het Nederlandsche hoofdkwartier te Meenen dd. 27 Augustus 1793 aan de Staten-Generaal en den Raad van State ingezonden lijst (Algemeen Rijksarchief), de dagorders en het journaal van den Erfprins en brieven aan zijn vader (Huis-Archief van Hare Majesteit de Koningin).

Houchard hield zich niet aan de uit Parijs ontvangen opdracht, maar keerde zich rechtstreeks tegen het observatie-korps van Freytag, in de hoop hem op York terug te drijven. Den 6den September viel het Noorder-leger in zes colonnes aan te Reninghelst, Poperinghe, Roosbrugge, Houtkerke, Herzele en Wormhoudt. Van de Hannoveranen, op zich zelf nauwlijks half zoo sterk als de vijand, trokken twee bataljons terug naar Vlamertinghe en Yperen. Op alle overige punten boden zij

hardnekkigen tegenstand, doch moesten wijken achter de Yser; zij vereenigden zich bij Hondskoote, na een hevig nachtelijk gevecht te Rexpoëde, waar Freytag gekwetst maakte.

Zoodra men te Meenen bericht kreeg van den overmachtigen aanval op Freytag, schoten hem vier Hessische escadrons gend'armes te hulp, die sinds 1 September te Wytschaete kampeerden. De Nederlanders werden gealarmeerd door den terugtocht der Hannoveraansche bataljons naar Vlamertinghe, door kolonel Vandamme vervolgd; zoodat Prins Frederik, als reeds gezegd, bij Gheluvelt stelling nam. Een overmachtige aanval van bezettingstroepen uit Rijsel op Roncq werd afgeslagen (1).

Op 7 September zagen de Nederlanders niets van den vijand; enkele Fransche patrouilles bij Genevrière trokken terug voor een detachement uit Messines.

Gelijktijdig met den aanval van Houchard op Freytag had het garnizoen van Duinkerken, door een flotielje kanonneerbooten gesteund, een hevigen uitval gedaan en aan York belet de Hannoveranen te hulp te komen. Het gelukte graaf Walmoden, die in de plaats van den gekwetsten veldmaarschalk Freytag het commando had overgenomen, zich den 7den September bij Hondskoote staande te houden. Den volgenden morgen hernieuwde Houchard den aanval met nagenoeg het geheele Noorder-leger. De Oostenrijkers onder Allvintzy weken achter de Kleine Moer. Hédouville, Jourdan en Vandamme drongen met geweld door tusschen Killem en Hondskoote, terwijl generaal Leclerc met een afdeling van Bergues, langs het kanaal den rechttervlengel der Hannoveranen aanviel. Walmoden hield den ongelijken strijd vier uur dapper vol, doch moest ten slotte met een verlies van 85 officieren en 2500 minderen achter het kanaal en naar Bulskamp wijken. De hertog van York doorstond tegelijkertijd met groote inspanning een nieuwen uitval uit Duinkerken; uit vrees van afgesneden te worden brak hij 's nachts het beleg op. Al het belegeringsgeschut in 's vijands handen latende, vereenigden York en Allvintzy zich met Walmoden.

De Nederlandsche troepen waren op 8 September meer

(1) Zie Bijlage IV.

dan dertig kilometers van het slagveld van Hondshoote verwijderd. Wél vertoonden zich aanzienlijke troepenafdeelingen uit Rijssel vóór Yperen en langs de Lys; doch zij trachtten te vergeefs de stad in brand te schieten. De Nederlandsche posten te Messines en te Roncq sloegen een aanval af en noodzaakten de Franschen tot den aftocht. Het journaal van den Erfprins vermeldt dienaangaande op 8 September (1):

»Het korps van Prins Frederik kreeg heeden morgen de ordre om zig marschvaardig te houden, toen de Colonel van Lijnden te Messines commandeerende liet Rapport doen dat hij door een groote overmacht van de zijde van Wulverghem en de Ploegsteert geattaqueerd wierdt. Hierop zondt Prins Frederick tot soutien aan den Colonel van Lijnden de 2 esc. van 's-Gravemoer" — zie Bijlage III — »en posteerde het Battaillon van May op de Kruysstraat van Messines $\frac{3}{4}$ uurs vooruut om de linker flank van zijn corps te dekken. De vijandt wierdt door de dapperheid der Troupes onder het goed beleid van den Colonel van Lijnden genoodzaakt te retireeren, waartoe niet weynig de Luit.-Kolonel Grave van Stirum met het Battaillon Oranje-Gelderland gecontribueerd heeft.

»Wij hebben verscheide krijgsgevangene gemaakt. Echter daarbij den Capitein d'Anglefort van de dragonders van Bylandt verlooren en den Capitein Aberson van Oranje-Gelderland en Cornet van Tuyll van de husaren is geblesseert.

»'s Namiddags om 2 uur deed Prins Frederick de geheele bagage na Beeselaere, op de tijding der aannadering van de Franschen bij Yperen, alwaar men sterk met canon en het klein geweer hoorde schieten, afmarscheeren, en pousseerde zijne patrouilles zoo in de bosschen als rechts en links zoover als mogelijk vooruit, waarna de geheele armee deze nacht bivouaqueerde.

»De post van Roncq wierdt heeden morgen om 10 uur wederom geattaqueerd; doch de Colonel Graaf van Bylandt —

(1) Uit het dagboek en de legerorders van het Nederlandsche hoofdkwartier in 1793 (Koninklijk Huis-Archief). Het gelijkluidende rapport van den Erfprins aan zijn vader, aan de Staten-Generaal en den Raad van State (Kon. Huis-Archief en Algemeen Rijks-archief) is opgenomen in Bijlage IV.

Jagers te voet — zig achter het dorp geposteerd hebbende ten einde niet omsingeld te worden, heeft den vijand door Luitenant Waldhauer van daar verdrijven laten en vervolgens wederom post gevat.

»De Generaal-major Van Reitzenstein heeft met het corps Troupes onder zijn ordres te Evrignies post gevat.»

Uit het bovenstaande blijkt o. i. daghelder, dat de Nederlanders op 8 September 1793, wel verre van te Hond-schoote — waar zij niet waren — een beslissende nederlaag te lijden, de aanvallen der bezettingstroepen uit Rijssel hebben afgeslagen.

Behalve op de Nederlandsche officiële stukken en rapporten, berustende op het Algemeen Rijksarchief, in Harer Majesteits Huis-Archief en dat van Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw de Prinses van Wied — gronden wij ons protest tegen de naamsverwarring »Hollandais” en »Hanovriens” op het gedenkteeken van Hond-schoote op:

1°. het rapport van den adjudant-generaal Barthélemy d.d. 8 September 1793 uit het hoofdkwartier te Hond-schoote aan den Minister van Oorlog te Parijs in »Mémoire sur les opérations militaires des généraux en chef Custino et Honchard pendant les années 1792 et 1793, publié par le Baron Gay de Vernon, Paris 1844, Supplément n°. 14, page 337”; —

2°. »Histoire de la Révolution française par A. Thiers, Tome III, pages 462—469”; —

3°. »Histoire militaire des Français par campagnes. J. P. G. Viennet. Paris 1827, Tome I, pages 203—212”; —

1°, 2° en 3° spreken te Hond-schoote alleen van de Engelschen, of de Hannoveranen doch met geen enkel woord van »Hollandais.”

4°. de schilderij ten raadhuize van Hond-schoote, waarop Bëllanger geen enkelen Hollander penseelde; —

5°. het Oostenrijksche verslag aan den hertog van Coburg over de dagen van 6 tot 9 September 1793, dat evenmin de Hollanders te Hond-schoote vermeldt; — en

6°. »Geschichte der Kriege in Europa seit dem Jahre 1792. Leipzig 1827—’53 Theil I.”

Dat de Nederlandsche troepen op 12 September dv. een aanval van het Noorder-leger bij Wervick afsloegen; den volgenden dag, door de Oostenrijkers onder Beaulieu in den steek gelaten, na hardnekkigen strijd en zware verliezen tegenover een dervondige overmacht de Lijs moesten ontruimen, heeft evenmin met Hondshoote op 8 September te maken als de nederlaag van Houchard op den 15den September bij Kortrijk, waarna de Franschen naar Rijssel en Cassel vluchtten, en alle voordeelen der »victoire décisive" van Hondshoote verloren gingen. Het sub 3°. aangehaalde werk schreef dan ook (page 214) met het oog daarop: »L'armée française n'avait déjà plus que le stérile honneur d'une bataille sans résultat." Generaal Houchard werd ontzet van het bevel en boette met zijn hoofd, dat hij zijne vijanden niet had vernietigd, geen voordeelen van de overwinning bij Hondshoote had weten te behalen.

Vernon (sub 1°, page 274) zeide, betreffende den mislukten aanval op IJperen dd. 7 en 8 September:

»Dumesnil, après une inutile tentative d'incendie sur Ypres, où, pendant trente-six heures, il avait jeté des obus et des boulets rouges, revint au camp de Bailloul . . ." En na de behaalde overwinning van Hondshoote (page 275):

»Houchard réunit son conseil: les représentans (Levasseur et Delbrel) et les officiers qu'il y appela furent de l'avis unanime qu'il ne fallait pas s'enfoncer, dans un pays difficile, à la poursuite des Anglais; que, de ce côté, nous ne recueillerions que des avantages incertains et chèrement obtenus; qu'il en était d'autres plus nombreux, plus directs et plus réels que nos succès à Hondshoote pouvaient nous promettre; qu'ainsi *nous devions, sans retard, nous tourner contre les Hollandais, les écraser dans Menin*, puis revenir à Cambrai, marcher sur l'armée du prince de Cobourg et délivrer le Quesnoy."

Zoo wij de inscriptie op het gedenkteeke van Hondshoote, wat de Nederlanders aangaat, moeten wraken, treffe zulks de Fransche rijks-ambtenaren, die hun gouvernement slecht hebben voorgelicht. Vertrouwende op de edelmoedigheid der groote natie, twijfelen wij niet, óf Frankrijk zal die font na rijp onderzoek erkennen en herstellen.

Ons protest huldigt de gulden woorden der Ministers van Oorlog en van Binnenlandsche Zaken in het album van Lombok, bij den jongsten triomf van het Nederlandsch-Indisch leger. »Zorg voor de zedelijke belangen van den soldaat" — gebiedt ook handhaving van onze wapenceer tegenover het buitenland. Bij »het onrecht", de Staatsche troepen van 1793 op het gedenk-teeken van Hondshoote aangedaan — »past geen onthouding" of zwijgen.

Te ernstiger komen wij daartegen in verzet, nu dezer dagen weder een der voornaamste Engelsche bladen geheel onverdiend blaam durfde werpen op onze dapperen van Lombok.

Goed doet 't het soldatenhart, dokter Ujlaki, Hongaar van geboorte en in Nederlandschen dienst, van Lomboks kusten te hooren loven: »Ik heb veel van de wereld aanschouwd: soldaten van veel naties in het vuur gezien; doch zulke kranige kerels als het Indische leger heeft, zag ik nooit te voren. De moed, dien zij toonden, hun zelfopoffering, hun flinkheid, hun gehoorzaamheid zijn boven mijn lof verheven. Het is het beste leger, dat ik ooit zag"

Tegenover deze erkenning van een ooggetuige en helper in heeten strijd, klinkt de dissonnant te schriller, te Londen door de »Pall Mall Gazette" gemengd in het orkest van hulde en van nationale vreugde ter eere der helden van Mataram en Tjakra-Negara.

Blijkbaar geenszins op de hoogte van wat te Lombok geschiedde en zonder eenige poging tot onpartijdig onderzoek te hebben gedaan, schaarde zich de »Pall Mall" door onbekookte, hatelijke opmerkingen over Neerlands leger op Lombok aan de zijde van partijdige Engelsche bladen, die het sinds jaren erger maakten over Atjeh, dan de Franschen over het bestuur van Albion in Indië en Egypte. Als koloniale mogendheid behoorde Engeland meer dan eenige andere kennis en sympathie te toonen, wanneer wij in Indië met tegenspoed te kampen hebben. Het tegenovergestelde geschiedt! Wanneer een naamloos schotschrift de eer aanrandt van een groot man — en Insulinde is groot! — dan bestaat niet de minste verplichting om voor die eer in de bres te springen: integendeel dan is het beter en verstandiger

de onwaardige aanranding te beantwoorden met het stilzwijgen der verachting. Geheel iets anders is het, wanneer een blad, zoo hoog geplaatst als de »Pall Mall Gazette», dat in duizende handen komt, een dergelijke aanranding voor zijne verantwoording neemt. En toch vermeette zich daartoe het »City»-blad op 20 November door een beleedigend artikel, waarvan zelf de vertaling ons walgt (1). Dan gaat 't niet meer aan om het

(1) Het smadelijke »entre filet» in de »Pall Mall Gazette» van 20 November luidde:

„Hurrah! After bombarding Tjakra Negara in Lombok for, as near as we can recall, about nine weeks, the gallant Dutchmen have at last attacked the place and have actually stormed some of it. This is a success, indeed. It is true that they lost some 150 men killed and wounded, and that they cannot find either the Rajah or, worse still, his treasure. Never mind. A few short months' bombardment and another strip of Lombok may be stormed, and there may be some treasure in that. In the meantime, where were the Sassaks? When we last heard of them they had marched in full force to a river; in fact, they seemed willing to march anywhere and do anything in full force as long as there was no other force to speak of in the neighbourhood. We own that we are disappointed to hear no more of the bold Sassaks.”

Aanstonds wendden wij ons tot één der correspondenten van het »City»-blad om op deze laaghartige insinuatie te antwoorden; doch hij meldde, dat de heer Jak. van der Chys Jzn. te Amsterdam reeds daartoe het initiatief genomen had. Op 30 November 'savonds laat te Breda terugkeerende uit de vergadering onzer »Vereeniging» troffen wij onderstaanden, des namiddags verzonden brief (geheel overeenkomende met de opmerkingen van den heer Noordnyn op bl. 154 en 155):

„De »Pall Mall» heeft een vrij scherpe berisping gekregen van de officieuze »Westminster Gazette» (22 Nov. pag. 5 kolom 3) en van de »St. James Gazette.» Het blad p'aatste op 27 November naar aanleiding van een uit Amsterdam ontvangen brief (van den heer Jak. van der Chys) een apologie. De Amsterdamsche vereeniging »de Amsterdamsche Pers» — verslaggevers en dagblad-correspondenten — heeft adhaesie betuigd aan dat schrijven . . .”

De protest-brief van den heer van der Chys, voorkomende op pag. 4 kolom 2 van de »Pall Mall» dd. 27 November, behelsde:

To the Editor of the Pall Mall Gazette.

„Sir —, — I make free just to address to you a few lines to show you my great disgust to your arbitrary statements in your very benevolent article about the Dutch East-India Army in your issue of 20th last.

„I should have left alone commenting upon this, if not my attention had also been called to your Dutch contemporaries which are all publishing your most satirical and — I am sorry to say for you — forestalling statements about Lombok, with further elucidations.

„The reason of my addressing you these lines is to inform you that such

stilzwijgen te bewaren. Dan is het nationale plicht te toonen, dat wij niet zijn onwaardige erfgenamen der eeuwenoude kostbare koloniale nalatenschap, dan is het nationale plicht zich ten

basely insinuating insults to the Dutch nation, which, however, again as in 1667 has proved itself worthy of its task (I am sorry to say for you), are not apt to improve the general feeling here for the English who, in commerce and in industry, find a great débouché of their articles in the Dutch market.

„As such things are apt to injure British trade here, which is more important than the size of the country warrants, and is bound to give a wrong impression of the English, I and many with me, also in England, shall be delighted to see some correction of a more charitable article before long about the second colonial Power of the world, which is, however, barely the size of your county of Yorkshire. — I am Sir, yours obediently,

JAK. VAN DER CHYS JZN.

Amsterdam,
Rokin 81.

Het „Algemeen Handelsblad” van 30 November gaf ongeveer de navolgende vertaling van dit waardige protest:

„Ik schrijf u deze regelen om te uwer kennis te brengen, dat zulke lage insinuaties jegens de Hollandsche natie, die nochtans, evenals in 1667 — het spijt mij het u te moeten zeggen — zich voor haar taak berekend heeft getoond, niet geschikt zijn om hier te lande de algemeene opinie te bevorderen omtrent de Engelschen, die in handel en nijverheid een groot débouché voor hun waren op de Nederlandsche markt vinden.

„Daar zulke dingen nadeel kunnen doen aan den Britschen handel alhier, die belangrijker is dan de grootte van ons landje zou doen vermoeden, en niet kunnen nalaten een slechten indruk van de Engelschen te geven, zoo zal het ons en velen met mij, ook in Engeland, aangenaam zijn, eerlang in uw blad een meer welwillend artikel te lezen over de tweede koloniale mogeheid van de wereld, die nochtans slechts zoo groot is als uw graafschap Yorkshire.”

Op blad 2 kolom 3 van hetzelfde nummer (27 Nov.) van de „Pall Mall” leest men de onderstaande apologie:

„We are sorry to have to confess that we have incurred the disapprobation of Mr. Jak. van der Chys Jzn. If we could add a lie unto our fault we should cheerfully do so, but his letter is on a neighbouring page to testify to it. We have had another with a signature not dissimilar, that is almost equally spirited; but we feel that one rod is quite enough for a bowed back. Let us disclaim at once any intention of basely insinuating insults to the Dutch nation, or ever ruining the Anglo-Dutch trade.

„The Dutch nation, as M. Jak. van der Chys Jzn. justly points out, have proved herself worthy of her task, and we rejoice therefore. Only

strijde te gorden, hoffelijk tegenover de misvatting der Franschen te Hondtschoote; met overstelpende bewijzen tegenover Groot-Britannië.

Daartoe wekken wij onze Indische kameraden op, wanneer het zwaard op Lombok zal rusten. Dan wreke de pen, doo-

Lombok is not quite such a big affair as the war of 1667, and if we may say so, the telegrams we get about it offer some comic aspects. If we were under the impression that the Dutch have been bombarding Lombok for a few months, you must blame the „Nieuws van den Dag”, not us. But we promise to make neither satirical nor, so far as we can avoid them, forestalling statements in the future. It was quite by accident that we forestalled at all.”

John Bull kromde den rug onder de ijzeren roede van den heer van der Chys; maar niet zonder een sarcastischen trek om den mond. terwijl hij geheel onverdiend een deel der schuld van zijn vergrijp werpt op een pers-collega aan den Amstel.

Een geheel anderen indruk wekken de waardeerende opmerkingen, over hetgeen ons edel Nederlandsch-Indisch leger op Lombok verrichtte, in de „Westminster Gazette” van 29 November d.a.v.

Enkele episoden der verovering van Mataram mededeelende, zegt het Engelsche blad ongeveer:

„... Zulke verhalen moeten het Nederlandsche hart doen opspringen; ze herinneren aan onze dappere Goorkha's bij de bestorming van het fort Nilt gedurende de Hunza-Nagar-expeditie. De Nederlandsche troepen ontmoetten ernstigen tegenstand: de Baliërs zijn krijgers van het eerste water.

„Engelschen, die hun aandacht wijden aan de belangrijke staatkundige vraagstukken, waarvoor Groot-Britannië en Nederland in Oost-Indië staan, zullen hergeen thans aldaar geschiedt met sympathieke belangstelling gadeslaan.

„Het is duidelijk, dat de beide volkeren, die in Europa naburen zijn, op Malakka en in Zuid-Afrika groote practische belangen gemeen hebben. Bezien wij de zaak van den gevoelskant, dan vergeten wij het Nederlandsche opschrift niet op het standbeeld van Willem III aan de zuidkust van Devon, en dan vergeten wij evenmin dat in Nederland tal van mannen wonen, die voor het meerendeel afstammen van Schotsche officieren, die in de Vereenigde Provinciën gediend hebben en zulke Engelsche namen dragen als Mackay, Tindal, Macleod en Mc. Gilvry. . . .

„De strijd op Lombok heeft overtuigend bewezen, dat het Nederlandsch-Indisch leger een prachtige strijdmacht is. . . .

Dit is waardige taal, welke de onwetende opmerkingen van den „Pall Mall” doet vergeten.

Zie ook het artikel door de „Straits Times” in het nummer van 21 November; en den kranigen brief van den oud-Luitenant-Generaal P. G. Booms „*Les Hollandais aux Indes*” in de „Revue Britannique” van December 1894, bl. 412.

pende in officiëlen inkt, wat het van bloed druipende zwaard niet kan verdedigen — een bewijs te meer voor de onmisbaarheid van krijgsgeschiedkundige nasporingen, ook in Nederlandsch-Indië.

Niet alleen staande, maar ons één gevoelende op krijgsgeschiedkundig gebied met het leger ginds, dat wij zooveel hoogachting en eerbied, zulk een warm hart toedragen, achten wij 't dringend noodig, ook voor Nederlandsch-Indië een stelselmatig onderzoek der archieven aan te bevelen, tot handhaving van 's lands eer en bevordering onzer koloniale belangen. De zware taak, loopende over een tal van eenwen, zal bij samenwerking van Nederland en Indië lichter vallen. Bij een grootsche onderneming past het grootsche woord: »Si l'on veut faire une grande chose, il faut vivre comme si l'on ne mourrait jamais!"

(Toejuichingen.)

De VOORZITTER: M. H., ik denk de tolk van u allen te zijn, als ik den geächten spreker hartelijk dank zeg voor zijne belangwekkende rede en daarbij den wensch uit, dat zijn onvermoeid streven, om door een stelselmatig en nauwgezet onderzoek der schatkamers, waarin hij ons heden avond een blik deed slaan, aan de reconstructie onzer vaderlandsche krijgsgeschiedenis een deugdelijken grondslag te geven, in ruimen kring die waardeering en dien steun moge vinden, welke dat streven onmiskenbaar verdient.

Gaarne wil ik thans de gelegenheid openen, om naar aanleiding van het gesprokene eenige opmerkingen te maken of inlichtingen te vragen.

De heer NYPELS. Gaarne wensch ik gebruik te maken van de, door den waarnemenden voorzitter geopende, gelegenheid om den spreker van heden avond nadere inlichting te vragen.

En daartoe het woord nemende, meen ik, dat een Indisch officier de woorden, zoo even door den voorzitter tot het Indische leger gericht, niet met stilzwijgen voorbij mag laten gaan. Ben ik een te jong lid van dat leger om mij als zijn tolk op te wer-

pen, toch mag ik met vaste overtuiging de verzekering niten, dat het met groote waardeering zal vernemen dat -- en op welke wijze de V. t. b. v. d. K. steeds deelt in zijne smart en in zijne vreugde.

Door de afdeeling »Letterkunde» van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen is onlangs tot Z. Ex. den Minister van Oorlog het verzoek gericht, het krijgskundig onderzoek der archieven op vaster, meer wetenschappelijken grondslag te vestigen. Het trof mij toen, hoe in dat verzoek voor Indië niets gevraagd werd. Daarom trachtte ik in een opstel in de laatst-verschenen aflevering van »de Militaire Spectator» niteen te zetten, dat in Indië op het gebied der krijgskundige archieven een veld braak ligt, hetwelk, goed ontgonnen, schatten zal opleveren.

Naar ik sedert vernam, heeft de afdeeling »Letterkunde» echter geen succes geoogst bij haar streven en zal zij niet genegen zijn bij het Departement van Koloniën eene vernieuwde poging te beproeven. Moet daarom de hoop op een degelijk onderzoek der Indische archieven opgegeven worden? Er zijn redenen, den moed niet zoo spoedig te verliezen.

Ben ik wel ingelicht dan heeft de Regeering in Nederland reeds bewijzen van belangstelling in de zaak gegeven. In Indië werkten de Regeering en het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen samen om Kapitein Louw in staat te stellen, tot een grondig onderzoek van de stukken betreffende onzen oorlog in Midden Java. In Nederland en in Indië wordt juist in de laatste jaren ijveriger in de archieven voor Indische krijgsgeschiedenis gewerkt. Naar ik verneem, zal het Indisch Genootschap dezen winter eene spreekbeurt aan archief-onderzoeking wijden. Uwe vereeniging toont, door de spreekbeurt, heden avond door Overste de Bas vervuld, hoe ook zij de quaestie als brandend beschouwt. Wil die algemeene belangstelling vruchten afwerpen evenredig aan dien algemeen ijver, dan is echter meer dan een algemeen streven, dan is vereenigd werken noodig, onder goede leiding. Dat is ook wat de afdeeling »Letterkunde» van de K. Akademie v. K. en W. voor Nederland wenschte; dat is ook wat de schatten in Indië aan invloed van klimaat, zorgeloze behandeling, insecten, brand-

gevaar, enz. zal moeten ontrukken. Om die samenwerking te verkrijgen zal iemand de uiteenlopende krachten moeten concentreren. De lezing heden gehoord wettigt de verwachting, dat die persoon opgetreden is, dat althans Overste de Bas de poging wagen wil.

Hij heeft niet alleen over Indië gesproken, maar ook een weg aangewezen, die een stelsel van archief-onderzoekingen tot grondslag kan worden: zoeken in Nederland en in Indië, concentreren van het gevondene in den Haag.

Ik moet voor eene vermoedelijke teleurstelling waarschuwen. Tegen die concentratie in den Haag zullen ontegenzeggelijk bezwaren geopperd worden. Menig geheim of gewoon archief zal noode zijne stukken afstaan, en de belangwekkende bundels zullen doorgaans te lijvig zijn om aan copiëren te kunnen denken. Maar als de Regceering het nut van den maatregel ingezien heeft, zal die moeilijkheid niet overwegend behoeven te zijn.

Een ernstiger bezwaar ligt m. i. in de hoogste leiding. Als ik den spreker goed begrepen heb, wenscht hij de concentratie zoover door te zetten, dat de werkzaamheden voor Nederland en voor Indië onder de leiding van één persoon komen. Is dit zijne bedoeling, dan veroorloof ik mij het wenschelijke daarvan in twijfel te trekken. Het is verre van mij een oordeel te vellen over den leider der archief-onderzoekingen in Nederland, en even verre, hem het recht te betwisten, die taak voor Indië op zich te nemen. Overste de Bas heeft zijn naam als geschiedvorscher reeds lang gevestigd, en hoe hij het Indische leger een warm hart toedraagt, heeft vroeger zijn ijveren voor de Indische Cavalerie, waaraan mede het behoud van dit wapen bij het koloniale leger te danken is, zijne lezing van heden avond andermaal bewezen. *Moest* één man de leiding voor Indië en voor Nederland op zich nemen, Overste de Bas zou de aangewezen leider zijn. Maar met twijfel stel ik de vraag: is het gewenscht, is het zelfs mogelijk de concentratie zóo ver door te voeren? Welk is het nut van dien maatregel? Zal dat hoofd niet met arbeid overstelpt worden?

Ten slotte nog eene vraag, die de spreker mij ten goede zal

willen houden, als zij onbescheiden mocht wezen. Zullen deze beschouwingen eenig nuttig resultaat hebben dan moet *gehandeld* worden; in hoever meent spreker, dat hetgeen hij als wenschelijk betoogde, kans heeft werkelijkheid te worden?

De heer NOORDUYN. Waar de heer de Bas terecht is opgekomen tegen de schampere en hatelijke wijze, waarop in de Engelsche pers over onze handelingen op Lombok is gesproken, acht ik het niet meer dan billijk in deze Vergadering, die dan toch een eenigszins semi-officieel karakter draagt, er op te wijzen dat eenige dagen later hetzelfde Engelsche blad »amende honorable» heeft gedaan en zijne verkeerde oordeelvelling heeft teruggenomen (1).

De heer DE BAS. De heeren, die mij met hunne vragen en opmerkingen vereerden, trachtte ik te beantwoorden in tegen-gestelde volgorde van het debat.

In de eerste plaats betuig ik dank aan den laatsten spreker, Kapitein Noorduyn, voor de mededeeling, betreffende de apologie van de »Pall Mall Gazette», na het voor ons edel Nederlandsch-Indisch leger zoo smadelijke artikel van 20 Nov. jl. Wel was 't mij bekend, dat met den heer van der Chys ook »de Amsterdamsche Pers»-vereniging tegen de onwaardige en onware insinuatie van het »City»-blad had geprotesteerd; maar een erkenning van schuld door de »Pall Mall» kwam mij nog niet ter ooren. Inzonderheid voor de eer van het Engelsche dagblad verheug ik mij daarin; de roem en de eer van het leger op Lombok konden door zulk een onbesuisden aanval niet lijden. Toch vraag ik met aandrang, of de apologie *volledig* is en zodanig, dat onze Indische kameraden zich daarbij kunnen neerleggen? Bij de bekende afbrekende critiek der Engelsche organen, waar het o. a. Neerlands krijgsvoring in 1815 in Zuid-Nederland, thans weer in de Koloniën aanguat, heeft Lomboks krijgsmacht recht om een *volledig* herstel te eischen voor de insinuatie op 20 November.

(1) Zie de noot op bl. 148—150.

De heer NOORDUYN. Ik geloof, dat de »amende honorable» zò is, dat men niet meer zou kunnen wenschen. De »Pall Mall Gazette» heeft den brief van protest van den heer van der Chys geheel opgenomen en er bijgevoegd, nog een tweeden brief van protest te hebben ontvangen, doch dat die niet is opgenomen, omdat het blad meende dat één roede voor een gekromden rug voldoende was.

De heer DE BAS. Uwe toestemming stelt dienaangaande gerust. Reeds sedert eenige dagen wachtte ik antwoord op een »Pall Mall» bestrijdend schrijven. De heer NoorduyN wekt mijn levendig verlangen om de »amende honorable» te lezen. Tevens staafde hij door een nieuw bewijs de bij mijn voordracht op den voorgrond gestelde noodzakelijkheid, om bij geschiedkundige navorschingen de volle waarheid op te sporen en naar volledigheid te streven.

De wezenlijk te vleende woorden van den heer Nypels te mijnen aanzien maakten haast beschaamd. Zeker drong eenige jaren geleden, en dringt nog altijd, het ruiterhart om te pleiten voor de ongeschonden instandhouding van het Indische zusterwapen: maar de eer, daarin te zijn geslaagd, zou ik mij zeker niet durven aanmatigen. Voor de onmisbaarheid van de cavalerie in Neerlands Oost-Indië leveren de Indische ruiter-officieren zelf de beste en meest afdoende bewijzen.

Met instemming las ik het betoog van den heer Nypels in het laatst verschenen nummer van den »Militaire Spectator» voor een gezot onderzoek der Indische archieven in het belang der koloniale krijgsgeschiedenis (1). Zijn aandrang om de Indische krijgs-historie te verrijken met de documenten, welke thans nog in het stof bedolven liggen en zonder tijdige voorzorgen dreigen onleesbaar te worden of geheel verloren te gaan, strekke tot bereiking van het doel, dat hij zich in het belang der krijgsmachten voorstelt; zijn krachtig woord vestige in nog ruimeren zin de aandacht op de stiefmoederlijke behandeling der koloniale geschiedenis in het algemeen.

(1) »De krijgsgeschiedenis van Indië en het onderzoek der archieven» — door den 1ste-Luit. G. Nypels. — November-nummer van de »Militaire Spectator» 1894.

Het onderwijs in de aardrijkskunde van den Indischen archipel is gedurende de laatste jaren door betere leerboeken en atlassen aanzienlijk verbeterd: maar de kennis der koloniale geschiedenis van den tijd onzer eerste nederzetting tot heden laat bij onderwijzers en leerlingen alles te wenschen over. Hoe kan men bij het jonge geslacht, waaruit toch de toekomstige leiders en bestuurders onzer koloniën moeten voortkomen, belangstelling verwachten voor het werelddeel onder Harer Majesteits schepter in de tropen, waarvan de jeugd op school slechts als in het voorbijgaan hoort? De onderwijzers zijn beter bekend met Alexander den Groote, met Athene en Rome, dan met de geschiedenis van Jacatra of de ontwikkeling van het Nederlandsche gezag in Indië: toch in oppervlakte meer dan 50 maal grooter dan het moederland. Het verslag der laatste te Amsterdam gehouden examens voor hoofdonderwijzers (1) nitte de klacht, dat zoo in het algemeen in de beoefening der geschiedenis vooruitgang mocht worden geconstateerd »op deze betrekkelijk gunstige waardeering een ernstige en besliste uitzondering (moet) worden gemaakt, namelijk (voor) de kennis der geschiedenis onzer koloniën. *De overgrootste meerderheid der candidaten had dit gedeelte geheel verwaarloosd of zeer oppervlakkig bestudeerd. . .*” Reeds op school behoort men te leeren, dat Neerland vooral groot en machtig is door zijn bezittingen in Oost en West; dat ons gezag in Azië niet bedoelt overweldiging, maar onmisbaar is voor handel en scheepvaart; dat Neerlands souvereiniteit sinds eenwen voor de Indische bevolking strekte en nog immer strekt tot zegen; dat wij klein zijn als mogendheid in Europa, maar de tweede koloniale mogendheid der wereld. Kennis der koloniale geschiedenis zal medewerken om meer belangstelling te wekken voor onze bezittingen in Oost en West. Tot heden blijken nationale belangstelling en waardeering van het Indische bestuur alleen bij bloedige gebeurtenissen als die van Atjeh en Lombok. Zulks *moet* veranderen! Op school verwaarlooze men niet langer de Indische geschiedenis. Bij het leger bevordere men de kennis der Indische

(1) *Staatscourant* 14 November 1894.

krijgsgeschiedenis door een nauwkeurig onderzoek en uitvoerige bewerking der Indische archieven en die van het moederland: sedert de tochten van Houtman en van Heemskerk en de oprichting der Oost- en der West-Indische Compagnie het geheugen van een driehonderdjarig bestuur!

Wanneer niet reeds een innige overtuiging mij had beheerscht ook betreffende de noodzakelijkheid van archivale onderzoekingen in Indië en hier te lande ten bate der Koloniale krijgsmachten, dan zouden de argumenten van den heer Nypels die convictie hebben gewekt.

Voor het onderzoek der Indische archieven durf ik, na de reeds opgedane ondervinding, met vertrouwen aanraden aanvankelijk ongeveer eenzelfde weg te volgen, als hier te lande werd ingeslagen, d. i. de bouwstoffen voor de te bewerken tijdvakken bijeen te brengen en een »repertorium» samen te stellen.

De officieren, die daartoe medewerken, moeten vooraf een overzicht nemen van de reeds over dat onderwerp bestaande literatuur. Zulks zal veel onnut archief-werk uitsparen. Daarom is een »repertorium», als dat van de heeren du Rien en andere geleerden voor de vaderlandsche historie, even onmisbaar voor de Nederlandsche als voor de Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis. Begrijpelijkwijls is verder noodig bekendheid met het oud-schrift: hier te lande ook oud-Duitsch, oud-Fransch, oud-Engelsch: voor Indië de vroegere schrijfwijze van Oostersche talen. De empirische methode, d. i. veelvuldig lezen en overschrijven van oude brieven en geschreven stukken, is de beste weg om daarin t'huis te geraken.

Voor elken te behandelen oorlog moet verder een register of catalogus worden opgemaakt, waarin de bouwstoffen meer of min uitvoerig omschreven, in elk geval nauwkeurig en volledig aangewezen zijn. Verschillende wijzen kunnen voor het registreren en kalendeeren worden opgevolgd: de methode van Romilly, bestaande in het maken van uitvoerige excerpten en voor de Engelsche »States papers» gevolgd, verdient o. i. de voorkeur. Bij enkele krijgsgeschiedenis-archieven worden *alle*, elders zich bevindende stukken, afgeschreven: zeker de meest radicale oplossing, om de vereischte stukken bijeen te brengen, maar een reuzenarbeid,

die veel schrijvers eischt. Vooral behooren de leider van het werk en zijne helpers dikwerf samen te spreken; allen moeten naar één vast aangegeven plan arbeiden. Eerst wanneer genoegzaam *alle* gegevens voor het onderwerp zijn verzameld, kan men aanvangen met het bewerken of beschrijven van het gekozen tijdvak. Daarvoor zijn noodig: een, zij het kleine maar deugdelijke kern van officieren, die zich eenige jaren achteréenvolgende aan de taak kunnen wijden, voldoende localiteit tot het uitleggen en raadplegen der gegevens, uitgebreide krijgskundige kennis en noesten ijver ten einde de bewerking op een vasten, wetenschappelijken grondslag te vestigen en verder te ontwikkelen.

Mijn toelichting straalde eenigszins breed uit tot overleg met den heer Nypels, om van zijne formule »zoeken in Nederland en in Indië, *concentreeren* van het gevondene te 's-Gravenhago" vooral — en liefst aanstonds — het eerste gedeelte, d. z. *de nasporingen* in toepassing te brengen. Een zeer aanzienlijk deel, zoo niet alle officiële koloniale archieven vóór 1813, berusten op het Algemeen Rijksarchief, na dat jaar op het Departement van Koloniën. Van den aanvang onzer vestiging in Oost-Indië tot 1813 vindt men op het Algemeen Rijksarchief nagenoeg alle uit Indië *ingekomen* brieven in *originali*, en minsteel of in afschrift de uit het moederland *uitgegane* stukken enz. In omgekeerden zin bezit Indië een volledig dossier *minutele* stukken benevens de *ontvangen* missives. Zeker mag men aannemen, dat bovendien zoo te Batavia enz. als hier te lande concepten, memoriën en andere bescheiden enz. voorhanden zijn, die wederzijds niet werden verzonden en toch belangrijk kunnen zijn voor de betrekkelijke onderwerpen. Voorts bezit het Algemeen Rijksarchief talrijke particuliere correspondentiën omtrent de Oost- en West-Indische Compagnie. De briefwisseling tusschen de Hooge Regceering te Batavia en het bestuur der Oost-Indische Compagnie hier te lande ter ééne- en de buitenbezittingen ter andere zijde is bijna volledig op het Algemeen Rijksarchief aanwezig. Vooral hierin zal men belangrijke »Militaria" aantreffen. Toch moeten meest waarschijnlijk op Java en elders, vooral te Buitenzorg, nog oorspronkelijke werkstukken berusten, waarvan de inhoud minder omstandig naar het moederland is

vermeld, zoodat veel details weder in Indië behooren gezocht te worden.

Het bestaan van een — om het nu maar eens zóó te noemen — *dubbel* exemplaar der Indische archieven, één te 's-Gravenhage en een ander hoofdzakelijk te Batavia, achten wij een alleszins gelukkige omstandigheid, zoodat de nasporingen gelijktijdig en in gelijken zin in Indië en hier te lande kunnen geschieden. Daarbij moeten in Indië bij de voornaamste archieven en ter plaatse waarover het onderzoek loopt, complete inventarissen worden opgemaakt betreffende de voorhanden krijgsgeschiedkundige bescheiden voor de verschillende tijdvakken, oorlogen of expeditiën. Zulks geschiedde eveneens op het Rijksarchief te 's-Gravenhage: hetgeen aldaar gemakkelijker zal vallen, aangezien de heer Mr. Heeres — meer bijzonder belast met het ordenen, schiften, enz. der Indische archieven — reeds zeer ver met de samenstelling van een koloniale inventaris gevorderd is. Wederzijdsche vergelijking der inventarissen zal dan het noodige licht verspreiden omtrent vereischte aanvullingen, enz. Op die wijze ontstaat tevens een gewenschte wederkeerige contróle.

De nasporingen moeten zich onder hulp der Regeering uitstrekken tot het gewone en het geheime archief der Algemeene Secretarie te Buitenzorg en van den Generalen staf te Batavia, tot de residentie-archieven vooral van Djokjakarta, Soerakarta, Magelang, tot de hoofdplaatsen en buitenposten: in één woord, overal waar men onderstelt, iets voor de krijgsgeschiedenis te kunnen aantreffen. Men verzuime ook niet, tot het vooropgestelde doel, een beroep te doen op genootschappen, vereenigingen en particuliere personen, op de eigenaars van belangrijke historische stukken, brieven en andere documenten. Aan bereidwilligheid behoeft men in Indië evenmin te twijfelen als hier te lande.

Voor dit alles is zeker een mandaat der Regeering onmisbaar. De kosten voor de nasporingen behoeven, althans aanvankelijk en zoolang als men nog slechts aan de »preliminair» van den eigenlijken arbeid is, niet overdreven groot te zijn.

Wat de alhier beschikbare arbeiders betreft, verkeert het Indische leger ouwederlegbaar in gunstiger toestanden, dan het onderzoek voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis.

Door ons oorlogsbestuur zijn aan daartoe genegen en bekwame officieren in verschillende garnizoenen onderzoekingen in de archieven opgedragen: doch deze geschieden, om voor den militairen dienst en hun eigen belangen alleszins begrijpelijke redenen, alleen gedurende de wintermaanden. Daarentegen bevinden zich in Nederland een aantal officieren van het Indische leger, van welke meerderen den verloftijd of hun tijdelijk verblijf te 's-Gravenhage gaarne en onafgebroken tot voormelde nasporingen zullen benuttigen. Rekent men bovendien de om bijzondere redenen soms jong gepensionneerde Indische officieren — waarop ook de heer Nypels in den »Militaire Spectator» doelt —, dan blijkt de keuze van »pionniers» en werkers voor de Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis veel ruimer te zijn, dan voor de Nederlandsche krijgs-historie.

Gaarne bieden wij onzen geachten kameraad de hand om met raad en daad de bewerking der Indische krijgsgeschiedenis op een breed en vasten grondslag te helpen vestigen. Maar even als hij ontraden wij ernstig en met nadruk elk streven om de werkzaamheden voor Nederland en voor Indië voor goed onder de leiding van één en dezelfde persoon te stellen. Alleen voor het leger hier te lande is de taak, welke zich uitstrekt over een nagenoeg braakliggend veld van zeven eeuwen, reeds overstelpend en zonder bekwame hulp voor één persoon te machtig. Concentratie van het werk voor beide legers achten wij totaal onmogelijk. Bovendien meenden wij immer, dat onvoorwaardelijk en alleen de dienst bij het Nederlandsch-Indische leger bekwaam en bevoegd maakt tot het beoordeelen en beschrijven van Indische oorlogsverrichtingen. Ware het slechts, omdat ik het voorrecht derfde bij het Indische leger te dienen, verklaar ik mij incompetent voor zoodanige opdracht. Nogmaals: gaarne zal ik desgewenscht het werk helpen inleiden; maar het verdere beleid blijve uitsluitend aan het Indische leger.

Willen de gevoerde beschouwingen eenig nuttig resultaat hebben, verlangt men ons betoog werkelijkheid te zien worden, dan wenschen wij, als antwoord op de slotvraag van den heer Nypels, den Minister van Koloniën eerbiedig in overweging te geven, het onderzoek der archieven hier te lande en in Indië

ten behoefte van de Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis naar het voorbeeld van zijn ambtgenoot van Oorlog en diens voorgangers, krachtig te steunen. Vervolgens is het o. i. noodig de leiding op te dragen aan een Indischen hoofdofficier, die de *theoretische* krijgsschool te 's-Gravenhage en de *practische* krijgsschool op Sumatra of elders in Indië heeft doorloopen. Zijne taak zal ongetwijfeld groote inspanning vorderen, maar bij tact en volharding de militaire geschiedenis onzer koloniën volledig opdelen, en daar, even als de krijgshistorie hier te lande, prachtwerk toonen. Vereenigd werken tot gelijk doel in beide legers zal voor Nederland en de Koloniën overvloedige vruchten afwerpen, het begrip van wederzijdsche hulp en voorlichting op vasten grond bouwen, nieuw leven en zelfvertrouwen wekken.

Te 's-Gravenhage behoeft de arbeid op niets te wachten. Te Batavia is Kapitein Louw onder medewerking van de Nederlandsch-Indische Regeering en van het »Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen" reeds schitterend begonnen. Hoogen lof brengen wij aan zijn bewerking van den Java-oorlog (1), welke bewijst wat op dit gebied Regeeringshulp en Wetenschappelijke steun tesamen vermogen.

O. i. onderschatte de heer Nypels in de »Militaire Spectator" eenigszins de bedoelingen van »de Letterkundige Afdeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen", die zich aanvankelijk van bemoeiingen met Indië onthield. De »Koninklijke Akademie" heeft een goed werk verricht door de schouders te zetten onder den hier te lande aangevangen krijgsgeschiedkundigen arbeid. Zeker heeft men voor Indië niet minder willen doen dan voor Nederland (2): maar volgens de waarheid »qui trop embrasse mal étreint" niet te veel hooi op de vork willen nemen: overtuigd dat hetgeen voor Nederland bleek noodzakelijk te zijn, evenmin voor Indië zou uitblijven. Gemis aan voldoende voorlichting door militaire

(1) De Java-oorlog van 1825--'30 door P. J. F. Louw, Kapitein der Infanterie bij het Nederlandsch Oost-Indisch leger. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen met medewerking van de Nederlandsch-Indische Regeering. 1ste Deel. Batavia, Landsdrukkerij. 's Hage, M. Nyhoff, 1894.

(2) Zie de brief van Dr. P. J. Blok in het Januari-nummer 1895 van »de Militaire Spectator" bladzijde 60.

leden verleidde wellicht de commissie der »Akademie" tot voorstellen van organieken aard, die inderdaad tot de bevoegdheid van het oorlogsbestuur behooren. Wij lazen in het antwoord van den Minister van Oorlog op het schrijven der »Afdeling Letterkunde" van 13 Juni 1894 wel degelijk bereidvaardigheid tot ernstige overweging »óf er geen andere maatregelen te nemen zijn" — dan die door de commissie geformuleerd -- »waardoor het doel dat de Akademie zich voorstelt, althans eenigermate kan worden bereikt."

Mogen de »Koninklijke Akademie van Wetenschappen" te Amsterdam en het »Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen" het niet laten bij de reeds aangewende pogingen tot bevordering van het krijgsgeschiedkundig onderzoek in Nederland en Nederlandsch-Indië. Dankbaar voor hetgeen door het oorlogsbestuur hier te lande ten behoeve der bronnen-studie wordt verricht, gaan wij de toekomst met vertrouwen tegemoet. In afwachting van verdere maatregelen tot de bewerking der bouwstoffen, zullen wij gelijke redenen van erkentelijkheid voor het Nederlandsch-Indische leger gevoelen, wanneer eveneens het Koloniaal bestuur tot onderzoek der Indische archieven hier te lande, op Java, Sumatra en elders een regeling wil treffen. Op die wijze zal het doel, dat de heer Nypels zich voorstelt, wis en zeker worden bereikt.

De VOORZITTER. Als niemand meer het woord verlangt, zeg ik dank aan de sprekers, die aan het debat hebben deelgenomen, en sluit deze vergadering met een welgemeend: »tot weerziens."

De Secretaris,

G. N. H. SCHULTZ VAN HAEGEN.

Bijlage I.

AFSCHRIJFT (1)

(Groningen) 8 Juni 1672.

Edele Erentveste!

UEd. missive van den 14/4 dezes is ons met een extraord. post wel ter handen gestelt, waaruyt wij met leedtwesen, en niet sonder grooter alteratie comen te verstaan, tot welke extrimiteyt de provincie van Hollandt heeft connen comen, om te resolveeren tot sodane middels om door een expresse deputatie offertes aan de Coninck van Vranckryk te doen, om openinge te versoecken van de conditiën, waarop zyn Maj. zich soude gelieven te laten disponeeren syne wapenen niet verders tegens desen Staadt te gebruycken. Ons aangaande, hoewel wy voor een gedeelte bericht syn van de groote progressen van hoochgem. Coninck van Vranckryk, overmits de discourage, trouwloosh^t en ten deele ook verraderie van eenige militie en inwoonderen der vestenissen en plaetsen, die altoos voor een bolwerck en retranchement van desen Staadt zyn doorgedrongen.

Soo en connen wy evenswel voorals noch niet sien, dat de saken soo absolut despernet staen, dat men aan gem: Majt. van Vranckryk op sodane wyse de Vreede soude moeten afbidden en hem gelycksaem carte blanche presenteren, op wat conditiën hij selve soude goedtrinden syne wapenen neder te leggen en te

(1) Het oorspronkelijke stuk berast in het Rijks-archief te Groningen.
1894,95

tracteren. Ter contrarie souden oordeelen terwijl meergedachte Majt. victorieus is, deselve maniere van doen tegenwoordich niet als ten uysterste disavantages en schandelijk voor desen Staadt te comen syn, te meer hy selve voor het begin van 't Expeditie gedeclineert heeft eenige conditiën ofte redenen van misnoegen op te stellen, waarop hy satisfactie hadden comen erlangen.

Wij hadden gehoopt, dat de Regieringe van de provin. van Hollandt, die de principale off wel eenichste oorsaccke tot desen oorloch met Vranckryck heeft gegeven, en die het bewust waer dat de saecke wel anders als men verhoopte conde uitvallen, wat meerder cordaetheit in desen gevalle soude hebben betoont, en dat geen ongeluck, hoe grootd hetselve oock mochte syn, dieselve soude doen despereren soo niet van onse macht, ten minste van de hulpe Godts, die soo miraculeus desen Staadt opgeholpen en soo genadich tot noch geconserveert heeft, maer veell eer hadden wy verwagt, dat dieselve souden bereidt gevonden worden, om voor soo dieren pandt, als daer is de religie, vryheidt en welvaart van het gemeyne Vaderlandt, benevens ons alles op te setten en te verdragen. Ende dewyle wy wel connen afmeten, dat sodaene maniere van doen niet alleen onse Geallieerden seer grote redenen van differentie souden geven, maer oock de Gemoederen van alle Inwoonderen deser stadt ende dergenen die anders niet souden manqueeren haer goetd en levent voor het waerde Vaderlant op te setten, ten eenemael souden worden gediscourageert; soo hebben wy ons deze voorslach (die meer gevaer als apparentie van goet succes by ons altoos schynt te hebben) in geenendeelen connen laten gevallen, maar vermeynen alsnoch, dat de seeckerste wech is, met die middelen, die men vertrouwt by Hollandt noch genoeg voorhanden te syn, die verdere fransche progres. in te stoyten, en die tot eenige stilstandt gebracht hebbende als dan den verderen oorloch met een goede en vaste vrede te termineeren. Ende voor soo veele onse eygen forces te swack mogen syn, sonder eenige tydt verlies de hulpe van onse Geallieerden, die desen Staadt belooft hebben, en gehouden syn by te springen, te versoecken in de heer Churfürst van Brandenburg te pousseeren, dat syne troupes soo veele daer mochten gereedt syn, herwaarts

doe avanceeren, niffens andere middelen, UEd. naar constitutie der saecken aldaer beter bekend. Edoch dat by resolutie van Hollandt mede wordt voorgeslagen, in conformite hetgeene men verstaedt, al voor desen ter General^{teit} gemoveert te syn dat syn Majesteit van Groodt Britanniën werde versocht, sich te willen expliceeren, aangaende de conditiën, op dewelcke dieselve soude genegen zyn, sich met desen Staadt tot Vreede te laten disponeeren, connen wy verstaen nae deze tydtsgelegentheydt niet allein dienstich, maar oock fortabel te syn, in sulcke wegen, als hy onse nevensgaande resolutie werdt geexprimeert. Waer toe wy ons om cordtheit dezès refererende, wacr mede enz.

*De Heeren Gecommitteerden deser provin:
ter vergad. van haer Ho: Mo:*

BIJLAGE II.

De *vermogensbelasting* bracht op f 6.876015.

Het *actief der nalatenschappen* bedroeg van 1883 tot '92 f 2836.000000.

Deze sommen verdeelen zich als volgt over de verschillende directiën:

	Vermogens- belasting.	Nalaten- schappen.
Gelderland met Overijssel	16.1 pCt.	14.7 pCt.
Zuidholland	31.1	28.4
Noordholland met Utrecht	34.2	32.2
Zeeland en West-Noordbrabant . .	5.2	6.2
Friesland, Groningen en Drente .	8.9	12.5
Limburg en Oost-Noordbrabant . .	4.5	6.0
Bijeen .	100.0 pCt.	100.0 pCt.

Er is overeenstemming tusschen de erfenissen der laatste tien jaren en de opbrengst der vermogensbelasting. Men kan uit voorstaande cijfers besluiten dat Gelderland en Holland vooruitgaan, Zeeland en Friesland daarentegen, gelijk ook bekend is, veel vermogen derfden.

De *opbrengst van eenige belastingen* was in 1892 (in duizendtallen guldens):

	Suc- cessie- recht.	Zegel- recht.	Ge- slacht.	Pa- tent.	Personeele belasting.				
					Huur- waarde	Mobi- lair.	Dienst- boden.	Paar- den.	To- taal.
Noordbrabant	758	213	274	317	223	125	80	49	941
Gelderland .	1188	237	310	345	306	207	117	73	1318
Zuidholland .	3714	879	858	1364	997	443	213	147	3435
Noordholland	2559	1072	668	1599	950	387	195	131	3138
Zeeland . .	306	111	89	170	100	61	34	41	482
Utrecht . .	837	136	183	212	183	117	69	53	779
Friesland . .	378	160	162	219	166	106	53	48	698
Overijssel . .	472	147	172	205	123	78	49	27	518
Groningen .	392	143	124	202	162	91	58	55	701
Drente . .	107	41	38	58	36	23	18	13	170
Limburg . .	237	92	157	161	87	46	40	20	399

Betreffende de *scheepvaartbeweging* in 1892 ontleenen wij aan de officiële opgaven:

HAVENS.	ZEESCHEPEN.				RIJN-VAARTUIGEN.	
	Ingeklaard.		Uitgeklaard.		Ingeklaard.	Uitgeklaard.
	Aan-tal.	M ³ Inhoud.	Aan-tal.	M ³ Inhoud.	Tonnen-inhoud.	Tonnen-inhoud.
Rotterdam . . .	4078	8.321000	2830	4.634000	537979	2.752070
Amsterdam . . .	1476	2.892000	1048	1.883000	88547	111139
Dordrecht . . .	3175	5.010000	2486	3.356000	94709	83732
Andere Nederland-sche havens . .					1.655320 (1)	99924
België	—	—	—	—	552500	757533

(1) Aanvankelijke lossing voor kleinere havens als Arnhem, Nijmegen enz.; eindbestemming en grootste lossing te Rotterdam.

BIJLAGE III.

OPSTELLING DER NEDE

op 8 September

Generaal en Chef: ZIJNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID

(Opgeemaakt volgens de „Ordre de bataille" dd. 23

Bevelhebbers.	Commandanten.	Escadrons.	Bataljons.	Compagnieën.	Vuurmonden.
Luitenant-Generaal Vorst van Waldeck.	HET HOOFDKWARTIER TE MEENEN.		1		2 3 pd.
	Luitenant-Generaal Baron von Münster.	3	1		2 3 pd.
	Generaal-Majoor Graaf von Golowkin.		1		2 »
			1		2 »
			1		2 »
	Generaal-Majoor Prins Christiaan van Hessen-Darmstadt.		1		1 »
			1		2 »
			1		2 »
	Majoor du Pont.				31
		3	8		44

LANDSCHE TROEPEN

11793 aan de Lije.

HEID DE ERFFRINS VAN ORANJE EN NASSAU.

Augustus t.v. en de dagorders van het Hoofdkwartier.

Korpsen.	Kantonne- menten of legerplaatsen.	Toelichtingen.
Thouars. Gardes te paard. Hollandsche gardes. Zwitserse gardes. Grenadiers van Breijdenbach. Grenadiers van Larrey. Waldeck (1ste reg^t). Nassau-Usingen. Grenadiers van Raesfeldt. Grenadiers van Hohenlohe. Artillerie-park <i>a</i>).	In bezetting te Meenen. Legerplaats bij Meenen.	(<i>a</i>) Daarbij aan geschut: 19 metalen kanonnen van 3 pd. 2 idem 6 " 2 idem (korte) 12 " 3 houwitzen van 24 " 5 veroverde Fransche ka- nonnen. 31 vuurmonden; — voorts 10 pontons, enz.

Bevelhebbers.	Commandanten.	Escadrons.	Bataljons.	Compagnieën.	Vuurmonden.
Generaal-Majoor A. Graaf von Wartensleben.	Generaal-Majoor von Trebra.	1			
		3			
		2			
	Generaal-majoor Alexander Graaf von Wartensleben.		1		2 3 pd.
			1		2 »
			1		2 »
			1		2 »
	Kolonel de Larrey.		1		2 »
			1		2 »
		6	6		12
Generaal-Majoor der artillerie Prins Willem George Fre- derik van Oranje en Nassau.	Gen.-Majoor Rouse.	3 b)			
	Generaal-Majoor C. Graaf von Wartensleben.		1		2 3 pd.
			1		4 »
			1		2 »
			1		2 »
			1		3 »
			1		2 »
					2 6 pd.
					2 24 pd. houwitzers.
		3	6		19
Kolonel van Lijnden.	Generaal-Majoor v. d. Duijn van 's-Gra- vemoer.	2			
	Luitenant-Kolonel van Stirum.		1		2 3 pd.
		2			
		1			
			1		2 »
			$\frac{1}{2}$		1 »
			$\frac{1}{2}$		1 »
		5	3		6 3 pd.

Korpsen.	Kantonne- menten of legerplaatsen.	Toelichtingen.
Cavalerie Oranje-Vriesland. Hessen-Philipsthal. van Tuyll van Serooskerken. Grenadiers van Buseck. » van Tengnagel. » van Rechteren. van Dopff. van Welderen. de Gumoëns (1ste Bat.).	Legerplaats bij Wevelghem.	b) Bij deze afdeeling behoorden nog: 2 escadrons van 's-Grave- moer, die op 8 September door Prins Frederik naar Messines zijn gezonden.
Garde-Dragonders. Bedaulx. Brakel. de Schepper. Saxen-Gotha. von Wartensleben. Maj (1ste Bat.).	Legerplaats bij Gheluvolt.	c) Op 8 September gezonden van Gheluvolt naar Messines.
Post bij Messines.		
Cavalerie van 's-Gravemoer c).	Houthem en Comines. Houthem, Messines en Comines. Messines. Messines. Messines. Hollebecke. Messines.	c) Op 8 September gezonden van Gheluvolt naar Messines.
Orange-Gelderland.		
Huzaren van Heeckeren (zwarte).		
Dragonders van Bylandt. de Gumoëns (2de Bat.).		
Hirzel } (1ste Bat.). Hirzel. } Detachem. Bat. von Wartensleben.		

Bevelhebbers.	Commandanten.	Escadrons.	Bataljons.	Compagnieën.	Vuurmonden.
Generaal-Majoor von Drachstädt.	Kolonel Lachman.	1	1 1	1	2 3 pd. 2 »
		1	2	1	4
	Kolonel Graaf van Bylandt.	1			
		1			
Generaal-Majoor von Geusau.	Kolonel von Horn.	1 2 1	1 1	1	2 3 pd. 2 »
			1 2 1 1 1	2 1	2 » 2 » 2 » 3 »
	Kolonel de Perez. Kolonel Baron de Constant Villars.				
		4	8	4	15

Korpsen.	Kantonne- menten of legerplaatsen.	Toelichtingen.
Post bij Wervick. Dragonders van Bylandt. Hirzel (2de Bat.). Hessen-Darmstadt. Béon. Jagers van Bylandt.	Wervick. Idem. Idem.	d) Elken dag gedetacheerd uit de legerplaats bij Meenen.
Post bij Roncq. Huzaren van Heeckeren. De jagers van Bylandt. 500 man infanterie d).	Roncq.	
Post bij Mouscron. Carabiniers van Zijne Hoogheid. Dragonders van Hessen-Cassel. Hessen-Cassel. Huzaren van der Hoop (roode). Waldeck. Rantwijck. 20 jagers van Bylandt de Perez. Stockar. Waldeck (2de Regt.). Maj (2de Bat.). Markgraaf van Baden. Volontairs van Béon. Jagers van Anspach.	In en om Mouscron.	

Bevelhebbers.	Commandanten.	Escadrons.	Bataljons.	Compagnieën.	Vuurmonden.
Generaal-Majoor von Reitzenstein.		1			2 12 pd. 2 houwitsers 24 pd. ijzer.
		1			4
Een hoofdofficier uit Meenen.			$\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$		1 3 pd. 1 »
			1		2
				1	
				1	
Totaal-generaal . . .		24	35	6	108

Korpsen.	Kantonne- menten of legerplaatsen.	Toelichtingen.
Post bij Evrignies. Van Tuyll van Serooskerken. Anspachsche grenadiers. » muskettiers. » jagers.	Evrignies. Idem. Idem.	
Post bij Halluin. De vrijwilligers. 150 man infanterie en 40 paarden (gardes te paard) <i>e</i>).	Halluin.	
In Antwerpen en Kortrijk. Grenadiers van Plettenberg. Idem.	Antwerpen. Kortrijk.	<i>e</i>) Elken dag gedetacheerd uit de legerplaats bij Meenen.
In Gent. Grenadiers van de lichte troupes.	Gent.	

BIJLAGE IV.

Afschrift der Minute

van het rapport van Z. D. H. den Erfprins aan de Staten-
 Generaal, den Raad van State en den Prins-Stad-
 houder, Kapitein- en Admiraal-Generaal,
 op 8 Sept. 1793.

H.(are) H.(oog) M.(ogenden).
Ed.(el) Mog.(enden).
Z.(ijne) H.(oogheid).

Hoog Mogende Heeren!

Ik heb de Eer U.H.Mogd kennis te geeven dat Eergisteren den Voor Post te Ronck door twee vijandelijke colonnes geattaqueerd is geworden, als Eene nijt Bondues en de andere uyt Lincelles, hebbende den $\nearrow$ Colonel Grave van Byland den vijand niettegenstaande deszelfs overmagt, met een aanmerkelijk verlies van daar weeder teruggedreven. bij die geleegentheyd zijn door $\oslash$ (den Cornet) van de Gardes te Paard gecommandeert door den Cornet Fagel vijf krijgsgevangenen gemaakt.

$\nearrow$ aldaer commandeerende

$\oslash$ een Detachement

Heeden morgen zijn alle mijne Voor Posten door den vijand aangevallen, dog dezelve is overal met verlies teruggedreeven, zo dat alle mijne Voor Posten wederom in dezelve Positie staan, de Post van Messines gecommandeert door den Colonel van Lyn-

○ den Capitain d'Anglefort
van de Waalsche Dragonders
gesneuveld, alsmeede nog

, ○ (aan)

✂ indien de omstandig-
heden het zulks nog per-
mitteeren

den, hoewel door Een groote
overmagt geattaqueert, heeft den
vijand met zo veel Dapperheyd
en beleyd wederstand gebooden,
dat denzelve genoodzaakt is ge-
weest te repliceren, dog was egter
bedugt, door den Versterking die
den vijand nog bekwam, dat hij
verplicht zoude weezen zig terug
te trekken, waarvan ik egter nog
geen Rapport bekoomen heb. bij
alle deeze verschillende attaques
is voor zoveel ik tot dus verre
weet ○ (niet meer dan) een
Dood en vijf à ses gekwetsten
onder welke laatstste den Lieut.
Col. de Maleprade dat egter maar
Een Contusie is.

De Adjutant Fagel welke ik na
den Hertog van York gezonden
had, is deezen nacht geretourneerd
met de tijding dat den veldmaars-
chalk van Frytag ○ zig na
Hondschooten had gerepieert en
bij die geleegentheijd aan den
arm was geblesseert geworden;
Indien mijn Linker Vleugel door
de Keijzerlijken versterkt word,
hoop ik in staat te zijn ✂ een
Beweeving regts te kunnen doen,
ten eijnde het doordringen des
vijands zo veel in mijn vermoogen
is te beletten.

Waar meede verblijven
&c.

H. Q. Meenen,
8 September 1793.

OPSTELLING DER BONDGENOOTEN.

8 September 1793.

Schaal 1:350000.

0 3.5 7 10.5 14 17.5 kilometer.

VERKLARING.

De Bondgenooten.
Hertog van York.

- A Belegeringskorps.
22000 Engⁿ, Hannⁿ, en Oostenrⁿ
BB 13000 Hannⁿ (Freitag), Hessen en Oostenrⁿ
C Drie bataillons Hannⁿ en Oostenrⁿ

- D Nederlandsche troepen.
Ezprins van Oranje en Nassau.
a	3 Eskadrons	9 Bataillons	± 13000.
b	6	6	
c	3	6	
d	5	3	
e	1	2	
f	1		
g	4	8	
h	1		

Oostenr. en Pruisische troepen.
Hertog van Coburg.

- E Legerafdeeling van Genl Beauvieu.
F Observatiekorps van Genl Otto.
G " " " Bellegarde.
HH Belegeringskorps " " Clerfaiit.
(Verder: troepen tot den Moesel en den Rijn.)

De Franschen.

- I Bezetting van Duinkerken, Bergues en een
Flotielje kanonneerbooten - Genl Souham.
II Het Noorder-Leger - Genl Houchard. 30000.
III Bezetting van Rijsel.
IV Legerkorps van Genl Kilmaine.
V Bezetting van le Quesnoi.
(Verder: het Moesel - het Rijn-leger enz.)

